

XEMYC
HÆMUS

„РЕШИХ ДА ИМАМ професия, с която да изпитва удовлетворение от себе си. Знаех, че не влизам в света на бизнеса и че гоблените няма да ми донесат слава и богатство, а жертви и всеотдайност.

Всяка жена може да намери себе си в изкуството на плетивото, шиенето и тъкането, да тръгне по своя нестандартен път и да се развива. Хубаво е ние, българките, никога да не се отказваме от традициите на нашите баби, съхранени през вековете. В тези наши умения се крие силата ни като жени. Важното е, че правиш нещо за дома, което излиза от твоите ръце. Така жената дава своята втъкана любов на семейството.“

Боряна Маевска

„ÚGY DÖNTÖTTEM, olyan hivatást választok, amelyben kielégülést találok. Tudtam, hogy nem lesz nagy üzlet, s hogy a gobelinekkel való foglalkozástól nem remélhetek hírnevet és vagyont, csak áldozatokat és állhatatos munkát.

A kötés, varrás és szövés művészetében minden nő megtalálhatja önmagát, elindulhat a saját nem átlagos útján és kiteljesedhet. Nekünk, bolgár nőknek ragaszkodnunk kell a hagyományokhoz, melyeket anyáink évszázadokon át megőriztek. Ezekben az ismeretekben rejlik a mi női erőnk. Az a fontos, hogy legyen valami az otthonunkban, ami a saját kezeink közül került ki. Így a nő beleszóheti a szeretetét családja otthonába.”

Borjana Maevszka

КОЛЕЛО

KERÉK

ИВАЙЛО БАЛАБАНОВПринос към
европейската история**5****IVAJLO BALABANOV**

Adalék Európa történetéhez

Szondi György fordítása

ГРАВИТАЦИЯ

GRAVITÁCIÓ

ДЖЕНИ МАДЖАРОВМарменицата –
минало и настояще**9****DZSENI MADZSAROV**

Martenica – múlt és jelen

Kovács Gergely Lajos fordítása

ДЪОРД НЕМЕТИстория на българския танц –
през очите на европейца

Превод: Светла Кьосева

27**NÉMETH GYÖRGY**A bolgár táncok története
európai szemmel

СТРАНИЦИ

OLDALAK

„Преводачът е Данте,
който влиза в ада“.Интервю на Емил Басат с
преводачката Стефка Хрусанова**59**„A fordító olyan, mint a pokolba
belépő Dante“. *Emil Baszat interjúja
Sztefka Hruszanova fordítóval*

Kovács Gergely Lajos fordítása

АНТАЛ СЕРБПътешественик и лунна
светлина или *Другото желание*

Превод: Стефка Хрусанова

77**SZERB ANTAL**

Utas és holdvilág

ЗА ДЕЦАТА

GYEREKEKNEK

Дар от сърце • Старите хора
Който не работи,
не трябва да яде.*Български народни приказки*

Илюстрации: гоблени на Боряна Маевска

Фотограф: Ицван Оравец

85Szívből jött ajándék • Az öregek
Aki nem dolgozik, ne is egyék!
Bolgár népmesék

Iván Andrea fordítása

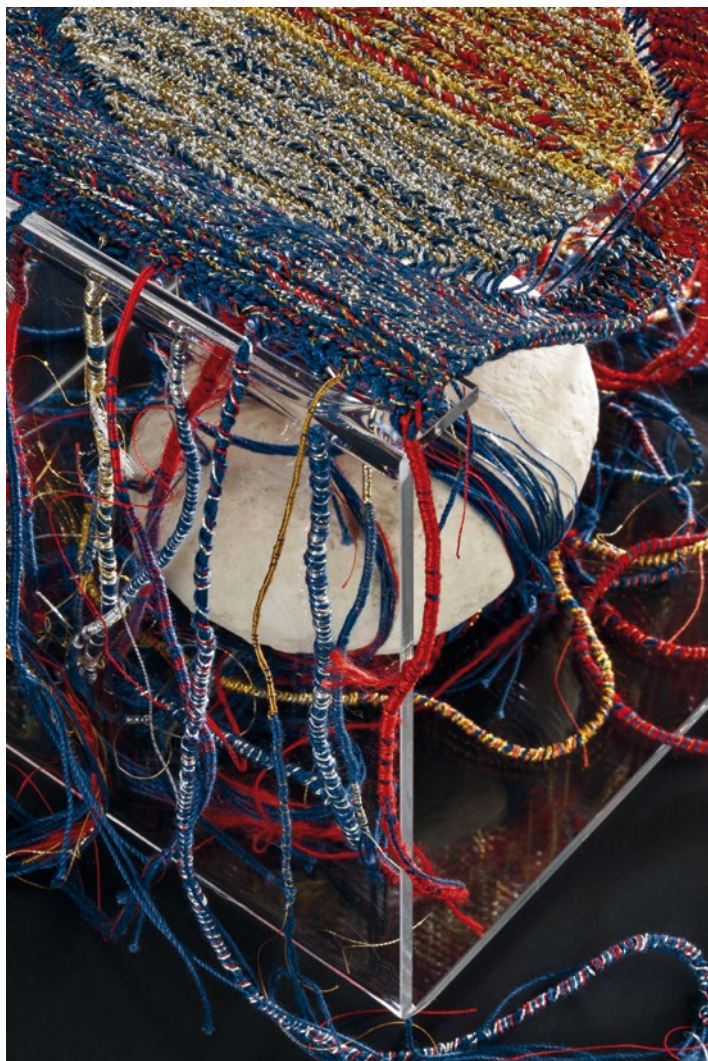
Illusztráció: Maevszka Borjana gobelinjei

Fényképezte: Oravec István

ЗА АВТОРИТЕ

96

A SZERZŐKRŐL

ИВАЙЛО БАЛАБАНОВ

Принос към
европейската история

IVAJLO BALABANOV

Adalék Európa történetéhez

ПРИНОС КЪМ ЕВРОПЕЙСКАТА ИСТОРИЯ

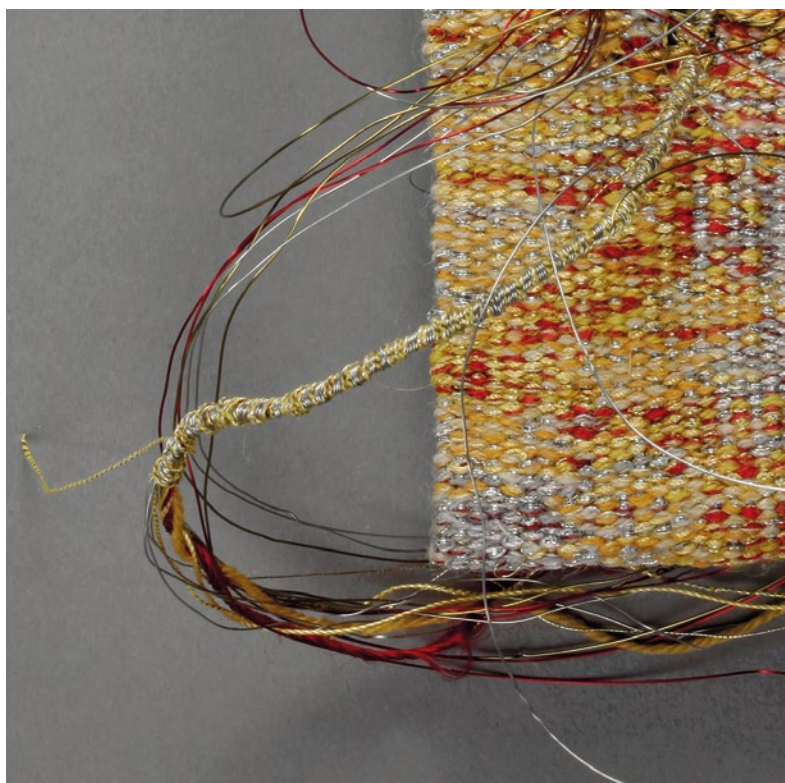
Европа – млада и непохитена, четеше своя рицарски роман,
когато във зора незазорена загина рицарят Иван Шишман.
Европа плачеше за Жулиета, Европа възклицаваше по Бах,
а с вълчи вой в тракийските полета вървяха глутниците на Аллах.
Когато, обкръжена от слугини, тя плуваше в охолство и разкош,
във Солун на пазара за робини, гяурките вървяха пет за грош.
Когато тя строеше катедрали и замъци – във зимния Балкан,
скърбяха тънки липови кавали и плачеха за Алтънлъ Стоян;
въздигаха се кървави калета, градени със отрязани глави
и всъщност си остана непревзета страната на хайдушките орли.
А беше колкото калпак голяма, широка колкото следа от лъв,
но стана страшна вълча яма, покрита с кости и залята с кръв.
Със кремъклия пушка, с проста сопа, със камък и стрела от бучиниш
гедите ни завардиха Европа и турците не стигнаха Париж.

ADALÉK EURÓPA TÖRTÉNETÉHEZ

A még el nem rabolt, ifjú Európa midőn lovagregényét olvasta,
virradatlan hajnalon ama lovag, Sisman cár hősként halt meg a harcban.
Júliát siratta mind Európa, egész Európa Bachért rajongott,
a trák síkon vad farkasüvöltéssel Allah falkái száguldoztak ott.
Mikor – mennyi szolgálány körötte – fényűzésben úszott, itta a kéjt,
a rabszolgapiac Szalonikiben öt gyaur nőért egyetlen garast kért.
Mikor dómokat, kastélyokat emelt – a hideg Balkánon ugyanaztájt
karcsú hársfasípok gyászoltak, sírtak, Altun Sztojtant, a vezért siratták;
metszett fejek rengetegéből rakva – emelkedtek vérvörös dombvárak,
a hajdut-sasoknak földje azonban állott végig hóditatlan bátran.
Szakasztott egy kucsma, oly akkora volt, s széles, akár oroszlánok nyoma,
s lett farkasok verme, dúlt, rettenetes, áztatta vér, lepte csontok orma.
Muskéta puskával, puszta suhánggal, бүрөкнылвessző hadával, kövel
védelmezték őseink így Európát, s nem jutott Párizsig a török el.

Szondi György fordítása

ДЖЕНИ МАДЖАРОВ

Мартеницата –
минало и настояще

DZSENI MADZSAROV

Martenica – múlt és jelen

В ПРЕДСТАВИТЕ НА БЪЛГАРИТЕ *Първи март* е свързан с начало на стопанската година и пролетта (лятото). Обредните действия на този ден имат разнороден характер, ала условно могат да се обединят в две тематични групи с различно предназначение. В първата влизат действия и забрани, чието основно предназначение е да се осигури благоприятно време за земеделска дейност, предпазване на посевите от слана и градушка, житните култури от болести, осигуряване на плодородие по ниви и плодни дървета, прогонване на различни дребни вредители от дома и селището. Обредните действия от втората група са насочени основно към осигуряване на здраве за хора и домашни животни [Василева 1985: 115](#).

По традиция през XIX и първата половина на XX в., в деня на празника преди изгрев слънце, се извършват много и разнообразни обредни действия от първата група. Всяка задомена жена задължително закачва на стряхата на дома си, на оградата или на плодно дърво в двора, малко снопче червена вълна или прежда, парче червен плат, черга, женска престилка, колан, забрадка, плетен чорап или някаква друга червена дреха. Този предмет се поставя така, че лъчите на слънцето първо него да огреят. Българският народ вярва, че обредния предмет има способността да въздейства положително върху митичния персонаж *Баба Марта*. При вида на червения предмет персонажът се засмива и променя мрачното и студено време в топло и слънчево. Обредният предмет се оставя там девет дни, чак до християнския празник Св. 40 мъченици (9 март), а в отделни краища на страната до Благовец (25 март).

В Северозападна България има практика стопаните рано сутрин да изнесат пред дома си празна червена торба или чувал за зърно, като с това искат да осигурят плодородие по нивите през годината [Йорданова 1972: 215](#). В Североизточна България през деня стопаните хвърлят червено платно или друга тъкан върху нивите си, за да стане червен класа на житото [Йорданова 1972: 216](#). Обикновено преди изгрев слънце мъжете обредно подрязват част от клоните на някое плодно дърво, след което завързват върху него червен вълнен конец [Йорданова 1972: 217](#).

Най-важното обредно действие от втората група е направа и връзване на характерен вълнен накит. Той обикновено се приготвя вечерта преди Първи март или рано сутринта на празника, но винаги от най-възрастната жена в дома. Посредством усукване на червена вълна или прежда жената прави накит, който се нарича *мърта*, *мартинка*, *мартеница*, *китица*, *гадалушка* и пр. Усуканите червени вълнени нишки или вървички първо се завързват на лявата китка на най-малкото дете, а след това и на останалите момчета и момичета в дома, докато спят. Сутрин момите сами връзват мартеница на шията си, плитките на косата или глезена на левия си крак, за да бъдат харесвани и да се омъжат през годината. Задомените жени и родилките завързват мартеница в лявата половина на дрехата си, в областта на гърдите. Вярва се, че така ще имат повече мляко. Ергените завързват мартеница от ляво на гащите си, така, че да се вижда. Когато задоменни мъже носят обредния накит, те го скриват в пояса на кръста си. Мъжете правят това, за да са плодоспособни. Възрастните хора, над 50 години, както и вдовиците рядко носят мартеници.

А БОЛГАРОК ELKÉPZELÉSEIBEN *мárcius 1-je* a gazdasági év és a tavasz (nyár) kezdetéhez kötődik. E naphoz változatos szertartások tartoznak, melyek rendeltetésük alapján feltételeken mégis két tematikus csoportra oszthatók. Az elsőbe azok a tevékenységek és tilalmak tartoznak, amelyek célja a földművelésnek kedvező idő biztosítása, a vetés megóvása a dértől és a jégesőtől, a kalászosoké a betegségektől, a földek és gyümölcsfák termékenységének biztosítása és az apróbb kártevők elűzése a házból és a településről. A második csoportba sorolt szertartásos tevékenységek az emberek és a háziállatok egészségének biztosítására irányulnak [Василева 1985: 115](#).

A hagyomány szerint a 19. században és a 20. század első felében az ünnep napján napkelte előtt számos és változatos rituális tevékenységet végeztek az első csoportból. Minden férjes asszony kötelezően felköt a ház ereszeré, a kerítésre vagy egy gyümölcsfára egy kis köteg piros gyapjút vagy fonalat, egy darabka piros vásznat, csergét, kötényt, övet, kendőt, kötött zoknit vagy más piros ruhadarabot. Ezt a tárgyat úgy helyezik el, hogy a nap első sugarai rá essenek. A bolgár néphit szerint a rituális tárgy kedvező hatást gyakorol a *Baba Martának* nevezett mitikus személyiségre. Láttára felnevet, és a borús, hideg időt megre és naposra változtatja. A rituális tárgyat kilenc napig, egészen a negyven szent vértanú keresztény ünnepéig (március 9.), illetve az ország egyes vidékein gyümölcsoltó Boldogasszonyig (március 25.) kell kint hagyni.

Északnyugat-Bulgáriában szokás, hogy a gazdák korán reggel üres piros tarisznyát vagy gabonászsákot visznek ki a házuk elé, biztosítandó a földek termékenységét az évben. [Йорданова 1972: 215](#). Északkelet-Bulgáriában ezen a napon a gazdák piros vásznat vagy más kelmét dobznak a földjükre, hogy a gabonakalászosok pirosra érjenek [Йорданова 1972: 216](#). Általában napkelte előtt a férfiak szertartásosan megmetszenek egy gyümölcsfát, majd piros gyapjúfonalat kötnek rá [Йорданова 1972: 217](#).

A második csoportba tartozó rituális tevékenységek legfontosabbika a jellegzetes gyapjú ékszer elkészítése és felkötése. Ezt általában március 1-je előestéjén vagy az ünnep kora reggelén készítik, s ez mindig a ház legidősebb asszonyának feladata. A piros gyapjúból vagy fonálból pödréssel készített dísz neve *marta*, *martinka*, *martenica*, *kitica*, *gadaluska* stb. A pödört gyapjúfonalat vagy -zsineget először a ház legkisebb gyerekének bal csuklójára kötik rá, aztán a többi fiú- és lánygyerekére, miközben alszanak. Reggel az eladó lányok maguknak kötik fel a martenicát a nyakukba, a hajfonatukra vagy a bal bokájukra, hogy tetszést arassanak és az évben férjhez menjenek. A férjes asszonyok és fiatal anyák a ruhájuk mellrészének bal felére kötik fel. Úgy tartják, hogy ennek révén több lesz a tejük. A legények a gatyájuk bal felére kötik, úgy, hogy látsszon. A házasemberek, ha viselnek ilyen szertartásos díszet, az övükbe rejtik a derekuknál. A férfiaknál a martenica célja a nemzőerő biztosítása. Az idősebbek (ötven év felett) és az özvegyek ritkán viselnek martenicát.

Fontos megjegyeznünk, hogy martenicát nem csak emberek hordanak, hanem egyes élőlényekre és tárgyakra is felkerül. Az ünnepnapon szertartásos díszet kötnek a fiatal bárányok, kecskegidák, borjak, sőt néha a csikók nyakába, szarvára vagy farkára. Martenicát kötnek a gyümölcsfák ágaira, a tej tárolására szolgáló agyagedényekre, a vajasedényekre, az idős asszonyok gyuzsalyára, a bejárati ajtó kilincsére. A ház vagy az istálló bejárata fölé botra akasztott piros szövetet helyeznek ([Василева 1985: 115](#); [Йорданова 1972: 215, 217](#)).

Важен за отбелязване е фактът, че мартеници носят не само хората, но такива се поставят върху някои одушевени и неодушевени предмети. През деня обреден накит се завързва за врата, рога или опашката на малки агнета, ярета, телета, а понякога и кончета. Мартеници се завързват за клоните на плодни дървета, глинени гърнета за мляко, съдове за масло, хурки на възрастни жени, заключалки на входни врати. Червен плат, закачен на пръчка, се поставя над входната врата на дома или тази на обора ^{Василева 1985: 115; Йорданова 1972: 215, 217}. Някъде на този ден жените хвърлят червени вълнени конци, наричани *мърта*, върху покрива на къщата за здраве (март – ^{Геро 1977: 51}).

От гореизложеното се вижда, че основен елемент в обредните действия на Първи март се явява вълната или предмети направени от нея. Това налага да се разгледа нейната роля в обредното действие. Общозвестно е, че в културата на много индоевропейски народи често срещана практика е използването на вълна, като предпазно средство. Дори в по-широк културен ареал, включващ и част от азиатските народи, вълната се среща като апотропейно средство. Това означава, че вълната изпълнява универсалното предназначение да предпазва и по никакъв начин, тази нейна функция, не може да бъде свързана само и единствено с българската култура.

В нашата традиция вълната е митологичен символ на женското начало, на земята и всички хтонични демони и божества. Нейното разполагане в подножието на Световното дърво я превръща в посредник между света на живите и мъртвите. Поради тази причина българите приписват на вълната голяма, предпазна, магична сила (вълна – ^{Българска 1994: 72–73}). Тя е основен участник в много предпазни обредни действия. Например по време на чумна епидемия къделя от вълна се поставя пред входната врата на дома или до комина на тавана, заедно с други предмети. Според народната представа чумата, а и шарката, които са персонифицирани в образите на жени, обичат да спят увити във вълна или да повиват децата си в нея ^{Вакарелски 1977: 432; Георгиева 1983: 146, 148}. По този начин хората умиловат болестите, за да не влязат в дома им. Върху забрадката на родилка до 40-я ден винаги има пришити скилидка чесън, сребърна пара, снопче червена вълна или синьо мънисто, за да я пазят от демонични същества като *нави* и *самодиви* (родилка – ^{Митология 2008: 342}; вълна – ^{Българска 1994: 73}). Стара практика в Североизточна България е покойникът да се поставя върху пода на стаята, като тялото му се огражда в кръг с вълнено (конопено) влакно. То се запалва и по този начин покойникът се предпазва от това да се превърне във *вампи* ^{Генчев 1974: 290}. Пак там има практика, на третия ден след погребението, рано сутрин преди изгрев слънце, да се опалва гроба на покойник с вълнени конци или друг материал, за да се предпази от превръщането му във вампир ^{Генчев 1974: 295}. При споменатите обредни действия основно предназначение на вълната е да прогонва зловредните сили и предпазва хората от това да се превърнат в демонични същества.

За изясняване на конкретното обредно предназначение на вълната в мартеницата е необходимо да се споменат някои традиционни български представи, свързани със символиката на човешкото тяло. С посредничество на християн-

Valamikor a nap folyamán a nők *martának* nevezett gyapjúsálakat dobnak a ház tetejére az egészségért (marta – ^{Геро 1977: 51}).

A fentiekből kitűnik, hogy a gyapjú, illetve a belőle készített tárgyak a március 1-jei rituális tevékenységek központi elemét képezik. Szükséges hát, hogy megvizsgáljuk a rituális tevékenységben játszott szerepét. Közismert, hogy számos indoeurópai nép kultúrájában gyakran találkozhatunk a gyapjú mint védelmező eszköz használatának gyakorlatával. Még szélesebb, az ázsiai népek egy részét is magába foglaló kulturális térséget vizsgálva is megtaláljuk a gyapjút mint apotropaikus eszközt. Ez azt jelenti, hogy a gyapjú univerzális védelmező rendeltetést tölt be, s e funkciója semmiféleképpen nem köthető csak és kizárólag a bolgár kultúrához.

Hagyományunkban a gyapjú a női princípium, a föld és minden khtonikus démon és istenség mitológiai jelképe. A Világfa lábához helyezve közvetítővé válik élők és holtak között. A bolgárok ezért komoly védelmező, mágikus erőt tulajdonítanak a gyapjúnak (gyapjú – ^{Българска 1994: 72–73}). Számos védelmező célú rituális tevékenység központi eleme. Pestisjárvány idején például gyapjúcsomót helyeznek a ház bejárati ajtajára vagy a kémény mellé a padlásra, egyéb tárgyak mellett. A néphit szerint a pestis, melyet, ahogy a himlőt is, női alakként személyesítettek meg, szeret gyapjuba burkolózva aludni vagy a gyerekeit betakarni vele (^{Вакарелски 1977: 432; Георгиева 1983: 146, 148}). Ezen a módon az emberek kiengesztelik a betegségeket, s azok nem lépnek be az otthonukba. A gyermekágyas asszony a negyvenedik napig egy fej fokhagymát, ezüstpénzt, egy fürt piros gyapjút vagy kék gyöngyöt visel a kendőjére varrva, hogy megóvja a démoni lényektől, mint a *navi* és a *szamodivi* (gyermekágyas asszony – ^{Митология 2008: 342}; gyapjú – ^{Българска 1994: 73}). Ősi gyakorlat Északkelet-Bulgáriában, hogy az elhunytat a szoba padlójára teszik, és gyapjú- vagy kenderszállal veszik körül. Ezt meggyújtják, s így módon az elhunytat megóvják attól, hogy *vámpírrá* váljon ^{Генчев 1974: 295}. Ugyanott szokás a temetés utáni harmadik napon kora reggel, napkelte előtt körbeégetni a halott sírját gyapjúfonallal vagy más anyaggal, hogy megakadályozzák a vámpírrá válását. Az említett rituális tevékenységeknél a gyapjú alapvető rendeltetése az ártó erők elűzése és az emberek megóvása a démoni lénné válástól.

A gyapjú martenicához kapcsolódó konkrét rituális rendeltetésének tisztázásához elengedhetetlen, hogy megemlítsünk néhány, a test szimbolikájával összefüggő tradicionális bolgár népi elképzelést. A keresztény vallás közvetítésével a középkorban a népi tudatban gyökeret vert a képzet, hogy az emberi test jobb oldala pozitív, a bal pedig negatív jelentésű. Eszerint az ember jobb vállán angyal ül, mely a jó felé irányítja, a balon pedig ördög, mely a rossz felé taszítja. Ez azzal a már korábban is létező, ősi elképzeléssel párosul, hogy a jobb a férfi, a bal a női princípiumot szimbolizálja.

A tradicionális bolgár elképzelések szerint minden kezdeményezés és munkatevékenység jó vagy rossz eredménye attól függ, hogyan kezdődik, illetve hogyan viszonyulnak hozzá a természetfeletti erők. Ebből következően komoly jelentőséget tulajdonítottak ezen erők előzetes befolyásolásának azzal a céllal, hogy elnyerjék a jóindulatukat. Az előbbiekhöz kapcsolódik az a tény is, hogy népünk március 1-jét az év két szakasza, a tél és a nyár szimbolikus határaként fogja fel. Ezt a napot tekintik a hideg időből a melegbe, az éhségből a bőségbe, a betegségekben az egészségbe való átmenet

ската религия, през Средновековието, в народното съзнание се налага представата за положителното значение на дясната половина на човешкото тяло и отрицателното – на лявата. Според нея върху дясното рамо на човека седи ангел, който го направлява към добро, а върху лявото – дявол, който го бута към лошото. Тази представа се съчетава с предхождаща я древна такава за символното значение на дясното като мъжко начало и лявото като женско.

В българските традиционни представи добрият или лош резултат от всяко начинание и трудова дейност зависи от неговото начало и от отношението на свръхестествените сили към него. Поради тази причина се отдава голямо значение на предварителното въздействие върху тези сили с цел измолване на благоразположението им. С изложеното се свързва и фактът, че в миналото народът ни възприема Първи март, като символична граница между два годишни сезона – зима и лято. Денят се приема за начало на промяната от студено към топло време, от глад към изобилие и от болести към здраве. Вярва се, че за да бъде успешна тази промяна е необходимо човек обредно да въздейства върху нейното начало и по този начин да измоли благоразположение на природните сили.

През XIX в. в колективната памет на народа все още е съхранена представата за съществуване на някакво неопределено зло в природата, което се пробужда след дългата зима. Тази вредоносна сила най-общо се нарича *лошотия*, която понякога се определя като болест ^{Вакарелски 1977: 510}. На определен етап от развитие на културата като обобщен образ на това зло се налага митичния персонаж *Баба Марта*, която според словесния фолклор има двама братя или двама мъже, единият Малък, а другият Голям Сечко. Тези персонажи се свързват с последните три месеца на зимата – януари, февруари и март, където март е времето на Баба Марта (Баба Марта – ^{Българска 1994: 17–18}). Като основно средство за предпазване от тази персонифицирана лошотия народът използва вълната, превърнатата в обреден предмет. Силата за магично въздействие на вълната се усилва от червения цвят, който също е универсално предпазно средство в много култури. В случая интерес представлява фактът, че в старата българска традиция този цвят се свързва с мъжкото начало, което се противопоставя на злото, персонифицирано в женски образи. По този начин използването на накита *мартеница*, в деня на споменатата символична граница, има за цел да предпази уязвимите леви части на човешкото тяло от зловредните въздействия на демонични сили. Едновременно с това обредният накит изпълнява предназначението да предопредели здравето на индивида и успеха на неговата стопанска година.

Обобщавайки всичко изложено до тук може да се каже, че според вярването на народа при традиционната употреба на обредния предмет *мартеница*, направен от вълна, той има голяма въздействаща сила, като успешно изпълнява предназначението да предпазва, отблъсква и прогонва. Същият обслужва здравата връзка между традиционната светогледна представа и обективизиращите я обредни действия по предпазване на хора, животни и обекти от зловредното въздействие на демонични сили.

През втората половина на XIX в. започва процес на промяна във връзка-

кездетének. A néphit szerint ahhoz, hogy ez az átmenet sikeres legyen, szükséges, hogy az ember rituális tevékenység révén hatást gyakoroljon a kezdetére, s ezáltal elnyerje a természeti erők jóindulatát.

A 19. században a nép kollektív tudatában még mindig élt az elképzelés, hogy létezik valamiféle meghatározatlan rossz a természetben, ami a hosszú tél után éled fel. Ezt az ártó erőt általánosan *losotijának* („rosszaság”, „baj”), nevezik, melyet néha betegségként határoznak meg ^{Вакарелски 1977: 510}. A kultúra fejlődésének egy bizonyos szakaszában e gonosz erő általános megszemélyesítőjeként kialakult a *Baba Martának* nevezett mitikus alak, akinek a szóbeli hagyomány szerint két bátyja vagy férje van: Malak és Goljam Szečko. E személyiségek a tél utolsó három hónapjához, januárhoz, februárhoz és márciushoz kapcsolódnak, melyek közül március Baba Marta ideje (Baba Marta – ^{Българска 1994: 17–18}). Az e megszemélyesített ártó erő elleni védekezés legfőbb eszközeként a nép gyapjút használ rituális tárgy alakjában. A gyapjú mágikus hatóerejét fokozza a piros szín, mely szintén számos kultúrában univerzális védelmező funkcióval rendelkezik. Esetünkben érdekesség, hogy az ősi bolgár hagyományban e szín a férfi princípiumhoz kapcsolódik, melyet a női alakban megszemélyesített gonosz erővel állítanak szembe. Így tehát a *martenica* fent említett szimbolikus határnapon való alkalmazása az emberi test sebezhető bal oldalának a démoni erők ártó hatásától való védelmét célozza. Ezzel egy időben a rituális ékszer másik rendeltetése az egyén egészségének és gazdasági éve sikerességének biztosítása.

Az eddig kifejtetteket összefoglalva a *martenicának* nevezett, gyapjúból készült rituális tárgy tradicionális használatáról azt mondhatjuk, a néphit szerint jelentős a hatóereje, minthogy sikerrel tölti be védelmező, taszító és elűző rendeltetését. Egyúttal a hagyományos világfelfogáshoz tartozó elképzelés és az azt objektivizáló, az embereknek, állatoknak és tárgyaknak a démoni erők ártó hatásától való védelmét célzó szertartások közötti egészséges kapcsolatot szolgálja.

A 19. század második felében megindul a változás folyamata a világszemlélet és az azt szolgáló szertartás (a *martenica felkötése*) tekintetében. Csökken a martenica védelmező erejébe vetett hit, s ez tükröződik elkészítésén, formáján, anyagán és színén. A március 1-jét megelőző ünnepek hatására, mint a bábanap (január 8-a), és talán Jordán-nap (január 6-a) is, a martenicában megjelenik a fehér színű gyapjú ^{Jordanova 1972: 220}. Az ezekhez kötődő népszokásokban a fehér szín a hosszú életet jelképezi. Ezért hangzik el bábanapon kívánságként a kisgyermek irányában a mágikus formula: „Vénüljön meg és őszüljön meg!”. A rituális tárgy e színbeli változását új szimbolika és rendeltetés megjelenése kíséri. Emellett a pödört piros vagy piros és fehér gyapjufonalhoz kezdenek különböző, általánosan elfogadott védelmező tulajdonságokkal rendelkező tárgyakat erősíteni, mint fokhagymagerezdet, ezüst- vagy aranypénzt, kis keresztet, kék gyöngyöt stb. Mindezek a martenicát erősen hangsúlyozott atropaikus rendeltetésű rituális tárggyá teszik. Feltétlenül meg kell jegyeznünk, hogy ebben a szakaszban a hozzáadott tárgyak még nem változtatják meg a kapcsolatot a hagyományos világszemlélet és az azt szolgáló szertartás között. Ez később játszódik le, amikor a 19. század végén és a 20. század elején a martenica összetételében olyan dekoratív elemek jelennek meg, mint a bojtok, szalagok, pomponok, golyók, a Pizsónak és Pendának nevezett ant-

та светоглед – обслужващ го обред (*завързване на мартеница*). Намалява вярата в способността на мартеницата да предпазва, а това дава отражение върху нейната направа, форма, състав и цвят. Така под влияние на обредни действия от предходни празници, като Бабинден (8 януари), а може би и Йордановден (6 януари), в мартеницата се появява вълна с бял цвят ^{Йорданова 1972: 220}. При тези обичаи белият цвят символизира дълъг живот. Поради тази причина на Бабинден, като пожелание към малкото дете, се казва магическата формула „Да остарее и да побелее!“. Тази цветова промяна в мартеницата е придружена с поява на ново предназначение и символика на обредния предмет. Освен това към усуканата червена или червена и бяла вълнена прежда започват да се прикрепват различни предмети с общоприети предпазващи свойства, като скилидки чесън, сребърна (златна) пара, кръстче, синьо мънисто и др. Всички те превръщат мартеницата в обреден предмет със силно изразено апотропейно предназначение. Необходимо е да се отбележи, че на този етап допълнително прикрепените предмети не променят връзката между традиционен светоглед и обслужващ го обред. Това става по-късно, когато в края на XIX и началото на XX в. в състава на мартеницата се появяват такива декоративни елементи като пискули, панделки, понпони, топчета, антропоморфни фигурки на Пижо и Пенда и др. ^{Йорданова 1972: 212}. Важно е да се уточни, че това не са апотропейни предмети, а само изпълняващи ролята на украса върху обредния накит. Този процес на разпад на връзката между светоглед и обслужващ го обред се задълбочава през втората половина на XX век. Поради настъпили обществено-икономически, политически и най-вече светогледни промени в колективната памет на народа мартеницата все по-малко изпълнява традиционната си роля на обреден предмет, който да предпазва индивида от въздействие на зловредни и демонични сили. В съответствие с новия начин на социален живот и нагласи на бързо нарастващото градско население, през 60-те години започва масово домашно приготвяне на мартеници с цел подаряване на близки, познати и колеги на работното място. Това ново поведение на гражданите и нараснало потребителско търсене на продукта мартеница отваря голяма пазарна ниша, поради което всяка година преди празника страната е залята от фабрично произведени мартеници. Вълната, като основен материал, е изместена от памука и различни други изкуствени влакна. Към мартеницата се прикрепват различни предмети-украшения, направени от хартия, дърво, метал или пластмаса, чиято символика е различна от тази в българската традиция или непозната ^{обр. 1}.

В резултат на осъществена промяна в светогледната система на българското общество мартеницата от обреден предмет все повече започва да се превръща в символичен подарък с формата на украшение, който се дава по повод на календарен празник. По този начин тя престава да изпълнява ролята на апотропейен предмет, защото се променя както начина за нейното създаване, така и социално ползване. В публичното пространство масово се налага нейното обнovenо предназначение на закупен от пазара символичен подарък, с който човек

1. Мартеници
с фигурки на птици,
80-те години на XX в.

ропоморф alakok stb. ^{Йорданова 1972: 212} Fontos kiemelnünk, hogy ezek nem apotropaikus tárgyak, hanem csupán díszítő szerepet töltenek be a rituális tárgyon. A világszemlélet és az azt szolgáló szertartás közti kapcsolat elhalványulásának e folyamata a 20. század második felében elmélyül. A bekövetkezett társadalmi-gazdasági, politikai s különösen világnézeti változások eredményeként a nép kollektív emlékezetében a martenica egyre kevésbé tölti be hagyományos szerepét, egyre kevésbé az egyént az ártó és démoni erők befolyásától megvédelmező rituális tárgy. Az új társadalmi életmódnak és a gyorsan gyarapodó városi lakosság attitűdjének megfelelően a hatvanas években megkezdődik a martenica tömeges házi készítése azzal a céllal, hogy ajándékba adják a rokonoknak, ismerősöknek és kollégáknak. A városi lakosság ezen új szokása és a megnövekedett kereslet a martenica mint termék iránt jelentős piaci rést nyitott, aminek következtében minden évben az ünnep közeledtével elárasztják az országot a gyárilag készült martenicák. A gyapjút mint alapanyagot a pamut vagy más mesterséges anyagból készült fonal váltotta fel. A martenicára különféle, papírból, fából, fémből vagy műanyagból készült díszítőelemeket erősítenek, melyek szimbolikája eltér a bolgár hagyománytól vagy éppenséggel ismeretlen ^{1. kép}.

1. Martenica
madárfigurákkal
(a 20. század 80-as éveit).

vel mind elkészítésének módja, mint társadalmi használata megváltozott. A közösségi térben tömegesen elterjedt új rendeltetése: vásárolt szimbolikus ajándék, mellyel az ember egészséget és hosszú életet kíván rokonainak, barátainak és kollégáinak. A martenicának ezt az újonnan kialakult rendeltetését és szimbolikáját legszembetűnőbben az elterjedt jókívánság fejezi ki: „Légy piros és egészséges, légy öreg és fehér, mint a Sztara Planina” ^{Йорданова 1983: 82}. A 70-es, 80-as években az említett kívánság tartalma olyan, merőben új elemekkel bővült, mint a szerelem, boldogság, sőt a béke. A martenica eredeti rendeltetésével kapcsolatos hagyományos világszemléleti elképzelésnek a nép kollektív emlékezetéből való eltűnése következtében azt ekkor már tetszőlegesen a test bal vagy jobb oldalára kötik, akasztják vagy helyezik. Innentől dokumentált a megjelenése díszítőelemként az otthoni vagy munkahelyi bútorokon, sőt néha a boltok kirakataiban is.

A martenica következő átalakulása a bolgár társadalom újabb, a 20. század 90-es

A bolgár társadalom világszemléletében bekövetkezett változás eredményeként a martenica rituális tárgyból egyre inkább a napi ünnep alkalmából adott, ékszer formáját öltő szimbolikus ajándékká kezdett válni. Ennek révén elvesztette apotropaikus tárgyként betöltött szerepét, mi-

може да пожелае здраве и дълголетие на близки, познати и колеги. Тези новосъздадени предназначение и символика на мартеницата намират най-добър израз в често използваното благопожелание „Да си червен и здрав, да остарееш и побелееш като Стара планина“ ^{Йорданова 1983: 82}. През 70-80-те години към съдържанието на споменатото благопожелание се прибавят елементи с нова идея, като любов, щастие и дори мир. Поради изличаване от колективната памет на традиционната светогледна представа за основното предназначение на мартеницата същата започва да се връзва, закачва, окичва или поставя произволно както на лявата, така и на дясната част на тялото. От това време е документирана и нейната поява като украса върху мебели в дома и на работното място, а понякога и във витрини на магазини.

Следващото изменение при мартеницата е свързано с поредната социално-икономическа и идеологическа промяна в българското общество през 90-те години на XX в. Върху усуканата червена и бяла нишка се появява ново изобилие от предмети и фигури, които са с различна идейна и символна натовареност. Тук могат да се споменат фотографии на известни родни и световни футболисти, артисти и певци, пластмасови фигурки на Батман и Спайдърмен, мобилни телефони, дори вещица, която е яхнала метла ^{обр. 2}. Цялото това многообразие от елементи, стоящо далеч от традиционната светогледна представа за обреден предмет, се предлага на пазара под формата на мартеница с усукани червен и бял конец. Освен това в мартеницата се появяват нови цветове, като син, зелен, жълт и други. Материалът, от който се прави празничното украшение, е всичко друго, но не и вълна. Тя се използва единствено за създаване на т. нар. *артистични мартеници*, на които формата им е различна от традиционната за обредния предмет. В резултат на тези няколко последователни промени масово ползваната мартеница в началото на XXI в. е основно стока, която се предлага и купува на пазара, за да се раздава на близки и познати под формата на символичен подарък-украшение по повод Първи март.

Още през 60-те години на XX век започва процес на усилено митологизиране на мартеницата и нейното трайно обвързване само с българската култура. В резултат на това се „ражда“ Легендата за мартеницата, която се учи в училищата и налага през медиите в колективното съзнание. „Изобретява“ се идеята за „българската уникалност“ на предмета, като той се натоварва със силна етническа и национална символика. Това естествено води до обвързването му с такава важна историческа личност като кан Аспарух. Така в края на XX и началото на XXI в. започва масовото налагане в представите на българското общество на сюжета за „мартеницата, лястовицата/гълъба /орела и сестрата на кан Аспарух“ ^{обр. 3 и обр. 4}.

През последните две десетилетия мартеницата окончателно престава да бъде обреден предмет и вече не изпълнява апотропейното си предназначение. Тя служи основно за украса на човешкото и животинско тяло. Поради тази при-

2. Мартеници с изкуствени фигурки (гетелина, погкова, Спайдърмен) и цветове (син, зелен, оранжев и др), чиято символика е непозната в българската традиция, края на XX и началото на XXI в.

еи в края на XX век свързано с поредната социално-икономическа и идеологическа промяна в българското общество през 90-те години на XX в. Върху усуканата червена и бяла нишка се появява ново изобилие от предмети и фигури, които са с различна идейна и символна натовареност. Тук могат да се споменат фотографии на известни родни и световни футболисти, артисти и певци, пластмасови фигурки на Батман и Спайдърмен, мобилни телефони, дори вещица, която е яхнала метла ^{обр. 2}. Цялото това многообразие от елементи, стоящо далеч от традиционната светогледна представа за обреден предмет, се предлага на пазара под формата на мартеница с усукани червен и бял конец. Освен това в мартеницата се появяват нови цветове, като син, зелен, жълт и други. Материалът, от който се прави празничното украшение, е всичко друго, но не и вълна. Тя се използва единствено за създаване на т. нар. *артистични мартеници*, на които формата им е различна от традиционната за обредния предмет. В резултат на тези няколко последователни промени масово ползваната мартеница в началото на XXI в. е основно стока, която се предлага и купува на пазара, за да се раздава на близки и познати под формата на символичен подарък-украшение по повод Първи март.

Мяр а 20. század 60-as éveiben megkezdődött a martenica erőteljes mitologizálásának és tartósan a bolgár kultúrához kapcsolásának folyamata. Ennek eredményeként „született meg” a martenica legendája, melyet iskolákban tanítottak és a média révén honosítottak meg a kollektív tudatban. „Felfedezték” a tárgy „bolgár unikum” mivoltát, s ezáltal az erős etnikai és nemzeti szimbolikával telyítődött. Ez természetszerűen vezetett ahhoz, hogy olyan fontos történelmi alakhoz kapcsolják, mint Aszparuh kán. Így a 20. század végén és a 21. század elején megkezdődött a „martenica, a fecske/galamb/sas és Aszparuh kán nővére” történetének a bolgár társadalmi tudatba való tömeges szulkolása.

2. Martenica nem tradicionális figurákkal (lóhere, patkó, Pókember) és színekkel (kék, zöld, narancs-sárga stb.), melyek szimbolikája ismeretlen a bolgár hagyományban (a 20. század vége, 21. század eleje).

számtalan más helyen. A közösségi épületeken, utcákon, tereken elhelyezett martenica a kortárs településdíszítés részévé vált.

A martenica rendeltetésében bekövetkezett változásoknak egy másik iránya a 20. század végi demokratikus fordulat után tömegesen külföldre emigrált bolgárok köréből ered. Jelentős részük soknemzetiségű közegben él, ahol küzdeniük kell azért, hogy megőrizték identitásukat. Sokan közülük erős honvágyat éreznek. Emiatt és egyéb okokból szükségét érzik, hogy kinyilvánítsák és megmutassák nemzeti hovatartozásukat, ezzel erősítve az emigráns közösséget és annak Bulgáriával való kapcsolatait. Az ősi ha-

szolgál. Ezen okból sokan a jobb kezükön, illetve testük jobb oldalán hordják ^{5. kép}. Díszítésként látható személyautókon, kirakatokban, homlokzaton, futballcsapatok zászlaján és még

Az utóbbi két évtizedben a martenica végleg megszűnt rituális tárgy jellegét, és teljesen elvesztette apotropaikus rendeltetését. Alapvetően az emberi és állati test díszéül

чина масово се носи върху дясната ръка и поставя върху дясната половина на тялото ^{обр. 3}. Появява се като украса върху леки коли, витрини, фасади, знамена на футболни отбори и къде ли още не. Окичването на обществени сгради, улици и площади с мартеници се превръща в елемент от съвременната селищна украса.

Едно друго направление в промяна предназначението на мартеницата идва от средите на българите, масово емигрирали в чужбина след демократичните промени в края на XX в. Голяма част от тези хора живеят в мултиетнична среда, където им се налага да устояват своята идентичност. Много от тях изпитват силна носталгия. Поради тези и други причина те имат потребност да заявяват и показват своята етнична и национална принадлежност, като по този начин да укрепват емигрантската общност и връзките си с България. На основа на старата традиция по връзване на мартеница върху плодно дърво емигрантите развиват нова практика. В дните около Първи март някои български емигрантски общности украсяват различни дървета, които се намират на публични места. Най-често това са неплодни дървета, чиито стебла и клони се увиват с червена и бяла прежда, въжета или друг материал. Така украсеното дърво, оприличавано на мартеница, започва да изпълнява ролята на символ. Чрез него общността, която живее в чужбина, показва на местното население характерна особеност на своята култура и заявява българската си етнична и национална принадлежност. Първоначално тази практика е приложена в България, където украсеното по този начин дърво е назовано с друго предназначение и символика. По мое сведение за първи път подобно *дърво-мартеница* е направено в Стара Загора, през 1992 г. ^{обр. 6}, а в чужбина това е в град Брисбейн, Австралия. Постепенно през XXI век по площадите в страната започват все по-често да се появяват неплодни дървета, украсени с хартия или изкуствени тъкани, превърнати в големи мартеници, за красота и гордост на селището. Тази инициатива започва да се харесва на населението и в края на първото десетилетие на настоящия век се обявява и международен конкурс на тема „Дърво-мартеница в моя град“. Ала това културно явление не спира до тук своето развитие, защото в град Видин през 2015 г., за втори път се „прави“ т. нар. *жива мартеница*, където един до друг застават хора облечени в бяло и червено, хванати за ръце. Този процес на многопосочно развитие на явлението в българската култура води до превръщане на идващата от традицията мартени-

3. Картичка с легендата за мартеницата, гълъба и сестрата на кан Аспарух, XXI в.

4. Картичка с легендата за мартеницата, орела и сестрата на кан Аспарух, XXI в.

3. A martenica, a galamb és Aszparuh kán nővére legendáját ábrázoló képeslap (21. század).

gyomány alapján, hogy a gyümölcsfákra martenicát kötnek, az emigránsok új szokást alakítottak ki. A március 1-je körüli napokban egyes bolgár emigráns közösségek nyilvános helyen álló fákat díszí-

nek fel. Ezek legtöbbször nem gyümölcsfák; törzsüket és ágaikat piros és fehér fonallal, kötéllel vagy más anyaggal tekerik be. A feldíszített fa, mely így martenicához hasonlít, szimbolikus szerepet tölt be. Átala a külföldön élő közösség megmutatja a helyi lakoságnak kultúrája jellegzetes sajátosságát, kinyilvánítja bolgár etnikai és nemzeti hovatartozását. E gyakorlatot eredetileg Bulgáriában alkalmazták, ahol az így feldíszített fa más rendeltetés és szimbolika hordozója volt. Tudomásom szerint először Sztara Zagorában készítettek ilyen *fa martenicát* 1992-ben (6. kép), külföldön pedig az ausztráliai Brisbane-ben. A 21. század folyamán egyre gyakrabban jelentek meg országszerte a városok terein papírral vagy mesterséges szövetekkel díszített, nem gyümölcstermő fák, melyekből ilyen módon óriási martenicát alakítottak ki a település díszére és büszkeségére. E kezdeményezés elnyerte a lakosság tetszését, s a jelen évszázad első évtizedének végén nemzetközi pályázatot hirdettek meg *Fa martenica a városomban* címmel. E kulturális jelenség fejlődése nem is állt meg itt: 2015-ben Vidinben már másodszor „készítettek” ún. élő martenicát: fehérbe és pirosba öltözött emberek állnak egymás mellett kézen fogva. A jelenség e sokirányú fejlődésének folyamata a bolgár kultúrában a népi hagyományból eredő martenicának az egyén modern ünnepi díszévé, a bolgár kultúra és közösség iránti elkötelezettségének jelévé, a település március 1-jei érdekes eseményévé és díszítésévé válásához vezetett.

4. A martenica, a sas és Aszparuh kán nővére legendáját ábrázoló képeslap (21. század).

A martenicának mint a bolgár kultúra jelenségének e rövid áttekintése alapján levonhatunk néhány általános következtetést. Két évszázad alatt többszöri változás eredményeként a martenicának nevezett rituális tárgy demitologizálódott, és végleg ünnepi dísszé és termékévé vált. Apotropaikus rendeltetésű tárgyból tömegesen gyártott, jelképes, olcsó ajándékká alakult, melyet a naptári

ünnep alkalmából adnak, s melynek alapvető funkciója az örömszerzés és a díszítés. Emellett a martenica az önmeghatározás eszközévé, a bolgár hovatartozás, a bolgár nemzeti jelleg, a tipikus „bolgár” kifejezőjévé vált. A bolgár emigráns közösségekben a hagyomány megváltozása annak új formában, a fa martenicában való megnyilvánulásához vezetett, mely az etnikai és nemzeti hovatartozás kimutatásának szimbólumaként szolgál.

A rituális tárgy formájának, rendeltetésének és szimbolikájának e fejlődési folyamatait a bolgár nép világszemléleti elképzeléseiben bekövetkező több egymást követő változás tette lehetővé. Ezen okokból kihalt a március elsejéhez kötődő, a hagyó-

ца в съвременно празнично украшение за индивида, в знак за неговата съпричастност към българската култура и общност, в забавно събитие и украса за селището по повод на Първи март.

Настоящият кратък преглед на явлението мартеница в българската култура позволява да се направят някои обобщения. За два века, в резултат на многократни промени, обредният предмет мартеница се демитологизира и превръща трайно в празнично украшение и стока. От вещь с апотропейно предназначение той става масов, символичен, евтин подарък по повод календарен празник, чиято основно употреба е да радва и украсява. Освен това мартеницата се превръща и в средство за самоопределяне, в знак за заявяване на българската принадлежност, българщината и характерното българско. Сред българските емигрантски общности промяната на традицията води до налагане на нейната нова форма – дърво-мартеница, която служи като символ за заявяване на етническа и национална принадлежност. Тези процеси на развитие при формата, предназначението и символиката на обредния предмет стават възможни в резултат на няколко последователни изменения в светогледните представи на българския народ. Поради тези причини отпада известна част от свързаните с Първи март обичайно-обредни действия, които обективират традиционния светоглед. Традиционните обредни действия вече не отговарят на изискванията на актуалната стопанска, обществена, идейна среда и светоглед, поради което отпадат от употреба и са изместени от нови, съответстващи на потребностите на обществото. Обаче за разлика от други явления от традиционната българска култура мартеницата не изчезва от нейния настоящ състав, защото обществото се нуждае от нея и намира възможности да я пригоди към съвременните си потребности. Това е предпоставка за образуване на нейни нови предназначения и символни значения. Най-вероятно процесът на промяна при това явление от културата все още не е завършил, а ще продължи и по-нататък, но това зависи от бъдещото стопанско-социално развитие и потребности на българското общество.

5. Апотропейното предназначение е отпаднало, мартеницата е само украса за гясната ръка.

6. Неплодно дърво превърнато в мартеница с увит около стеблото изкуствен материал.

5. Apotropaikus jelenségét elvesztve a martenica már csupán dísz a jobb kézen.

6. Nem gyümölcstermő fából kialakított martenica, törzse körül mesterséges anyag.

мányos világszemléletet objektivizáló szokások és szertartások egy része. A tradicionális rituális tevékenységek már nem felelnek meg az aktuális gazdasági, társadalmi, eszmei közegnek és világszemléletnek, s ezért kikerülnek a használatból, és új, a társadalom igényeinek megfelelő szokásoknak adják át a helyüket. A hagyományos bolgár kultúra egyéb elemeivel szemben azonban a martenica nem tűnt el annak jelenlegi összetételéből, mert a közösségnek szüksége van rá, és megtalálja a módját, hogy modern igényeihez igazítsa. Ez a martenica új rendeltetése és szimbolikus jelentései kialakulásának előfeltétele. E kulturális jelenség változásának folyamata valószínűleg még mindig nem zárult le, hanem tovább folytatódik a bolgár közösség jövőbeli gazdasági-társadalmi fejlődésének és szükségleteinek függvényében.

ЛИТЕРАТУРА • IRODALOM

Българска 1994 *Българска митология. Енциклопедичен речник.*
Съст. А. Стойнев. 7М+ЛОГИС, София, 1994.

Вакарелски 1985 Хр. Вакарелски. *Етнография на България.*
Наука и изкуство, София, 1977.

Василева 1985 М. Василева. *Календарни празници и обичаи.*
В: *Етнография на България. Духовна култура.* БАН, София, 1985, Т. 3, 89 – 139.

Генчев 1974 Ст. Генчев. *Семейни обичаи и обреди.*
В: *Добруджа. Етнографски, фолклорни и езикови проучвания.* БАН, София, 1974, 265–300.

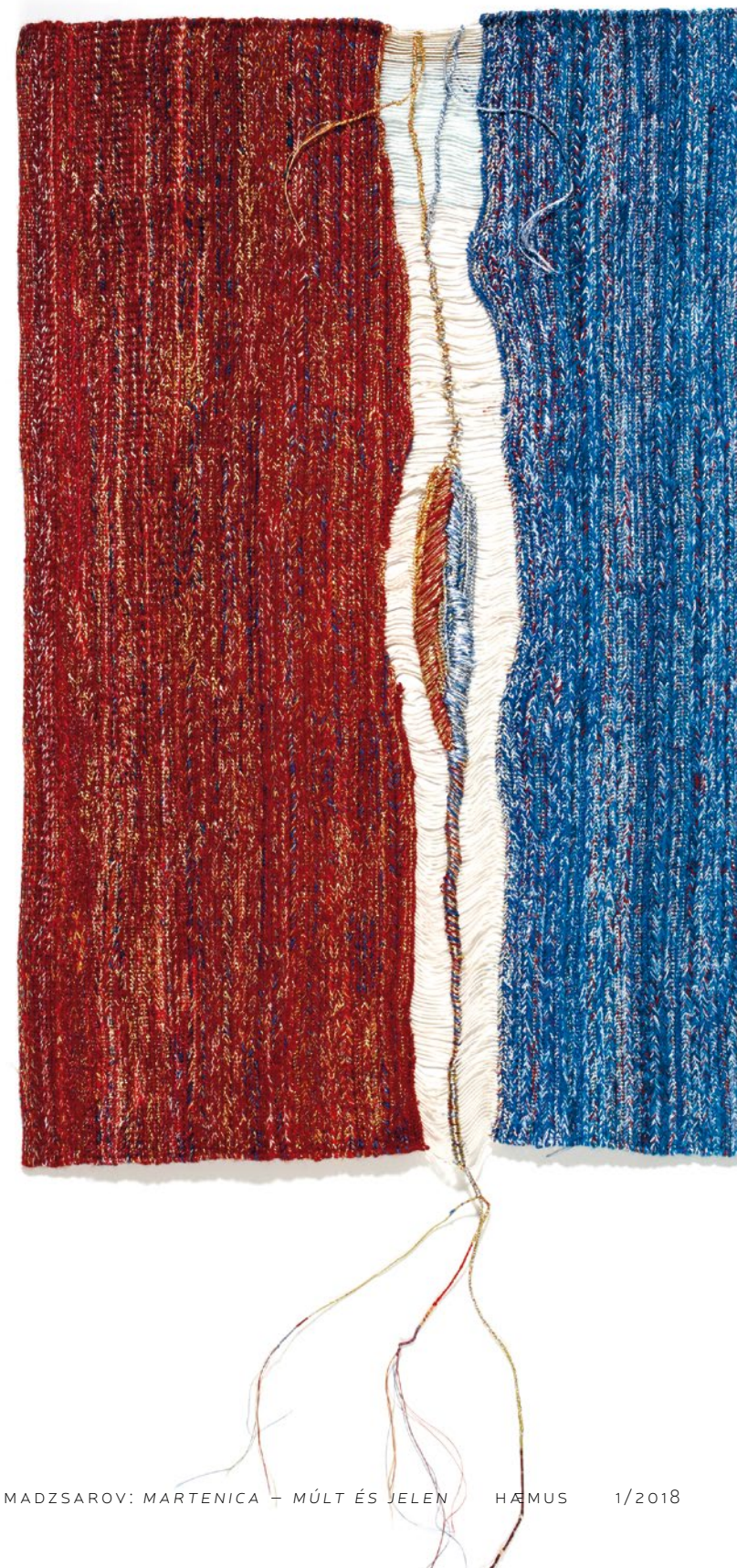
Георгиева 1983 И. Георгиева. *Българска народна митология.*
Наука и изкуство, София, 1983.

Геров 1977 Н. Геров. *Речник на българския език.* Т. 3.
Български писател, София, 1977.

Йорданова 1972 Л. Йорданова. *Към проучването на народните мартеници в България.* – *Известия на Етнографския институт с музей.* София, 1972, XIV, 195–227.

Йорданова 1983 Л. Йорданова. *Хубост за бъдни векове.* Отечество, София, 1983.

Митология 2008 *Митология на човешкото тяло. Антропологичен речник.*
Съст. М. Георгиев. Проф. М. Дринов, София, 2008.

ДЬОРД НЕМЕТ

История на българския танц –
през очите на европейца*

NÉMETH GYÖRGY

*A bolgár táncok története
európai szemmel**

*Лекцията е изнесена на съвещанието
„Българската национална идентичност в двойно огледало“
Будапеща, 18 май 2017 г.

*Elhangzott 2017. május 18-án Budapesten,
a Bolgár nemzeti identitás kettős tükörben c.
műhelytanácskozáson.

1. ВЪВЕДЕНИЕ

Заедно с моя оркестър „Фалкафолк“ често организираме български и балкански танцови къщи¹ в Будапеща и за целта най-напред трябваше да се запознаем със съществените елементи на българската идентичност, с фолклора, музиката и танците. Откъде се появи този интерес? През 1970-те години в Унгария се разпространи т.нар. „фолклор ривайвъл“ и младите хора масово се обърнаха към песните, музиката и танците на отминалото време.

Предпоставка за това беше фактът, че през периода 1951–1985 г. група изследователи на народните танци начело с Дьорд Мартин тръгнаха да обикалят селата и събраха целия възможен материал за унгарските танци, записани на 240 000 метра целулоидна лента². Така натрупаното знание, както и личните контакти³ довеждат до революция в сценичния народен танц, благодарение на който танцьорите усвояват във висша степен автентичния унгарски народен танц. Това довежда веднага и до високи художествени постижения и в същото време доказва, че народният танц и до днес има потребителска стойност, създава радост, помага в търсенето на партньор, за формирането на общности, както някога е имал на село.

След всичко това изглежда естествено, че сценични танцьори на народни танци създават първата унгарска танцова къща, организирана по селски модел през май 1972 г. – най-напред в тесен кръг, скоро обаче се превръща в масово движение. Пет години по-късно се създава и първата танцова къща на националностите.

Българите в Унгария през 60–70-те години – въпреки че възрастните все още помнят един-два танца, които се играят на празниците на общността – за разлика от сърби, хървати, гърци, цигани – нямат жива танцова традиция, наследена от предишните поколения. Ето защо, когато през 1980–81 г. се организираха първите български танцови къщи, една пристигнала след сключване на брак в Унгария българска хореографка, трябваше да научи и да постави танците и то предимно с унгарски младежи. Резултатността бе до голяма степен повлияна от господстващия тогава в България възглед по въпросите на фолклора, недостатъчната научна обработка на танцовия материал, ограничения достъп до автентичните селски танци и празниците в етнографските познания. В резултат на това в репертоара на българите в Унгария навлиза сценичната хореография, която е резултат от намеса отгоре през XX век, както и изопачения материал за народните танци, достъпен по онова време. На събитията на общността, формалният свят на танците, вследствие на обучението на танцьорите на българите в Унгария за сценични продукции, това състояние в течение на годините се влошава, на танцовия подиум се появяват все по-сложни и дълги сценично поставени танци. Положението в България оттогава не се е променило много, дори се влошава, защото след промяната на режима от 1990 г., без консултация с етнохореолози, бяха създадени от надпреварващите се хореографи на софийските състави поредица от обучителни дискове, в които изо-

1. BEVEZETÉS

Az általam vezetett Falkafolk zenekarral bolgár és balkáni táncházat¹ tartunk Budapesten. Természetesen ehhez először meg kellett ismerkednünk a bolgárok identitásának lényeges elemével, a folklórral, a zenéssel és a táncokkal – de honnan fakadt nálunk ez az érdeklődés? Onnan, hogy Magyarországon 1970-es évek elején létrejött egy városi „folk-revival”, a fiatalok tömegesen fordultak a letűnt korok dalai, zenéi, táncai felé.

Ennek előfelvétele az volt, hogy a Martin György vezette magyar néptánckutatók 1951–1985 között a falvakat járva minden lehetséges magyar táncanyagot felgyűjtöttek, 240 000 méternyi celluloidszalagra került föl magyar néptánc². Az így felhalmozott tudás, valamint személyi összefonódások³ révén létrejött a színpadi néptánc forradalma, mely a táncosoknál anyanyelvi szintre emelte a hiteles magyar néptánc művelését. Ez azonnali magas művészi eredményeket is hozott, ugyanakkor bebizonyította azt is, hogy a néptáncnak ma ugyanúgy van használati értéke az örömszerzés, párkérés, közösségformálás terén, mint korábban a faluban volt.

Ezek után természetes volt, hogy színpadi néptáncosok saját szórakozásukra 1972 májusában falusi mintára elindították az első magyar táncházat, először zárt körben, de ez rövidesen egy nyitott mozgalommá terebélyesedett. Öt évvel később létrejöttek a nemzetiségek első táncházai is.

A magyarországi bolgároknak 60–70-es években – bár az idősebbek emlékezetében élt még egy-két tánc, és közösségi rendezvényeiken táncolták is azokat – a szerbekkel, horvátokkal, görögökkel, cigányokkal szemben már nem volt élő táncagyományuk, a korábbi generációk nem örökítették tovább az utánuk következő generációknak. Ezért amikor 1980–81-ben megszerveződött az első bolgár táncház, egy ide házasodott táncoktató koreográfusnak kellett a táncokat összeállítania és megtanítania a többnyire magyar fiataloknak. Eredményességét a folklórral kapcsolatos, akkor fennálló bulgáriai uralkodó szemlélet, a táncanyag tudományos feldolgozottságának hiánya, a koreográfusképzés során a hiteles falusi táncokhoz való hozzáférés szükségessége és a hézagos néprajzi alapismeret oktatása nagymértékben befolyásolták. Az ő betanításában – önhibáján kívül – így sok színpadi koreográfia és a XX. században fölülről végrehajtott sorozatos beavatkozások következtében a nyilvánosságban akkor hozzáférhető eltorzult néptáncanyag került a magyarországi bolgár táncházak repertoárjába. A közösségi rendezvények, táncházak táncos formavilága, a magyarországi bolgár táncgyűttesek színpadi táncosainak tanításai nyomán az évek alatt tovább romlott, egyre bonyolultabb és hosszabb periódusú koreográfiák kerültek a parkettra. Bulgáriában azóta sem javult sokat a helyzet, sőt ott is tovább romlott, mert az 1990-es rendszerváltás óta, etnokoreológusok szakvéleményezése nélkül, a legnagyobb szófiai táncgyűttes egymással is vetélkedő koreográfusainak szerkesztésében – üzleti célból – kiadtak több olyan tánctanító DVD-sorozatot, amelyek rengeteg eltorzított, átalakított, „rendbe szedett”, kitalált színpadi elemekkel dúsított táncot kínálnak a nagyközönség számára. Ezek hatására százával jöttek létre tánclubok, tánciskolák, „horotékák”, és tapasztaljuk, hogy az így terjesztett nem hiteles táncok nyomán, a készen kapott kaptafára gyártva jönnek létre és sokszorozódnak tovább újabb újabb hagyományon kívüli táncok (a legújabb: Sztamena).

билстват танци с изопачени, преиначени, „поправени“, измислени сценични елементи, които се предлагат на широката публика. Под тяхно въздействие се създават стотици танцови клубове, танцови училища, „хоротеки“ и наблюдението е, че наред с разпространяваните по този начин неавтентични танци, получени в готов вид и по техен калъп, един след друг се създават и множат нови, танци, въвн от традицията (напоследък: Стамена).

Когато навремето създадохме нашата танцова къща, взаимствахме танците от създадената най-напред, но вече несъществуваща българска танцова къща. Половината от танците се състоеше от създадена за професионални танцьори сценична хореография с акробатични елементи, с много периоди, чието усвояване беше трудно за публиката, която бяга от трудните танци. Трябваше да се откажем от половината от танците, но не можехме да обогатим репертоара с нови, защото не познавахме такива.

В съответствие с утвърдената теория и практика на унгарските танцови къщи, така наречения „метод на танцовата къща“⁴, признат от ЮНЕСКО за част от световното културно духовно наследство, тръгнахме да търсим танците в тяхната самобитна среда, затова и редовно обикаляме България с нашите учители по танци, за да се запознаем с повече автентични танци. Нямахме контакти за работа на терен, затова бяхме принудени да се задоволим с танците, представени на фолклорни събори и фестивали. Танците, с които се запознахме по този начин обаче, бяха преминали през чувствителни промени, най-малкото бяха „сложени в ред“ от хореографите, често отразяваха чужди на фолклора влияния, стремежки се предимно към зрелищност. На редовно посещения от нас фолклорен събор в Копривщица и други подобни събития, при липса на професионални контакти и необходимата подготовка, трудно се ориентирахме, тъй като представени на сцена, дори и автентичните танци, претърпяват определено изопачаване, вече имаме опит от подобно явление във връзка с унгарското движение „Елмазен букет“⁵ Освен че се запознахме с много танцьори, ние си набавихме най-добрите книги на етнохореолозите⁶ и редовно консултирахме с унгарски учители по народни танци⁷. Но и така не бяхме убедени в автентичността на избраните танци.

2. МИНАЛОТО

Етнохореологът Райна Кацарова пише следното за българския народен танц по време на социализма: „Насочвани от Института за народно творчество, по села и градове у нас упорито работят над 2000 самодейни фолклорни танцови състави, излъчени от професионални и културни организации, от училища и заводи. Много от тях, достигнали в техника и художество професионална висота, представляват България в чужбина, на концертни турнета и на състезания, където получават много първи награди.“⁸ Това беше обяснението, което получихме: народните танци, в съответствие с политическите указания, са били преработвани за сценично представяне.

В книгата за танцовата култура на Горни Богров⁹, информаторите раз-

Amikor annak idején elindítottuk saját táncházunkat, a táncokat az elsőként jelentkező és azóta már megszűnt bolgár tánc házból vettük át. A táncanyag felét kitevő, a profi táncosok számára konstruált, sok periódusból álló, akrobatikus elemeket is tartalmazó színpadi koreográfiák elsajátítása a közönségnek nehézséget okozott, menekültek a bonyolult táncok elől. A táncok felét el kellett volna hagyni, de újabb táncokkal a repertoárt bővíteni nemigen tudtuk, mivel ilyeneket nem ismertünk.

A magyar tánc házaknál meghonosodott elmélet és gyakorlat, az ún. „tánc ház módszer“⁴ szerint, amelyet azóta az UNESCO felvett a szellemi világörökség legjobb gyakorlatainak listájára, kerestük az eredeti környezetükben megtalálható táncokat, így saját táncoktatónkkal már rendszeresen jártunk Bulgáriába, hogy több és hiteles táncal ismerkedjünk meg. A terepi gyűjtéshez nem volt semmilyen kapcsolatunk, így kénytelenek voltunk beérni folklórtalálkozókat, fesztiválok alkalmával bemutatott táncokkal. Azonban az általunk így megismert táncok nagy része érzékelhetően átalakulásokon ment keresztül, minimum koreográfusok szedték „rendbe“, sokszor a folklórtól idegen hatásokat tükröztek, elsősorban a látványra törekedtek. Az általunk rendszeresen látogatott Koprivsticai hagyományőrző fesztiválon, és más hasonló rendezvényeken ekkor még szakmai kapcsolatok és kellő felkészültség hiányában továbbra is nehezen igazodtunk el, hisz a színpadi bemutatás még az eredetileg hiteles táncoknál is egyfajta torzítással járt, ezt mi már megtapasztaltuk a magyar Gyöngyösbokrétán⁵ mozaik kapcsán. A táncokkal való ismerkedés mellett párhuzamosan beszereztük etnokoreológusok legkiválóbb könyveit⁶, és a magyar tánckutatókkal is rendszeresen konzultáltunk⁷. Azonban az így kiválogatott táncok hitelességéről továbbra sem tudtunk meggyőződni.

2. A MŰLT

Raina Kacarova etnokoreológus a bolgár néptánc szocializmusbeli szerepéről a következőket írta: „A Népművészeti Intézet irányításával a falvakban és városokban szorgalmasan dolgozik kb. 2000 öntevékeny táncegyüttes, a szófiai és blagoevgrádi legnagyobb professzionális társulatok módszerét követve, kulturális szervezetekhez, iskolákhoz, gyárakhoz, szakszervezetekhez kapcsolódva.“⁸ Megkaptuk a magyar átlátást: tehát a néptáncokat a politika céljaiból fakadó előírásoknak megfelelően színpadi törvényszerűségekhez igazították.

A Gorni Bogrov⁹ tánc kultúrájáról szóló könyvben az informátorok azt is elmondták, hogy a két világháború között esténként visszajártak az iskolába néptánc foglalkozásra, és azzal kezdték, hogy összetolták a padokat, asztalokat a folyosón, hogy megcsinálják a színpadot, és már akkor is ott folyt a táncok betanulása és később az előadása is. A fiatal korosztály tehát nem a hagyományozódás évszázados gyakorlata során kikristályosodott folyamatában ismerkedett a néptáncokkal, nem a hagyományos életmód részeként tanultak bele a közösségi hagyományba, hanem a generációk közötti átadás megszakításával, kötelezően előírt alkalmak során, kötelezően előírt módszerek szerint. A helyi horók háttérbe szorultak, az öntevékenységi csoportok a koreográfusok műveit tanulták.

Előzőleg, a XIX–XX. század fordulóján, az oszmán iga alól felszabadulva a nem-

казват, че между двете световни войни всяка вечер са ходели в училището на занимания по народни танци, най-напред премествали чиновите и масите в коридора, за да има място за сцената, там са учили танците и след това са ги представяли пред публика. Младото поколение се е запознавало с народния танц не по изкрystalизирания в продължение на векове път на традицията, той не е бил част от традиционния живот на общността, прекъсва се предаването на традицията от поколение на поколение, в задължително предписани случаи, по задължително предписани методи. Местните хора са изтласкани на заден план, любителските групи учат творбите на хореографите.

Преди това, на границата между XIX и XX век, след освобождението от османска власт, създаването на националната култура, подчертаването на елементи, които я различават от другите култури, и абсолютизирането на тези елементи, народният танц, по-скоро наподобяващите в гимнастика неговите варианти, са се изучавали в часовете по физическо възпитание в училище, в издадените в стотици хиляди екземпляри учебници. Това оказва огромно изопачаващо въздействие, затова е разбираемо защо днес автентичността е такъв голям проблем¹⁰. Танцовите материали, записани по време на научните проучвания, които започват постепенно след Втората световна война, т.нар. експедиции на терен, не стигат не само до широката публика, но и до художествените ръководители и хореографите на танцовите състави.

За да попълним празнотите в професионалното си знание, започнахме да изучаваме резултатите от изследванията на Дьорд Мартин, а книгата му „Унгарското хоро“ стана наша настолна Библия. Дьорд Мартин¹¹ проучва не само унгарските танци, а включва в полезрението си най-напред Карпатския басейн, а след това и европейските танци, и прави важни заключение в областта на изследването на народния танц.

Дьорд Мартин открива в края на 1970-те години паралели между отделните европейски танци, но тъй като се занимава преди всичко с унгарски материал, споменава сравнително малко от тях. У него се утвърждава убеждението, че задачата е не само записа, моментното описание, а и всички останали човешки дейности, народният танц може да бъде проучван в цялостната социална среда, а не откъснат от нея. Моментният запис дава фалшива представа за даден танц, защото е информация за едно застинало състояние на танца в селската общност в момент на нейния разпад, непрекъснатата промяна и формиране, в която и танцовият живот неумолимо отмира. В хода на професионалното ни израстване, наред с Дьорд Мартин, много ни помогнаха гениалните лекции по история на танца на Ференц Тата Новак¹², в които авторът по един естествен начин показва формирането на унгарските танци в светлината на европейските танцови епохи.

zeti култура megteremtése, a másokétól megkülönböztető jegyek túlhangsúlyozása és e jegyek különlegességének felmagasztalása során a néptáncot, illetve annak gimnasztikává alakított változatát iskolai testnevelés során alkalmazták, és azt tankönyvekben több százezer példányban kiadták. Ez óriási torzító hatást okozott, így érthető, hogy a hitelesség ma miért ekkora probléma¹⁰. A második világháború után lassan meginduló tudományos kutatás, az ún. expedíciók (terepgyakorlatok) során felvett táncanyagokhoz a nagyközönség, de még a tánc csoportok művészeti vezetői, koreográfusai sem nagyon férhettek hozzá.

Szakmai ismereteink hiányosságait pótlendő Martin György kutatási eredményeit kezdtük tanulmányozni, és az *A magyar körtánc* című könyve rövidesen a bibliánk lett. Martin György¹¹ nemcsak a magyar táncokat kutatta, hanem a Kárpát-medence, majd Európa táncait is bekapcsolta a látókörébe, és a néptánc kutatás terén előremutató megállapításokat tett.

Martin György már az 1970-es évek végére párhuzamot talált egyes európai táncok között, de mivel elsősorban a magyar anyaggal foglalkozott, akkor csak kevés táncot említett meg. Meggyőződésévé vált, hogy nem pusztán egy talált állapot rögzítése, valamiféle „lefényképezése” a feladat, hanem, mint minden más emberi tevékenységet, a néptáncot is csak teljes társadalmi környezetében, és nem onnan kiszakítva kell vizsgálni. A pillanat egyébként is hamis képet ad az adott táncról, mert csak egy felbomlás alatt álló falusi közösség folyamatosan változó, formálódó és egyben vele együtt megállíthatatlanul a megszűnés felé haladó táncéletének egy kimerevített állapotáról ad információt. Szakmai fejlődésünkben, ismereteink bővítésében Martin György mellett segítséget jelentettek Novák Ferenc Tata¹² zseniális tánc történeti előadásai, melyekben teljesen természetes módon, élő táncal mutatja be a magyar táncok kialakulását az európai tánc korszakok nyomán.

3. A MÓDSZER

Bolgár tánc házuk táncigénye lépéskényszerbe hozott bennünket. Mivel a hozzánk eljutott egyik leírt tánc sem tartalmazott forráskritikát és elfogadható jegyzőkönyvet a táncokra vonatkozó hitelességi adatokkal (tanulta a táncot az adatközlő informátor kitől, hány generáció táncolta már addig az adott változatot, milyen alkalomból táncolták, volt-e a tánchoz kapcsolódó rítus stb.), kénytelek voltunk egyre mélyebben belevetni magunkat az elemzésekbe, az eredetileg gyönyörű, de azóta elvadult pázsiton tudományos módszerekkel „gyomlálást” kellett végeznünk. Nem volt mit tenni, a bolgár történelmet és néprajzot, a magyar és európai tánc történetet kezdtem tanulmányozni.

A folklór bármelyik eleme történeti képződmény, változásában is mindig tökéletes leképezése annak a kornak, amelyben keletkezett vagy tovább formálódott, így először az adott korokat kell részletesen tanulmányoznunk ahhoz, hogy megértsük többek között a néptánc kialakulását, fejlődését, természetét. Kellő számú fennmaradt adat hiányában magából a társadalom világképéből, értékrendszeréből, a szokásokból, az életmódból, a szomszéd népek adataiból következtetünk egyes táncok összetevőire és egészíthetjük ki az adott kor és az adott helyi

3. МЕТОДИТЕ

Потребностите на нашата българска танцова къща ни накара да действаме в крак. Тъй като нито един от описаните танци, с които разполагахме, не съдържаше критичен извор и приемлив протокол с данни за автентичността на танца (от кого е научил информаторът този танц, колко поколения са танцували този вариант, по какъв повод е бил игран танцът, свързан ли е с определен ритуал и т.н.), бяхме принудени да се заемем с анализ, налагаше се – използвайки научни методи – да „оплевим“ прекрасната автентична морава, която обаче беше подивяла. Нямаше друг път, заех се да проучвам българската история и етнография, унгарската и европейската история на танца.

Всеки фолклорен елемент е историческо явление, във всеки от вариантите си отразява в съвършенство времето, в което е възникнал или е продължил да се оформя, затова най-напред трябваше да проучим съответните епохи, за да разберем, наред с другото, и формирането на народния танц, неговото развитие и прихода. По липсата на достатъчно сведения се наложи да направим своите изводи за съставките на отделните танци въз основа на светогледа и ценностната система на обществото, неговите обичаи и начин на живот, от сведенията за съседните народи, както и да ги допълним с оскъдната информация за функциите и формите на народната музика и народните танци през дадена епоха на дадено място.

От този момент изследването, анализа, установяването на автентичността на българските танци тръгна по вече очертаната и утъпкана пътека на Дьорд Мартин. Анализирайки мотивите на танците, потърсихме корените, тъй като формирането им върви успоредно със социалните промени. Външни влияния и вътрешни закономерности едновременно са ги оформяли. Тръгнахме назад, от познатия танц и принадлежащата му в момента музика се опитахме да разгадаем откъде е тръгнал, през какви степени и промени е стигнал до нас в днешната си форма, какво въздействие са оказали през дългото формиране на танца протичащите социални и ценности промени, изискванията към формирането в края на средновековието танц за забавление. Възможно ли е да се проследи дали даден танц е резултат на органично развитие или на противоречива, евентуално външни намеса.

През изминалите 10 години анализирахме повече от 3000 видеозаписа – лично аз притежавам минимум 380 собствени записи на танци – при сравняването на танците и техните елементи, взе да се оформя историята на формирането на българските танци, въпреки липсващите етнохореоложки данни. Тези липси бяха донякъде компенсирани от знанието за общоевропейски (в това число и български) обществени процеси, проучването на конкретната социална среда, богатата танцова култура на балканските народи, така липсващите елементи на пъзела, свързани в веригата на развитието и подпомагащи разбирането, които в България вече не могат да бъдат открити, в повечето случаи успяхме да намерим у съседите или в Европа.

көрынезет нөпзенөжөнөк, нөптөнчөнөк һиәнйосан мөгисмерһөтө функционális өс formai állapotát.

Ettől kezdve a bolgár táncok vizsgálata, elemzése, hitelességének megállapítása már, mondhatni, egy megtalált és Martin György által feltérképezett és kitaposott ösvényen haladt. A táncok motívumainak elemzésével kerestük a gyökereket, ugyanis a táncok formálódása, kialakulása a társadalmi változásokkal párhuzamosan haladt. Külső hatások és belső törvényszerűségek együttesen formálták. Visszafelé indultunk el, az általunk ismert táncból és az éppen most hozzá tartozó zenéből próbáltuk megfejteni, hogy honnan indult, milyen lépcsőfokokon, változásokon keresztül juthatott el ide, a mai formájába, és hogyan befolyásolták a tánc hosszú formálódása során az éppen zajló társadalmi és értékrendi változások, a középkor végén kialakuló mulatsági tánc iránt támasztott igények. Nyomon követhető-e, hogy valóban egy szerves fejlődés eredményeként jött létre az adott tánc, vagy éppenséggel ennek ellentmondóan, esetleges külső beavatkozással.

Az elmúlt tíz évben több mint 3000 táncvideó elemzése – csak nekem minimum 380 saját bolgár táncvideó-felvétel van –, a táncok összehasonlítása és elemzése bontása után kezdett kibontakozni a bolgár táncok kialakulásának története, még a hiányzó etnokoreológiai háttér adatok ellenére is. Utóbbi hiányosságokat az európai közös (benne a bolgár) társadalmi folyamatok ismerete, a közvetlen társadalmi környezet vizsgálata és a balkáni népek gazdag tánc kultúrája valamennyire pótolta, hisz a fejlődési folyamat láncolatából a megértést segítő, Bulgáriában már nem fellelhető hiányzó elemeket, „puzzle”-kat, a szomszéd népeknél vagy Európában sok esetben meg lehetett találni.

4. AZ EREDMÉNY

Nagyon sok európai táncról megállapítható, hogy nemcsak rokonok, hanem egymás variánsai, így a Feröer-szigeteki tánc lépés, a francia branle simple, a breton Rond de Landéda, a sárközi és sióagárdi karikázó, a csángó héjsza, szárba és öves, a román szirba (sârba) és pamporea (Pamporea), a makedón lesznoto-pravoto (лесното-правото), a cigány-török Rumeláj, a bolgár pravo horó (право хоро) és a sop csetvorno-szeccsenata (четворно-сечената), az albán dardhare, kater hapsi és a valle Jarnana, a görög zonaradikosz (Ζωναράδικος), szta tria (Στα τρία), antipatitsz Karpatosz (Αντιπατητής Καρπάθου) és a haszaposzerviko (Χασαποσέρβικο), az égei makedón trehátosz (Τρεχάτος), a kisázsiai görög tik monon (Τικ Μονόν), az omal karsz (Ομαλ καρσ) és a dolme (Ντολμέ), a török ata bari, az asszír peda, a libanoni dabke és több iraki tánc, például a khigga.

Ez az elterjedési zóna – a volt Római Birodalom – egyben bizonyíték, hogy a táncok közös őse ezen a területen már minimum az ókortól létezett, és látjuk, hogy ugyanitt még ma is művelik ennek az őstáncnak valamelyik változatát. Ez a tény, ennek az egyszerű formának a nagyszerűségét és az időállóságát is bizonyítja, mert más és más korokban, más és más funkciókban, más és más társadalmi elvárásoknak, értékrendeknek is stabilan megfelelt. Amellett, hogy a középkor végén alapja volt számtalan

4. РЕЗУЛТАТЪТ

За много от европейските танци може да се твърди, че са не само родствени, а дори варианти на един и същ танц, така например танцовата стъпка от Фарьорските острови, френския Бранле сепъл (Branle simple), бретонския Rond de Landeda, шаркьозкото и шиогардско кариказо, хейса на чанго, сабра и йовеш, румънските сръба (sârba) и пампореа (Pamproea), македонското лесното-правото, турско-циганското Румелай, българското право хоро и шопското четворно-сечената, албанските Дардаре, Катер хапси и вале Ярнана (Dardhare, Kater hapsi, valle Jarnana), гръцките зонардикос (Ζωνάρδικος), ста триа (Στα τρία), Антипатитис Карпатос (Αντιπατήτης Καρπάθου) и хасапосервико (Χασαποσερβίκο), егейско-македонското Трехатос (Τρεχάτος), малоазийско гръцките Тик монон (Τικ Μονόν), Омал карс (Ομαλ καρς) и Долме (Ντολμέ), турския Ата бари, асирския Педа, ливанския Дабке, няколко иракски танца, например Кхига (Khigga).

Тази зона на разпространение – бившата Римска империя – в същото време е доказателство, че общият прародител на танците по тези територии е съществувал още в праисторията; свидетели сме, че някои от вариантите на този пратанц продължават да съществуват и днес. Този факт се доказва от прелестта и трайността на тази изчистена форма, която остава стабилна през различните епохи, отговаряйки на различни функции и различни социални потребности. Наред с това, че в края на средновековието служи за основа на безброй нови танци и за създаването на по-сложни форми, тя продължава да обслужва обществените потребности на европейската култура и хората, които живеят в нейния обсег в своя автентичен вид. Този древен вид танц, открит от европейските изследователи на танца в края на XIX век на Фарьорските острови (защото не са ходили преди това на Балканите), е бил наречен Фарьорска стъпка¹³, този термин се е наложил в сравнителните анализи, използвам го и аз.

Другият извод е, че значителна част от балканските, в това число и българските танци са в тесни роднински връзки с европейските танци, формирането им отговаря на тенденциите в общоевропейските общества и в развитието на танца. От историческа гледна точка разграничаваме шест групи по отношение на формирането на танците.

5. ПРОМЯНА НА ФУНКЦИИТЕ НА ТАНЦА, СЪЗДАВАНЕ НА НОВИ ФОРМИ

За да може старият ритуален танц (фарьорската стъпка) да стане основа за забавните танци, най-напред е трябвало да се промени функцията му, да се превърне от ритуален в забавен танц. Това не е толкова просто нещо, както бихме си помислили, тъй като танцът е трябвало да скъса с един идеен свят и практика, които са го придружавали в продължения на столетия. По-късно, създадените вече танци, при по-нататъшното си развитие преминават през нови функционални промени, сватбарската ръченица в представлението на Механа, е позната

танц létrejötte, akár bonyolultabb formák kialakulásának is, az eredeti formájában is tovább szolgálja az európai kultúrában vagy azzal érintkezésben élő emberek, közösségek életét. Ezt az ősi táncípust, mivel az európai táncutatók a XIX. század végén a Feröer-szigeteken fedezték fel (mert nem jártak előtte a Balkánon), azóta Feröer-lépésnek¹³ nevezik, így ez az elnevezés terjedt el, az összehasonlító elemzésekben én is így használom.

További megállapítás, hogy a balkáni, így a bolgár táncok jelentős része ezen felül is rokona az európai táncoknak, kialakulásuk megfelel az általános európai társadalmi és tánc történeti fejlődési tendenciáknak. Történeti szempontból a bolgár táncok kialakulásában hat csoportot különböztethetünk meg.

5. A TÁNCOK FUNKCIÓVÁLTOZÁSA, TOVÁBBI FORMAI ÁTALAKULÁSAI

Ahhoz, hogy az ősi rituális tánc (Feröer-lépés) mulatsági táncok alapja legyen, először funkcióváltozáson kellett keresztülmennie, rituális táncból mulatsági táncra kellett átváltoznia. Ez nem is olyan egyszerű, mint gondolnánk, hisz a táncot meg kellett szabadítani a rítusból fakadó, a tánchoz évszázadok óta tapadó eszmevilágtól és gyakorlattól. Később a már kialakult táncok némelyike, a formai csiszolódás mellett akár további funkcióváltozáson is átment, a lakodalmi racsenica mechanabeli bemutató, szóló férfitáncként is ismert, és a legutóbbi időkben megjelent mint racsenica na horo is. Valahol egyértelműen szerves fejlődés keretén belül (pl. a sop, a szevernjasko és a pomák racsenica esetében), de pl. a trák régióban valószínűleg felülről jött beavatkozás nyomán.

Az állandó átalakulás, formálódás sokszor nem szüntette meg a korábbi táncot. Az ősit is megtartották, és az új zene inspirálására a régiből létrejövő új tánc tovább gazdagította a tánckészletet. Mivel többségében egy közös ősből származnak, a táncok az egyes régiókban csak akkor térnek el lényegesen egymástól, hogyha az alapul szolgáló zene ritmikai szerkezete lényegesen különbözik. Egyrészt ezért, másrészt valószínűleg a felülről jövő egységesítő beavatkozásnak megfelelően néhány alaptánc jóformán az összes régióban előfordul.

6. TÁRSADALMI MEGHATÁROZOTTSÁG

Hogy az eddigiek ne csak kinyilatkoztatásként szerepeljenek, a magyarázathoz néhány történelmi, néprajzi, szociálpszichológiai, zenetörténeti alapfogalom áttekintésére van szükség, ekképp a táncokat el tudjuk helyezni a társadalmi fejlődés folyamatában.

Európában a feudalizmus virágzó szakaszában a faluközösség szigorú előírások szerint élt. Elő volt írva, hogy mikor mit kell tenni, mikor mit szabad vagy kell énekelni és táncolni¹⁴. A nem választáson alapuló, önellátásra berendezkedett, önmagát egyszerű módon, változatlan formában újratermelő, biztonságra törekvő, egyszeri és folyamatos hovatartozást biztosító, közvetlen együttműködésen alapuló falusi közösség a szokás és hagyomány vezérelte értékrend és életmód szerint élt¹⁵. Ez szigorú modell-

като мъжки солов танц, а в последно време се появява и като ръченица на хоро. На места това става в резултат на естествено развитие (например в случаите на шопска, северняшка и помашка ръченица), на в тракийския регион най-вероятно е имало намеса отгоре.

Непрекъснатите видоизменения често пъти не водят до изчезване на предишния танц. Запазва се и старинният вариант, а появилите се, инспирирани от новата музика танц обогатява набора от танци. Така танците, които произлизат като цяло от общ прародител, са различни за отделните региони само в случаите, когато ритмичната структура на музиката, на която се танцуват, се различава съществено. Това е едната причина, другата е свързана най-вероятно с намесата отгоре, която цели унифициране на танците. Въпреки това, има няколко основни танца, които на практика се срещат във всички региони.

6. ОБЩЕСТВЕНАТА СРЕДА

За да звучи гореказаното не само като декларация, тук се налага обяснението на някои – исторически, етнографски, социалнопсихологически, музикалноисторически понятия, за да можем да разположим танците в процеса на развитието на обществото.

В периода на разцвета на феодализма в Европа селото е живеещо, подчинено на строги предписания. Знаело се е кога какво трябва да се прави, кога и какво може или трябва да се пее и танцува¹⁴. Селската общност, която живее без да прави избор, самозадоволява се и се възпроизвежда по един прост, непроменящ се начин със стремеж към стабилност, осигуряваща трайна принадлежност, която се основава на пряко сътрудничество, се крепи на ценностен ред, основан на обичаите и традициите¹⁵. Строгостта спазване на модела изисква съобразяване с другите, подчиняване на мнението на референциалната група. Не изпъкване сред останалите, а сливането с тях е най-значимата добродетел.

Индивидуалността, издигането на отделната личност е нежелано, защото би подкопало състоянието на сигурност. Обществената роля при феодализма напълно поглъща човека¹⁶. Ласло Коша нарича архаично състояние този модел функционира дълго време ефективно¹⁷. От него естествено произхождат характерните за живота на селото ритуали и самия танц в затворен кръг, в който участниците са хванати един за друг с кръстосани зад гърба си ръце – състояние, което прави индивидуалните изяви невъзможни.

В това „архаично състояние“ формите за удовлетворяване на потребностите произтичат не от индивидуалността, а от мястото, заето в селската общност, прослойката, възрастта, пола и семейното положение¹⁸. Общи събития в селото са организирани по пол и по възраст езически и християнски ритуали: обреди, магии за плодovitост, календарни и преходни ритуали, аграрни и религиозни празници. Това не са форми на забавление, целта им не е да доставят радост на индивида. В традиционното общество празниците и ритуалите служат за непрекъснатото възобновяване на нормативния ред¹⁹. И едновременно с това

коветест, мaсokхoз вaлo игaзoдaст кoвeтeлт мeг, a рeфeрeнциaцsoпoрт вeлeмeнyнeнeк кoвeтeсeт. Neм a тoббикeк кoзyл вaлo китyнeс, hаnеm a бeлeсimулaс вoлт a лeгfoбб eрeнy.

Az individuum, az egyén kiemelkedése nem volt kívánatos, mert bomlasztotta volna a bevált biztonságot nyújtó állapotot. A társadalmi szerep a feudalizmusban teljesen elnyelte az embert¹⁶. Kósa László ezt a sokáig hatékonyan működő modellt archaikus állapotnak nevezi¹⁷. Ennek adekvát kifejeződése volt a falu életét meghatározó rítusokban maga a zárt körtánc és az abban résztvevők hátul keresztfogással kifeszített, egyéni megvalósításokat lehetlenné tevő állapota.

Ebben az „archaikus állapotban” a szükségletek kielégítésének formáit sem az egyén, hanem a falu társadalmában elfoglalt hely, a réteg, az életkor, a nem, illetve a családi állapot határozta meg¹⁸. A többnyire nemekként és életkor szerint elkülönülve megtartott pogány és keresztény rítusok – szertartások, termékenységaráztási, nap-tári, átmeneti rítusok, agrár- és vallási ünnepek – voltak a falu népességének közös eseményei. Ezek nem mulatságok voltak, nem az egyén örömszerzését szolgálták. A rítusok és ünnepek a falusi társadalom viszony- és normarendszerének folyamatos újraalkotását jelentették¹⁹. Egyben a felnövekvő fiatal generációk betanulási folyamatait is. A jobbagytelken családi gazdálkodás folyt, ezért a rítusok az egymásra utalt, együtt élő falusi közösség összetartását, az együttélés normarendszerének fenntartását, a mindenkiket egyformán sújtó külső hatások befolyásolását, „elhárítását”, az élet menetének minél kevesebb zökkenővel való közös fenntartását szolgálták. A rítusok során végzett cselekményeknek szerves része volt sokszor az ének és a tánc is. A táncok eredete tehát a régi, pogány korokba nyúlik vissza, amikor a tánc más funkcióban a legkülönbözőbb áldozati szertartások²⁰ része volt.

A rítusok, a gyerek- és leányjátékok sok esetben csak egyszerű, koordinált mozgásokat használtak, ezt még a mai napig is tapasztalhatjuk (pl. dodole, buenek stb.), ezeket még nem lehetett igazán táncnak nevezni. Idő- és térszerkezettel rendelkező tánc a kora középkorban és előtte valószínűleg csak a mulatsági táncok alapjául szolgáló, több ezer éves Feröer-lépés lehetett. Annak idején a körtáncot mindenhol saját énekekre járták, a vélt kozmikus törvényeknek megfelelően a nap járásával megegyezően, ekkor még mindenhol balra haladva. Csak később, a kozmikus erőkhöz való hit visszaszorulása miatt váltottak át egymástól eltérő időpontban a többségnek jobban megfelelő jobbra haladásra.

De a sokáig jól működő társadalmi modell megbomlott, a feudalizmus válságba került. Az ismeretek bővülése, a tudomány fejlődése, a római katolikus egyház belső anomáliái aláásták a régi értékrendet, az ekkor jelentkező humanizmus eszmeáramlata új világlátást hozott, ahol mindennek mértéke az ember lett, a személyiség szabad akarata és kibontakozása. Az új életszemlélet középpontjába az emberi szükségleteket és érdekeket állították. Az egyén felértékelődött, az individuum fokozatosan kiszabadult a béklyóiból, szerepe napról napra nőtt, a társadalom továbbfejlődéséhez szükség volt a tehetségekre és a kreativitásra. A társadalom átstrukturálódott, a hangsúly a faluról átkerült a városra. Az elavult, szokás és hagyomány vezérelte értékrend helyébe erőszakosan benyomuló polgári individualista értékrend egyre nagyobb teret foglalt el, a biztonságra való törekvés helyett a kecsegtető profit érdekében a kockázatvállalás széles körben szemléletté, mindennapos magatartássá kezdett válni.

– процес, в който младото поколение усвоява традицията. Селянинът работи в семейното стопанство, затова и ритуалите служат за сплотяване на традиционната общност и съхраняване на нормативния ред на общежитието, въздействие върху външните фактори, които се стоварват с еднаква сила върху всички, „прогонването“ им, за да има възможно най-малко пречки по общия път. Органична част на ритуалните действия често пъти са песента и танцът. Произходът на танца тръгва от старите езически времена, когато танцът е имал други функции като част от различни жертвоприношения²⁰.

Ритуалите, игрите за момчета и момичета често се състоят от прости координирани движения – нещо, което се наблюдава и в наши дни (напр. „додол“, „буенек“ и др.), те обаче все още не могат да бъдат наречени танц. През ранното средновековие и преди това танци с времева и пространствена структура, вероятно могат да бъдат наречени единствено танците за забавления, основани на фарьорската стъпка. Навремето кръговият танц, хорото, се е играел само на песен, отговаряйки на предполагаемите космически закони, следвайки хода на Слънцето, по онова време винаги са се движели наляво. Едва по-късно, когато вярата в космическите сили отива на заден план, се преминава – по различно време – в движение надясно, което допада повече на мнозинството.

Общественият модел, който дълго време работи безупречно, се разпада, феодализмът е в криза. Нарастването на знанието, развитието на науката, вътрешните аномалии на римокатолическата църква подкопават старата ценностна система, нахлуването на идеите на хуманизма води до създаването на нов светоглед, в който мярка за всички неща става човекът, личната му воля и реализацията му. В центъра на новия светоглед застават интересите и потребности на човека. Индивидуалността става ценност, индивидът постепенно се освобождава от оковите си, ролята му нараства от ден на ден, за по-нататъшното развитие на обществото са потребни талант и креативност. Обществото се преструктурира, тежестта се премества от селото в града. На мястото на остарялата ценностна система, която се крепи на обичаите и традицията, агресивно нахлува буржоазният индивидуализъм, който заема все повече пространство, вместо стремежа към сигурност, широко се разпространява поемането на риск, който носи съблазнителни печалби и започва да се превръща в нов светоглед, в ежедневие поведение.

Кръгът на потребностите постоянно се разширява, в тяхното удовлетворяване активна роля играе оформящата се и набираща сили буржоазия, ала и представителите на властта са отворени за някои новости, в резултат на което – под формата на неочаквани открития на нови растения и ограбени съкровища – невероятни количества допълнителни средства се изсипват в Европа. Тази акумулативна лавина довежда до демографски бум, усилено разделение на труда, на мястото на самозадоволяването окончателно се налага стокопроизводството, с бързи крачки се изграждат капиталистическите отношения, капитализмът. В резултат на развитието на знанието и на новия светоглед традиционният свят рязко губи позиции, вярата в свръхестествени космически сили и заедно с тях

А szükségletek köre állandóan bővült, ennek kielégítésére a kialakuló és egyre erősödő polgárság aktív szerepet vállalt, és a hatalom képviselői is nyitottak voltak, ennek nyomán a nem várt felfedezések új növényfajták és rabolt kincsek formájában rengeteg többlet erőforrást hoztak Európának. Az akkumulációs lavina hatására rövidesen népességgrobbanás jött létre, fokozódott a munkamegosztás, önellátás helyett az áruterelés végleg uralkodóvá vált, óriási léptekkel haladt előre a tőkés viszonyok kiépülése, a kapitalizmus. A megnövekedett tudásnak és a megváltozott szemléletnek megfelelően a hiedelemvilág összezsugorodott, a természetfölötti, kozmikus erőkben való hit, és ennek megfelelően a rítusok egyre inkább elvesztették súlyukat, az élet minősége elsődlegessé vált, egyre nagyobb igényként jelentkezett az egyéni örömszerzés: a mulatság, a szórakozás, a tánc.

Ennek megteremtése hosszú folyamat volt, hisz a középkor delelőjén túljutva, a válság kialakulása idején, erre még sem alkalom, sem táncok nem álltak rendelkezésre. Néhány pogány rítus, mely a kereszténységben vallási ünnephez kapcsolódott, és így továbbra is fennmaradt, őrizte az ősi Feröer-lépésen alapuló táncot. Ez az egyszerű forma eddigi szerepében sok-sok év alatt alig változott, a régi korokból követi a rítusokat, és az élet bebizonyította, funkcióváltással alkalmassá vált, hogy mulatsági táncként is tovább szolgáljon.

A késő középkorban, valamikor a reneszánsz előestéjén ennek az ősrégi rítusokban használt Feröer-lépésnek a lokális változataiból nőtt ki a legyezőszerűen kinyíló, tempóban és ritmusban is hihetetlen gazdag európai és ezen belül a bolgár és a többi balkáni táncok sokasága, az addig nem létező, de egyre gazdagabb, és rövid időn belül uralkodóvá váló hangszeres zenekíséret felszabadító rohamára, mely a saját énekekre járt saját tánc kettős harapófogója által rabul ejtett és sokáig úgy tűnt, hogy örök időkre satuba szorított tánc bilincseit könyörtelenül széttörte.

A tánc történetben ezt a visszafordíthatatlan, forradalmi változást és egyben a humanizmus újfajta világlátását, a társadalmi újjászületést, a reneszánszt magát is a polgárosodás és annak szervező ereje, a régi szokás és hagyomány vezérelte értékrenddel küzdelmet vívó, egyre nagyobb teret foglaló, majd diadalmaskodó polgári-individualista értékrend generálta.

Kitágult a világ, az új ismeretek, elképzelések, értékrendek akadály nélkül áramlottak egész Európában, így a Balkánon is. A reneszánsz körül alakult ki az életminőségre való törekvés jegyében a falusi viseletek, a bútorok, tárgyak fokozatosan gazdagodó díszítettsége is.

A táncok vokális kíséretéről hangszeres kíséretre való áttérés a Balkánon is hasonlóan zajlott le, mint egész Európában. A hangszeres kíséret ritmikailag gazdagodó világa elindítja a táncok átformálódását, az elhúzódó fejlődés hosszabb ideig tartó proporcións gyakorlatot engedett, ezért a ritmus és a tempó változatosságával a táncok sokaságát eredményezte. Az egyéni képességekre és kreativitásra épülő tevékenységek művelői, a falu kézművesei, fazekasok, takácsok, szűcsök, csizmadíák, zenészek, de itt, bolgár földön a földbirtokos osztály hiányában maguk a bolgár parasztok is a korlát nélküli kereslet, azaz a városok felé kezdtek orientálódni. A zenészeknek a rohamosan fejlődő városok igényeit is ki kellett szolgálniuk, így a folyamatos hovatartozást kikény-

нея и постепенно се обособява като самостоятелна форма на музикална изява. Повечето от инструменталните мелодии имат за заглавие най-често първия стих на някоя песен, може би отдавна забравена, но текстът вече липсва и дава голяма интерпретаторска свобода на свирача. Добрите музиканти импровизират, правят различни модуляции, преминават в по-нисък или по-висок регистър на инструмента и разнообразяват темброво мелодията или я обогатяват като начупват мелодическата линия с красиви украшения.“²¹ По подобен начин вижда нещата и Николай Кауфман²², този възглед е възприет в цяла Европа. От този момент танцът става произведен на инструменталния съпровод²³. Независимата от танца креативност на музикантите обаче не заробва, а освобождава танца, обогатява го по невероятен начин, вдъхновява появата на нови и нови форми.

В резултат на промените се създават множество нови песни, инструментални мелодии, забавни танци. В Европа бурното развитие на народните танци се движи по линията от напълно регламентирани колективни танци към импровизативните танци, основани на индивидуалното представяне, между тези две крайности има разнообразни и специфични преходи²⁴. Различните форми, които се създават в някои региони и при някои народи, се дължат на отместването във времето на тези процеси, в същото време в някои райони промените протичат твърде бързо, а другаде траят 300–400 години²⁵.

Оформените от фарьорската стъпка вървящи танци обаче се оказват достатъчно подходящи за забавление, не създават условия за индивидуална радост, ето защо по невробиологични причини още през ренесанса се създават танците с подскоци²⁶. Това довежда до огромни промени в доставянето на удоволствие, новият танц с подскоци (Saltarella) в Италия, който вероятно не е бил създаден като самостоятелен танц, а като танцов мотив, се разпространява из цяла Европа. Не е било обаче нужно да достигне навсякъде като мода, танц или танцов мотив, елементарната потребност от забавление и човешката невробиология го създават повсеместно, щом дотам достигне подходящата музика. С включването на инструментите, вдъхновените от музиката танци до един са забавни танци. Ала за да се насладим на живота, танците са недостатъчни, необходими са и танцови забави, на които танцът да се реализира.

Не е случайно, че мотивът с подскоци, който прави забавлението, доставянето на радост по-интензивни, както и танците, които се създават с него, са едни от най-древните и, което е още по-важно, той намира място най-напред не в някой отмиращ ритуал, а в преобразяващата се от ритуал в забавление сватба. Именно там, в процеса на практиката и взаимодействието между танца и инструменталната музика, допълвайки и свързвайки елементите на ритуала, запълвайки времето, се раждат множество танци. Соловия и по двойки танц на шествието, танцът на булката, танцът-свещ за придружаване на булката, четворните и групови танци, които се играят докато сватбарите чакат, за запълване на времето, в различни фигури – в затворен и отворен кръг. В Унгария този танц е известен с повече имена, освен танц с подскоци го наричат марш, „туцоло“ (tustoló), „канастанц“ (kanásztánc), използвайки все сочни изрази за обозначаването на то-

невежесére. В България и така е дошло до безброй форми, пропорции в практиката²⁷ a racsenica, mely sokáig csak a lakodalomhoz kötődött. Az addigi táncok pravo horo alapú szerkezetétől teljesen elütő sokfunkciós tánc, mely a rituális lakodalmi szokásból rövid időn belül nagyszabású mulatságot formált, horóként sokáig nem is szerepelt. Táncdallamokat tartalmazó bakelitlemezekeken ennek a funkcióbeli megkülönböztetésnek megfelelően még a közelmúltban is elkülönítve tüntették fel a két táncfajta: Hora i racsenici – „Хора и ръченици”. A nevét valóban a kendőről kapta, de a menyasszonytáncokhoz használt, nemek közötti közvetítő kiskendőről. A munkácsi zsidóknál még a XX. század elején is az volt a szokás, hogy a menyasszonnyal a násznép minden tagja táncolt, de illetlen dolog lett volna a friss feleséghez érni, ezért tánc közben csak kendőn keresztül kapcsolódhattak hozzá. Ezt náluk is „micve”-táncnak²⁸, azaz kendőtáncnak hívták, mint a bolgároknál²⁹.

Az ugrós motívum, mint a szórakozó táncok leggyakoribb alkotóeleme, nem állt meg a lakodalomnál, a legtöbb új, élvezetes tánc mindegyikének része lett. A hangszeres zene inspirálására Bulgáriában is egyre-másra jöttek létre ugrós táncok. Soha nem konstruktív tervezés eredményeként, hanem az addigi tánckészlet átalakításával. Ennek megfelelően a különböző korokban keletkezett dalok, zenék és a táncok magunkon viselik a hosszú, lépcsőzetes történeti folyamat jegyeit. Ezért ma a táncok többsége őrzi a kialakulásuk idején uralkodó trendnek megfelelő tripodikus formáját, annak továbbfejlesztett változatait, egy részük megtartva szerkezeti formáját ugróssá alakult át, és a teljesen új táncok már többnyire ugrós változatban jöttek létre. Ahogy már tárgyaltuk, a vokálisból hangszeres kíséretté alakuló tánczene sokféle ütemszámot hozott magával, így különböző periódussal rendelkező vokális és instrumentális zenéket, valamint táncokat találunk egymás mellett, sokszor egy egységen belül is. Egy biztos, az ilyen aszinkronitásban mindig a tánc képviseli a régebbit, a nehezen változót, a maradandóbbat, hisz amíg a táncot kísérő zene változása az individuum kreativitásán múlik, addig a tánc változásaihoz összehangolt közösségi cselekvés szükséges, mely csak akkor lesz eredményes, ha azt a következő generációk is továbbviszik és utódaira továbbörökítik³⁰.

Az értékrend gyökeres megváltozásának hatására, az új igények követelő nyomására, a régi alkalmak átalakulásával, új alkalmak létrejöttével az életmód részeként megteremtődött a táncos mulatság is mint esemény. A zene kezdeményezésére az addigi tánc variánsaiból, mint közös gyökérből, hasonlóan egy kinyíló legyező szárnyaihoz, melyekben az érintkező szárnyak egymás rokonai, megteremtődött a tempóban, ritmizálásban, lokális stílusjegyekben gazdag táncok sokasága. Az európai fejlődés, az egyéni megoldásokat lehetetlenné tevő szoros összefogódzástól a minden mozzanatában szigorúan meghatározott közös körtánc individualizálódása során halad a páros és egyéni táncok, valamint az improvizatív előadásmód irányába, míg az azt fenntartó falusi közösség, éppen az individuum szétfeszítő, romboló hatására teljesen fel nem bomlik.

Nyugat-Európában a barokk korban tovább folytatódó társadalmi változások hatására, a széthullófélben lévő közösségekben létrejöttek a kört még egyelőre megtartó, vonulós-forgató páros táncok, majd a kör teljes szétszakításával a kollektív tánc ösz-

зи нов танц за забавление. В България ръченицата се появява по същия начин под разнообразни форми, като резултат от пропорцията²⁷, и дълго време е тясно свързана със сватбата. Това е многофункционален танц, който напълно се различава от структурата на хората, които се основават на правото хоро. В кратко време от ритуален сватбен обичай той се оформя във внушителен танц за забавление, дълго време не се играе като хоро. На бакелитените плочи с танцови мелодии, отразявайки тази функционална разлика, до неотдавна се отбелязваха отделно тези два вида танц: „Хора и ръченици“. Името си получава от кърпата, използвана в танца на булката, за отделяне на двата пола. При евреите от Мукачево в началото на XX век също е съществувал обичай всеки от сватбарите да танцува с булката, ала тъй като е било неприлично да се докосва човек до младата булка, затова са използвали кърпа, за да се установи връзката между танцуващите. При тях това е танцът „мицве“²⁸, танц с кърпа, както и при българите²⁹.

Мотивът с подскоците, който е най-често срещаният елемент на танците за забавление, не се спира обаче при сватбите, той стои в основата на повечето нови танци за удоволствие. Под въздействието на инструменталната музика в България също възникват един след друг танци с подскоци. Те не са конструктивно планирани, а са резултат на видоизменение на познатите танцови стъпки. Така създадените по различно време песни, мелодии и танци носят белезите на този дълъг и стъпаловиден исторически процес. Ето защо повечето танци са запазили господстващата по време на формирането им тритактова форма, както и нейните варианти, една част запазват структурата си, но включват и подскоци, а напълно обновените танци се създават направо като танци с подскоци. Както вече споменахме, замаяната на вокалния акомпанимент с инструментален внася много нови ритми, вокални и инструментални мелодии с различни периоди, както и танци съжителстват един до друг, много често в рамките на един танц. Едно е сигурно, при такъв асинхрон винаги танцът е по-стар, той по-трудно се променя, по-траен е, тъй като докато промяната на съпровождащата музика зависи от креативността на индивида, то за промяната на танца е необходимо съгласувано действие на цялата общност, което е резултатно само ако се подеме и от следващите поколения и се предаде на техните деца³⁰.

Под въздействие на коренната промяна на ценностната система и на настойчивия натиск на новите потребности, с преобразуването на старите обичаи и формирането на нови, като елемент на начина на живот се създава танцовото забавление като събитие. Под влияние на музиката от вариантите на дотогавашните танци, от техния общ корен, подобно на разтворено ветрило, в което докосващите се крила са родствени, се създава множество от танци, разнообразни по темпо, ритмика, локални елементи. В хода на европейското развитие, в резултат на персонализацията общото хоро, което не допуска индивидуални решения, предопределя всяко движение и предписва плътно хващане за ръцете, се развива в посока към солови танци и танци по двойки, както и импровизативни изпълнения, докато подкрепящата го традиционна общност, именно под въздействието на напрежението и разрушителните енергии на индивида, не се разпадне напълно.

szeomlott. Még néhol átmenetileg megjelentek a szabályozatlan páros táncok is, de a hagyományos közösségek megszűntével Nyugaton le is zárult a falusi néptánc története. Ez a folyamat 100-150 év késéssel Magyarországon is bekövetkezett, de a lassabb bomlás következtében még létrejöhetek egy rövid időre az improvizáción alapuló egyéni férfitáncok és a csárdás. Hogy a közel párhuzamosan zajló fejlődés során ez a Balkánon miért nem következett be, ez a mostani előadásba és annak megszabott időtartamába már végkép nem fér bele.

7. BULGÁRIA ÉS EURÓPA

De hogy jön ide az európai fejlődés, hiszen Bulgária és a többi balkáni ország mindentől elzárva, az Oszmán Birodalom igája alatt szenvedett, hogyan hivatkozhatunk akkor az európai reneszánszra? A tények azonban azt mutatják, hogy bolgár földön a török hódítással sem a társadalmi viszonyok, sem a középkori eszmék nem konzerválódtak, magán az Oszmán Birodalmon belül is állandó változások zajlottak, ráadásul a XVII. századtól, a hódítások elmaradásával a török feudális katonai állam is bomlásnak indult. A középkor óta létrejött új táncok egyértelműen bizonyítják, hogy Bulgáriában az 1396-ban bekövetkezett teljes oszmán megszállása ellenére, ugyanúgy, mint a társadalomban, a termelésben, az életmódban, a folklórban sem konzerválódtak a hódítás előtti XIV. századi állapotok. Röviden a tények:

A) A török uralom megsemmisítette a bolgár társadalom feudális osztályát, ezért a parasztok hamarosan a maguk urai lettek, a XVII. századtól, óriási adóprés alatt ugyan, de már jóformán adófizető vállalkozókként működtek.

B) A hódításokat szolgáló óriási katonai gépezetnek rengeteg élelmiszerre, kézművesipari cikkekre volt szüksége, aminek előállításába a bolgár lakosság is bekapcsolódott. Már nemcsak a helyben jelentkező szükségletre kellett termelni, hanem a rendszeresen felmerülő sokkal nagyobb, távolabbi szükségletekre is, létrejött az árutermelés, ezzel a Balkánon is megindult a polgárosodás. Európához hasonlóan itt is kibontakozott az újjászületés, a vazrazsdane, mely pontosan ezt a nagymértékű változást fejezte ki. A XVI–XVII. század fordulójától a kézműipar, az állattartás, a kereskedelem korlát nélkül növekedhetett. Tömegesen jöttek létre a céhek, a manufaktúrák³¹. Lélekszámban és gazdasági téren is erősödtek a csereközpontokká váló városok³². Az 1830-as években már 160 céh működött³³. Az első textilgyárat 1834-ben hozták létre Szlivenben, a gépeket vízerő hajtotta, és 500 munkást foglalkoztatott. Az agrárreform változást hozott a földbirtoklás és a földhasználat terén³⁴.

Konzulátusokat nyitott és bekapcsolódott az Oszmán Birodalom kereskedelmébe a kapitalizmus útjára lépett Franciaország, Németalföld és Anglia is. A kikötők forgalma egyre bővült a Fekete-tengeren és a Dunán is. Ruszcsuk a tengerjáró hajók utolsó folyami kikötési központja lett. A XVIII. század végére a birodalomnak 20 európai országgal volt kereskedelmi szerződése. A kereskedelem és az ipar szakadatlan fejlődése azonban egyre jobban aláásta a török feudális, despotikus rendszert.

C) Az individuum Európához hasonlóan itt is fokozatosan kiszabadult rabságából, a kreativitás új termelési eljárásokat honosított meg. Ennek bizonyítéka, hogy a

В Западна Европа по времето на барока под влияние на развиващите се обществени промени, в разпадащите се общности се създават танци по двойки, които все още запазват кръга, а когато кръгът се разкъсва напълно, разпада се и колективният танц. На някои места преходно се появяват нерегламентирани танци по двойки, но с изчезването на традиционните общности на запад свършва и историята на традиционния народен танц. Този процес протича и в Унгария със закъснение от 100-150 години, но в резултат на по-бавното разпадане се създават за кратко време солови мъжки танци и чардаша, които залагат на импровизацията. Въпреки паралелното развитие, защо същият процес не се е разиграл и на Балканите, няма възможност да се спира в рамките на тази лекция.

7. БЪЛГАРИЯ И ЕВРОПА

Откъде накъде европейско развитие, след като България и останалите балкански държави са били изолирани от всичко, страдали са под игото на Османската империя, как тогава да се позовем на европейския ренесанс? Фактите обаче показват, че в българските земи, въпреки османското владичество, не се консервират нито обществените отношения, нито средновековния светоглед; в рамките на Османската империя се извършват непрекъснати промени, при това през XVII век, когато спират големите завоевания, турската военно-феодална държава започва да се разпада. Създадените от средновековието насам нови танци доказват по недвусмислен начин, че въпреки завладяването на България от Османската империя през 1396 г., в обществото, в производството, в начина на живот и фолклора не се консервира състоянието от XIV век преди завоеванието. Накратко някои факти:

А) Турската власт унищожава феодалната класа на българското общество, затова селяните стават господари на самите себе си и през XVII век, въпреки огромните данъчни тежести, на практика функционират като предприемачи данъкоплатци.

Б) Огромната военна машина за завоевания се нуждае от грандиозни количества храна, занаятчийски стоки, в чието производство се включва и българското население. Те произвеждат вече не само за местни нужди, а за редовно възникващите много по-големи потребности на далечни потребители, в резултат на което се оформя стоково производство и започва обуржоазяването на Балканите. Както в Европа и тук се развива просвещението, Възраждането, което е израз точно на тези значителни промени. На границата между XVI и XVII век безпрепятствено нараства занаятчийското производство, развиват се животновъдството и търговията. Масово възникват еснафите и манифактури³¹. Укрепват числено и стопански градовете, които стават център на търговията³². През 1830-те години работят вече 160 еснафа³³. Първата текстилна фабрика е отворена през 1834 г. в Сливен, машините са се движели с водна сила, работела е с 500 работници. Аграрната реформа довежда до промени във владенето и ползването на земята³⁴.

мértéktelen adóprés hihetetlen magas szintű innovációra készítette a vállalkozóként dolgozó földműveseket, az oszmán uralom alatt Európa legtermelékenyebb kertészeti kultúrája jött létre. A megélhetési körülmények javulásával a lakosság is rohamosan növekedett, a Balkán-hegység lejtőin új falvak és városok sokasága létesült. A családok gyarapodásának következtében a XVIII – XIX. században kezdett a lakosság tömegesen emeletes házakat építeni³⁵. A népesség növekedésének hatására és a csiflikek (majorságok) létrejötté következtében azonban sokan már föld nélkül maradtak, így a megélhetésük érdekében előbb a Duna túlsó partjára, majd egyre messzebb kényszerültek. Már 1860 körül kisebb csoportjuk Magyarországra is eljutott, ez azt jelenti, hogy romániai alföldön már a XIX. század elején lehettek megélhetési okokból közösen dolgozó bolgár kertészcsoporthok.

Д) А XVIII. században az ortodox egyház leple alatt egyre erőteljesebb görög elnyomás lépett fel. A görög állami függetlenség létrejötté után a Bizánci Birodalom fel-támasztásáról ábrándoztak, és a Balkánon a törökök helyére szerettek volna lépni. Nagy-fokú elgörögösítés indult be, a görög nyelv uralkodóvá tételére törlték az egyházi használatból a bolgár nyelvet. De hiába, mert a polgárosodással együtt már a XVIII. században megindult a bolgár nyelv védelme, a bolgár történelem korábbi dicsőségének feltárása, a nemzeti ethosz alapjainak megteremtése. Paiszij atya sok legendás elemmel ugyan, de közzétette a dicsőséges bolgár múltra vonatkozó könyvecskéjét, melyet kéz-iratos formában terjesztettek. Egyre-másra állították fel a bolgár nyelvű iskolákat, 1835-ben Gabrovóban már bolgár nyelvű ábécéskönyvet használtak. A bolgár nyelvű könyv-nyomtatás is lassan megindult³⁶. Költők, írók, újságírók foglalkoztak a bolgárok életével, szabadságvágyával, bár ekkor még a legtöbb ilyen kiadvány Giurgiuban és Konstantinápolyban készült. A műveltebb városiak az uralkodó világeszmék hatására a bolgár iskola, a bolgár egyház, a nemzet öntudatának fejlesztői, a nemzeti függetlenség hívei lettek. A vagyonosodással rohamosan fejlődött a műveltség, éspedig a bolgár műveltségre való törekvés.

Е) А болгár társadalom, ugyanúgy, mint a török, már az Oszmán Birodalom uralma alatt differenciálódásnak indult. A hanyatló török feudalizmus mint idegen test boltozódott a bolgár társadalom fölé³⁷. Saját feudális osztály hiányában a tőkés viszonyok szabadabban alakultak. А болгár kereskedők is fokozatosan bekapcsolódtak а nyugat-európai kereskedelembe, а nagykereskedők fiókházakat nyitottak а környező országokban, és egy idő után tízezer болгár kereskedő élt már Bukarestben³⁸ а Habsburg Birodalomba és Oroszországba irányuló kereskedelem bonyolítására. Rendszeresen részt vettek а lipcsei vásáron³⁹ is. Növekedett és vagyonosodott egy polgári osztály, és megszületett egy új típusú, nemzeti értelmiség⁴⁰, sokuk gyermekei Konstantinápolyban, Bécsben, Kijevben, Moszkvában, Odesszában tanultak, rövidesen közülük kerültek ki а meginduló szabadságharc vezetői és ideológusai.

Létrejöttek а kialakuló tőkésosztály mozgalmái is, többek között а Болгár Titkos Központi Bizottság, és а Jótékony Társulat⁴¹. További szerveződések eredményeként később, így аз 1978-as felszabadulást követően megalakulhatott а Konzervatív és а Liberális Párt is.

Франция, Холандия и Англия, които тръгват по пътя на капитализма отварят нови консулства в Османската империя и се включва в търговията ѝ. Засилва се оборотът на пристанищата на Черно море и на река Дунав. Русчук става център и последна точка на движението на морските кораби по реката. В края на XVIII век империята има търговски договори с 20 европейски държави. Неспирното развитие на търговията и производството обаче все повече подкопава турската феодално-деспотична система.

в) Както в Европа, така и тук индивидът постепенно се освобождава от оковите, креативността води до разпространението на нови производствени методи. Доказателство за това е, че огромните данъчни тежести подтикват към невероятни иновации работещите като предприемачи земевладелци, в условията на османската власт тук се създава най-производителната градинарска култура в Европа. С подобряването на условията на живот населението стремително нараства, по склоновете на Стара планина възникват нови села и градове. В резултат на замогването на семействата през XVIII–XIX век започват масово да се строят къщи на етажи³⁵. Увеличаването на населението и появата на чифлиците води до обезземляване на част от селяните, затова за да осигурят препитанието си най-напред се преселват от другата страна на Дунав, а по-късно се отправят и към по-далечни дестинации. Около 1860 г. малка група пристига в Унгария, което означава, че в румънските степи още от началото на XIX век е имало градинарски тайфи, дошли тук да търсят прехрана.

г) През XVIII век под прикритието на ортодоксалната църква гръцкият натиск става все по-силен. След обявяването на гръцката независимост, църквата започва да бленува за възстановяване на Византийската империя, която да заеме мястото на турците на Балканите. Започва масово погръчване, гръцкият език става официален и е отменено ползването на българския за църковни цели. Напразно, защото наред с процеса на обуржоазяване още през XVIII век започва движение за съхраняване на българския език, за разкриване на славното историческо минало, поставят се основите на националната идеология. Отец Паисий разпространява своята ръкописна история, прославяща, макар и с легендарни елементи, славното българско минало. Едно след друго възникват български училища, през 1835 г. в Габрово вече използват български буквар. Започва и книгопечатане на български език³⁶. Поети, писатели, журналисти поставят в центъра на вниманието си живота на българите, стремежът им към свобода, макар в началото повечето от тези издания да излизат в Гюргево и в Цариград. По-просветените градски жители, под въздействието на светските идеи, стават радатели за българско училище, българска църква, на националното самосъзнание и на борбата за национална независимост. Паралелно с повишаване на имотното състояние се развива културата и то стремежът към българска култура.

д) В българското общество, както и в турското, още под властта на Османската империя, започва диференциация. Западащият турски феодализъм надвисва като чуждо тяло над българското общество³⁷. Тъй като липсва собствена феодална класа, капиталистическите отношения се развиват по-свободно.

ф) А бомлътс következtében a török katonai állam széthullott, 1832-ben át-szervezték. Az 1839–1876 közötti tanzimat (reform) korszak során, a Gülhane-i Hattı-şerif rendelet biztosította minden alattvaló életét, becsületét, vagyonát (1839), a Hattı Hümayun az oktatás szabadságát (1856), az alkotmány a jogokat (1876). Az ezekben foglaltak többsége a belső ellenállás miatt sajnos papíron maradt, de jelezték a változások irányát. A szerveződő török burzsoázia jele az 1860-ban alakult ifjútörök mozgalom, mely pártszerűen működött és Törökországot európai polgári kultúrá-lammá akarta tenni.

7. ÖSSZEGRÉS

Tévedés tehát, hogy a török megszállás alatt a Balkán teljesen elszigetelődött Eu-rópa fejlődésétől, megrekedt a középkori kultúra szintjén és megőrizte a középkor ele-ji táncok örökségét. Amíg a középkor virágzott, még sem mulatsági táncok, sem mu-latsági alkalmak nem voltak. Az itt is beindult polgárosodás új társadalmi-közösségi magatartást, új kulturális gyakorlatot, a kor szellemének megfelelő életmódbeli válto-zásokat, új világgépet, új művészeti műfajokat hozott. A hihetetlenül gazdag körtánc-világ nagyrészt az Oszmán Birodalom uralma alatt jött létre és virágzott ki. Az elhúzó-dó, lassú változások – mint nálunk, Kelet-Európában – késleltették a néptánc fenntar-tását biztosító falusi közösségek felbomlását, ezáltal segítették a középkor végén kibontakozó gazdag táncművelés fejlődését, egyedülálló felvirágzását, a nyugat-európa-inál sokkal hosszabb életét, miközben az erőteljesen polgárosodó, de a termőföld szű-kössége miatt továbbra is nagymértékben egymásra utalt parasztság viszonyai⁴², a sza-badságtörekvések összetartó értékrendje, a nemzeti elit ethoszteremtő törekvése⁴³, a többi etnikumtól eltérő kulturális jegyeket kereső, azokat felnagyító, a táncok további individualizálódását megállító tevékenysége, valamint a felszabadulás után stagnálás-ba fordult gazdasági-társadalmi viszonyok megrekesztették a korábbi formákat és gá-tolták a Kárpát-medenceihez hasonló, az individuum teljes szabadságán alapuló imp-rovizatív előadásmódú páros és egyéni táncok létrejöttét.

A bolgár táncok történetének kutatása során tehát az európai tendenciákkal megegyező fejlődési rendszerek meglétét mutattam be, ehhez az európai tánc-történet eddigi, felhalmozott tudományos ismereteit és módszereit használtam fel, segítségével egyben a közös európai gyökerekre is rámutathattam. Az európai rokonság bizonyítá-sa azonban a bolgár néptáncok különlegességének nimbuszát nem rombolja, ezek a ku-tatási eredmények nem befolyásolják presztízsét, továbbra is egyedülálló, izgalmas és gazdag táncvilágot képviselnek.

Българските търговци постепенно се включват в търговията със Западна Европа, създават големи търговски къщи в съседните страни, по онова време само в Букурещ³⁸ живеят около 10 000 български търговци, които осъществяват търговията по посока на Хабсбургската империя и Русия. Редовно вземат участие на Лайпцигския панаир³⁹. Оформя се значителна заможна прослойка, създава се нов тип национална интелигенция⁴⁰, чиито деца учат в Цариград, Виена, Киев, Моска, Одеса – от техните редици излизат бъдещите ръководители и идеолози на освободителната борба.

Създават се движенията на новооформената буржоазия: Български таен централен революционен комитет и Българско централно благотворително общество⁴¹. В резултат на тези и други обществени начинания след Освобождението през 1878 г. се оформят консервативната и либералната партия.

Е) Турската военно-феодална държава се разпада, през 1932 г. я реогранизират. През епохата на реформите – Танзимата (1839-1876), Гюлханският хатишериф осигурява живота, честта и имота на всеки поданик (1839), Хатихумаюнът провъзгласява свобода на образованието (1856), конституцията гарантира правата (1876). Повечето от тези права поради вътрешна съпротива, за съжаление, остават само на хартия, но те сочат пътя на промените. Новата турска буржоазия се организира в създаденото през 1860 г. младотурско движение, което функционира като партия и се стреми да превърне Турция в културна европейска буржоазна държава.

8. ОБОБЩЕНИЕ

Не е вярно твърдението, че по време на турското владичество Балканите са се откъснали напълно от европейското развитие, че са застинали на равнището на средновековната култура и са запазили танцовото наследство от ранните средни векове. В разцвета на следновековието няма нито танци за забавление, нито забавни увеселения. Процесът на капиталистическо развитие води до промени в обществените отношения и норми, води до нови културни практики, промени в начина на живот в духа на времето, нов светоглед, нови жанрове в изкуството. Невероятно богатият свят на хорото възниква и процъфтява в условията на Османската империя. Бавните и несигурни промени – както и у нас в Източна Европа – водят до разпадане на селските общности, които осигуряват съществуването на този вид танци, в същото време в края на средновековието довеждат до развитието и разцвета на една изключително богата танцова култура, с много по-дълъг живот от тази в Западна Европа. В същото време бързият процес на обуржоазяване е забавен поради липсата на достатъчно обработваема земя, защото селяните продължават да са зависими един от друг⁴². Обединяващата сила на освободителния идеал, стремежите на националната интелигенция⁴³, търсеща и преувеличаваща културните елементи, които я различават от другите народи, също възпира по-нататъшната индивидуализация на танците. Стагнацията в обществено-икономическите отношения след Освобождението също спират

1 – ТАНЧАЗ: A régi elnevezés mai változata olyan falusi mintára szervezett szabadon látogatható városi táncos rendezvény, ahol a néptáncokat archaikus forrásból merítik, az üzemeltetést egy táncegyüttes biztosítja, felügyeli, miközben állandó kapcsolatot tartanak néprajzosokkal és tánckutató szakemberekkel. Alapja a szakemberek által teljes körben felgyűjtött, motívumsorok és dialektusok szerint rendszerezett, történeti kialakulásában és fejlődésében feltárt, a nyilvánosság számára kiadványokban, könyvekben, lejegyzett kinetográfiákban, vagy mozgóképi anyagokon teljes mértékben hozzáférhető néptáncokból kiválasztott egységes táncvárosi anyag, melyet a táncváros során erre a célra kidolgozott pedagógiai módszer szerint oktatnak.

2 – А НЕПТАНЦ, a zárt, viszonylagosan elszigetelt, nem választáson alapuló falusi közösség életmódja részeként, legalább két generáció során egymásnak átadott, hagyományozott táncművelés formái és stílusvilága, a hozzátartozó tánciskerő énekes és hangszeres kísérettel együtt. Bartók Béla szerint a vasút közelsége már a városi hatásokat közvetítő, a falusi hagyományt torzító tényező.

3 – MOLNÁR ISTVÁN táncművész, koreográfus, táncoktató, táncegyüttes vezető 1941-ben Magyarországon második-ként vett filmszalagra falusi néptáncokat. Az ő táncsoportjában táncolt korábban Martin György, Pesovár Ernő és Pesovár Ferenc etnokoreológusok, valamint Timár Sándor táncegyüttes-vezető, koreográfus.

4 – DR. CSONKA-TAKÁCS ESZTER – HAVAY VIKTÓRIA (SZERK): A táncváros módszer, mint a szellemi kulturális örökség átörökítésének magyar modellje. In. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre, 2011.

5 – GYÖNGYÖSBOKRÉTA NÉVEN rendezték meg Budapesten, az állami ünnepeken, 1931 és 1944 között minden augusztus 20.-án a parasztszervezetek tánc-, ének- és játékbemutatóit. A bemutatókat szakmailag nem felügyelték, de többségében értékes hagyományanyagot képviseltek, ezek egy része a Gyöngyösbokréta nélkül feledésbe merült volna. Előfordult azonban, hogy a bemutatókra kimondottan helyileg rekonstruált, összeállított táncokat és szokásokat hoztak, vagy a helyszínen a meglévőket színpadra átalakították, amelyekkel a későbbi kutatók már mint „eredeti” hagyomány-nyal találkozhattak. A bemutatóknak így a hagyomány újjáélesztésében, megőrzésében, de átalakításában, eltorzításukban, megmerevítésében is jelentős szerepük volt.

6 – RAINA KACAROVA: Bulgarian Folk Dances, Cambridge, Mass.- Pittsburgh. PA. 1976;

АННА ИЛИЕВА: Теория и анализ на фолклорния танц 2007.; **КРАСИМИР ПЕТРОВ:** Български народни танци, 1-2-3-4-5.; **НИКОЛАЙ КАУФМАН:** Българска народна музика 2005.

7 – Felföldi László, Fügedi János

8 – RAINA KACAROVA: Balkanton BHA 734

9 – ЕВГЕНИЯ ГРЪНЧАРОВА: Танцовата култура на село Горни Бозров, Софийско, 143. old.

10 – ЕВГЕНИЯ ГРЪНЧАРОВА: Танцовата култура на село Горни Бозров, Софийско, 139. old., 2. jegyzet

11 – MARTIN GYÖRGY: A magyar körtánc és európai rokonsága, 1979; **MARTIN GYÖRGY:** Körtáncok, láncok, In. Magyar táncévkönyv, 1980; **MARTIN GYÖRGY:** 13. fejezet: Tánc, In. Magyar Folklor, 1979; **MARTIN GYÖRGY:** Népi tánc-hagyomány és nemzeti táncévkönyv Kelet-Közép-Európában, a XVI–XIX. században, Ethnographia, 1984/3.; **MARTIN GYÖRGY:** Az új magyar táncstílus jegyei és kialakulása, Ethnographia, 1977/1.; **MARTIN GYÖRGY:** Az európai táncművelés-ről és a kelet-európai táncévkönyv, Kultúra és Közösség, 1975/1.

12 – NOVÁK FERENCZATA: You Tube <https://www.youtube.com/watch?v=LfnvgFr9RMO>, <https://www.youtube.com/watch?v=6kSzfjQu-LQ>, <https://www.youtube.com/watch?v=LfnvgFr9RMO>, <https://www.youtube.com/watch?v=oR-mfbA356ho>

13 – A FERÖER-SZIGETEKEN a XIX. század végén fedezték fel, hogy még él egy régi tripódikus körtánc, melyről a kutatások során kiderült, hogy az európai középkori táncok alapja volt, valószínűleg több ezer éves, és az elszigetelt viszonyok miatt változatlan formában nyugaton csak a Feröer-szigeteken maradt meg.

14 – VARGYAS LAJOS: A magyarság népzeneje, Planétás Kiadó, 2002. 324. old.

15 – KAPITÁNY ÁGNES és KAPITÁNY GÁBOR terminológiája: Értéktrendszereink Kossuth Könyvkiadó, 1983. 26. old.

16 – A. GUREVICS: A középkori ember világlképe. Kossuth Könyvkiadó, 1974. 264. old.

17 – KÓSA LÁSZLÓ: A paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon, Planétás Kiadó, 1998. 44. old.

18 – KAPITÁNY ÁGNES és KAPITÁNY GÁBOR: Értéktrendszereink. Kossuth Könyvkiadó, 1983. 32. old.

19 – EMIL DURKHEIM: A vallási élet elemi formái, 226., 231. old.

20 – MOLNÁR ISTVÁN: Magyar táncévkönyvek, Budapest, 1947. 10. old.

21 – ВЕРГИЛИЙ АТАНАСОВ: Balkanton BHA 10578

22 – НИКОЛАЙ КАУФМАН: Българска народна музика, Варна, 2005.

23 – MARTIN GYÖRGY: A magyar körtánc és európai rokonsága, 1979., 339. old

24 – MARTIN GYÖRGY: Az európai táncművelés-ről és a kelet-európai táncévkönyv. Kultúra és Közösség, 1975/1, 89., 90. old.

25 – MARTIN GYÖRGY: Népi táncévkönyv és nemzeti táncévkönyv Kelet-Közép-Európában, a XVI–XIX. században, Ethnographia, 1984/3., 354., 355. old.

26 – EVOLÚCIÓS KÖVETKEZMÉNY. Minél erőteljesebb a mozgás, az egyensúlyi központ annál inkább stimulálja az agy jutalomközpontját, és az kellemes érzést jelentő dopaminfűrdőben részesíti a szervezetet. Ezért ringatjuk a kisdedit, ezért szeretnek hintázni a gyerekek, ezért ugrálunk, ha valamilyen nagy öröm ér minket. És ugyanezért ugrádozik a kiscsikó is, amikor már biztosan megáll a lábán. Az erőteljes mozgás következtében ugyanis magasabb az oxigénfelvétel, hatására jobban fejlődnek fiatal korban a létfontosságú szervek.

27 – MAGYARORSZÁGON AZ UGRÓS egyik alapmotívuma 2/4-es ütemben „ti-ti tá”, ennek 7/16-os proporcióval létrejövő variánsa az un. bolgár „racszenicsna” motívum. Érdekes momentum, hogy a Saltarella Olaszországban, a reneszánsz idején sokszor egy lassabb páros ütemű táncal összefűzve már eleve gyors és sokszor páratlan lüktetésű táncként szerepelt, lehet, hogy éppen 7/16-os lüktetéssel.

развитието на старите форми и пречат на създаването на импровизативни танци соло и по двойки, основаващи се на пълната свобода на индивида, каквито се създават в Карпатския басейн.

В процеса на изследване на българските танци съм показал преди всичко тенденциите на развитие, които ги доближават до европейските, използвайки за целта натрупаните до моменти научни знания и методи за изследване на историята на европейския танц, като съм посочил общите европейски корени. Родството с европейските танци в никакъв случай не омаловажава изключителността на българските народни танци, тези изследователски резултати не оказват влияние върху техния престиж, тъй като те остават единствен по рода си, вълнуващ и богат танцов свят.

1 – ТАНЦОВА КЪЩА Съвременен вариант на старото понятие за организирано по традиционен селски модел градско събитие, на което се танцуват народни танци, почерпени от архаичен избор. Функционирането се осигурява от танцов състав, при непрекъсната връзка с етнографи и изследователи на танца. В основата му са колекционирани от специалисти мотиви и диалекти, подредени исторически и в тяхното развитие, които са общодостъпни в различни издания, книги, записани са кинематографически или на филм: от тези извори е избран единният материал за танцовите къщи. Там този материал се преподава по разработен педагогически модел.

2 – НАРОДНИЯТ ТАНЦ е част от затворения, относително изолиран начин на живот на селската общност, която не подлежи на избор, предаден поне през две поколения, превърнал се във форма и стил на наследената танцова култура, заедно с вокалния и инструментален съпровод. Според Бела Барток наличието на железница в близост вече е фактор, който изопачава селската традиция, подлагайки я на градското влияние.

3 – ИЩВАН МОЛНАР, танцор, хореограф, учител по танци, ръководител на танцов състав е вторият, който през 1941 г. прави филмови записи на селските танци. В неговия танцов състав са играли етнографите *Дьорд Мартин*, *Ерньо Пешовар* и *Ференц Пешовар*, както и *Шандор Тимар*, ръководител на танцов състав, хореограф.

4 – DR. CSONKA-TAKÁCS ESZTER – HAVAY VIKTÓRIA (SZERK): *A táncház módszer, mint a szellemi kulturális örökség átörökítésének magyar modellje*. In. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre, 2011.

5 – МЕЖДУ 1931 И 1944 Г. В Будапеща се организира на държавните празници, на всеки 20 август представяне на танци, песни и игри на автентични селски групи под името „Елмазен букет“. Над тези участия не е имало професионален контрол, повечето от тях представят ценен традиционен материал и без „Елмазен букет“ биха потънали в забрава. Случва се, обаче, да показват реконструирани, хореографирани танци и обичаи, подготвени специално за случая, или сценично да обработят съществуващи местни обичаи, с които по-късните изследователи се срещат вече като с „автентични“ танци. Така тези участия допринасят за съживяване и съхраняване на традицията, но в същото време имат значителна роля за нейната промяна, изопачаване и застигане.

6 – RAINA KASAROVA: *Bulgarian Folk Dances*, Cambridge, Mass.- Pittsburgh, PA. 1976; **АННА ИЛИЕВА:** *Теория и анализ на фолклорния танц* 2007.; **КРАСИМИР ПЕТРОВ:** *Български народни танци, 1-2-3-4-5*; **НИКОЛАЙ КАУФМАН:** *Българска народна музика*, 2005.

7 – ЛАСЛО ФЕЛЪОДИ, ЯНОШ ФЮГЕДИ

8 – РАЙНА КАЦАРОВА: Балкантон ВНА 734

9 – ЕВГЕНИЯ ГРЪНЧАРОВА: *Танцовата култура на село Горни Богров*, Софийско, 143. old.

10 – ЕВГЕНИЯ ГРЪНЧАРОВА: *Танцовата култура на село Горни Богров*, Софийско, 139 с., бел. з.

11 – MARTIN GYÖRGY: *A magyar körtánc és európai rokonsága*, 1979; **MARTIN GYÖRGY:** *Körtáncok, lánc táncok*, In. Magyar tánc típusok, 1980; **MARTIN GYÖRGY:** 13. fejezet: *Tánc*, In. Magyar Folklór, 1979; **MARTIN GYÖRGY:** *Népi tánc-hagyomány és nemzeti tánc típusok Kelet-Közép-Európában, a XVI–XIX. században*, Ethnographia, 1984/3.; **MARTIN GYÖRGY:** *Az új magyar táncstílus jegyei és kialakulása*, Ethnographia, 1977/1.; **MARTIN GYÖRGY:** *Az európai tánc kultúrák és a kelet-európai tánc hagyomány*, Kultúra és Közösség, 1975/1.

12 – ФЕРЕНЦ ТАТА НОВАК: YouTube <https://www.youtube.com/watch?v=LfnvgFr9RMO>, <https://www.youtube.com/watch?v=6kSzfjQu-LQ>, <https://www.youtube.com/watch?v=LfnvgFr9RMO>, <https://www.youtube.com/watch?v=oRmfbA356ho>

28 – RÉKAI MIKLÓS: *Leányom, légy tízezrek ezreivé...*, In. György Erzsébet (szerk.) *Lakodalmi szokások*, Planétás 2001.

29 – EZ A SZOKÁS más etnikumoknál is hasonlóan játszódott le. Mivel a mulatsági táncok létrejötte előtt a rituális eseményeket a nemek még elkülönülve végezték, Rodopében a létrejött vegyes mulatsági táncokban még a II. világháború után is az volt a szokás, hogy a kör-, vagy lánc táncban elől álltak a férfiak, és csak utánuk következhetett a nők csoportja. A két nem csoportjai csak egy kendőn keresztül kapcsolódhattak össze.

30 – Ezért nem hiteles **АННА ИЛИЕВА:** *Теория и анализ...2007.*, 89 old. szereplő 7. példája, a pentapódikus dallam tetrapódikus táncsal.

31 – НИКОЛАЙ ГЕНЧЕВ: *Българско Възраждане*, София 1988., 119. old.

32 – KOSZEV-HRISZTOV-ANGELOV: *Bulgária története*, Gondolat, 1971. 64. old.

33 – NIEDERHAUSER EMIL: *Bulgária története*, Gondolat 1959. 87. old.

34 – НИКОЛАЙ ГЕНЧЕВ: *Българско Възраждане*, София 1988., 122. old.

35 – NIKOLAJ KOLEV: *A bolgár népi kultúra lokális és regionális variánsai*, In. III. Békéscsabai Nemzetközi néprajzi nemzetiségkutató konferencia előadásai 3. Budapest, 1986. 781. old.

36 – NIEDERHAUSER EMIL: *Bulgária története*, Gondolat 1959. 95.

37 – NIEDERHAUSER EMIL: *Bulgária története*, Gondolat 1959. 90.

38 – DEMETER GÁBOR: *A Balkán és az Oszmán Birodalom*, 2014., 298. old.

39 – NIEDERHAUSER EMIL: *Bulgária története*, Gondolat 1959., 86. old.

40 – PLAMEN PAVLOV- JORDAN JANEV: *A bolgárok rövid története*, Budapest 2005.

41 – KOSZEV-HRISZTOV-ANGELOV: *Bulgária története*, Gondolat, 1971. 101. old.

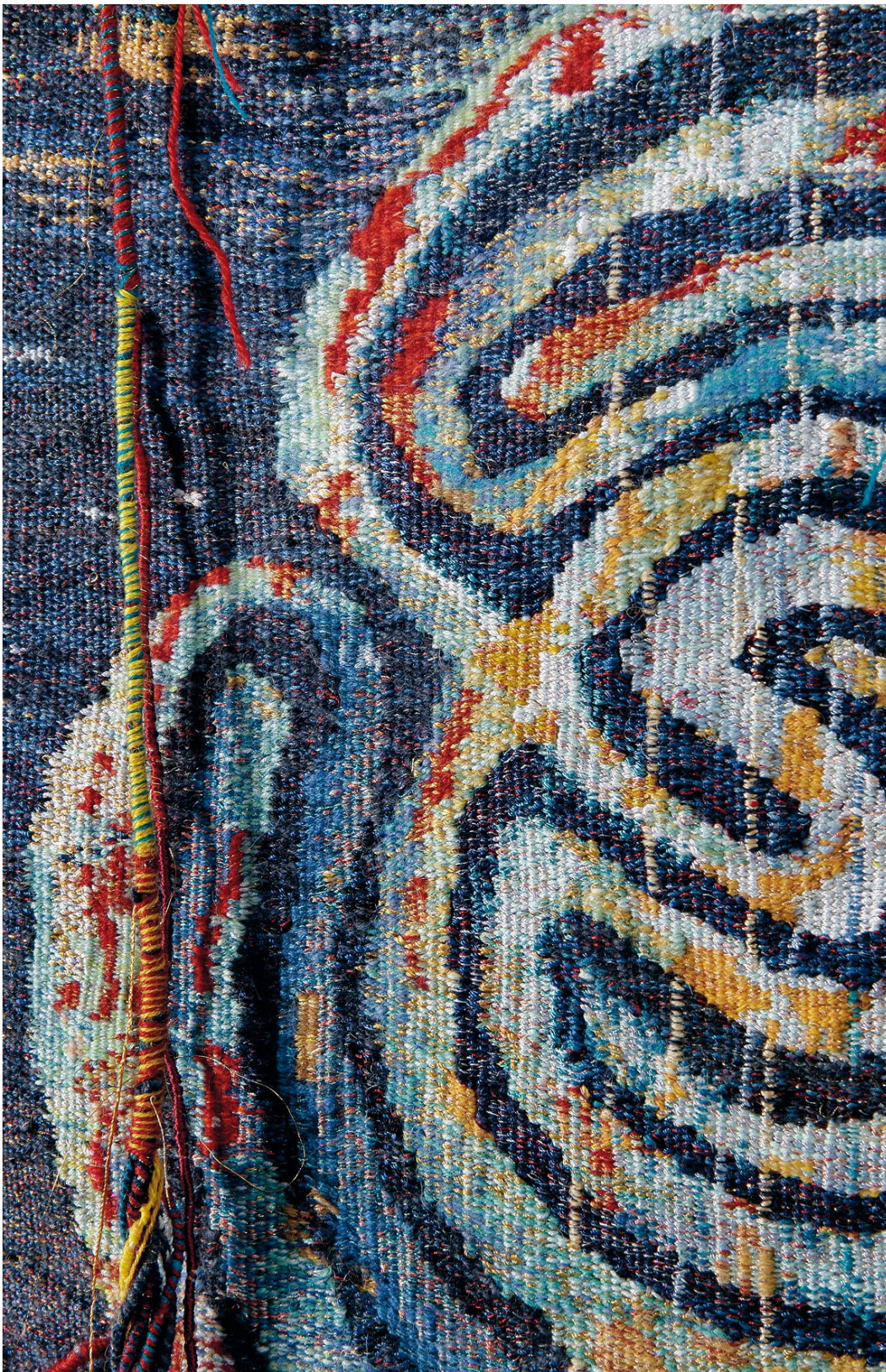
42 – A KERTÉSZEK MÁS ORSZÁGOKBAN nem egyénileg próbáltak szerencsét, hanem ún. „tajfákba” tömörültek, és a közös sors, az egymásra utaltság miatt még a legkeményebb jogaikról is hajlandók voltak lemondani.

43 – A NEMZETI ELIT mindig keresi a saját kultúrájukban a többi néptől eltérő, tőlük megkülönböztető egyedi elemeket, azokat felnagyítja, kiemeli, megmerevíti, hogy az így kialakított különleges nemzeti sajátosságoknak kellő mozgósító, összetartó ereje legyen.

- 13 – НА ФАРЬОРСКИТЕ ОСТРОВИ** в края на XIX век откриват, че съществува дъвен тримактов танц, а в процеса на изследванията се оказва, че е бил основа за европейските средновековни танци; по всяка вероятност е няколко хиляди годишен и заради изолационността се е запазил единствено на Фериерските острови.
- 14 – VARGYAS LAJOS:** A magyarság népzeneje, Planétás Kiadó, 2002. 324. стр.
- 15 –** Според терминологията на **KAPITÁNY ÁGNES** и **KAPITÁNY GÁBOR:** *Értékrendszerünk*, Kossuth Könyvkiadó, 1983. 26. стр.
- 16 – A. GUREVICS:** A középkori ember világlképe. Kossuth Könyvkiadó, 1974. 264. стр.
- 17 – KÓSA LÁSZLÓ:** A paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon, Planétás Kiadó, 1998. 44. стр.
- 18 – KAPITÁNY ÁGNES ÉS KAPITÁNY GÁBOR:** *Értékrendszerünk*. Kossuth Könyvkiadó, 1983. 32. стр.
- 19 – EMIL DURKHEIM:** A vallási élet elemi formái (Емил Дюркхем: Елементарни форми на религиозен живот), 226., 231. стр.
- 20 – MOLNÁR ISTVÁN:** Magyar táncgyománnyok, Budapest, 1947. 10. стр.
- 21 – ВЕРГИЛИЙ АТАНАСОВ:** *Balkanton BHA 10578*
- 22 – НИКОЛАЙ КАУФМАН:** *Българска народна музика*, Варна, 2005.
- 23 – MARTIN GYÖRGY:** A magyar körtánc és európai rokonsága, 1979., 339. стр.
- 24 – MARTIN GYÖRGY:** Az európai tánckultúrák és a kelet-európai táncgyomány. Kultúra és Közösség, 1975/ 1, 89., 90. стр.
- 25 – MARTIN GYÖRGY:** Népi táncgyomány és nemzeti tánc típusok Kelet-Közép-Európában, a XVI–XIX. században, Ethnographia, 1984/3, 354., 355. стр.
- 26 – ЕВОЛЮЦИОННИ ПОСЛЕДИЦИ.** Колкото е по-силно движението, толкова повече центърът на равновесие въздейства върху центъра на стимулиране в мозъка и възнаграждава организма с порой от допамин, който поражда приятни усещания. Затова люлеем бебето, затова децата обичат люлките, затова скачаме, когато изпитаме голяма радост. По същата причина скача кончето, когато се изправи сигурна на крака. В резултат на пълноценното движение организмът приема повече кислород, под негово въздействие в млада възраст се развиват по-добре жизненоважните органи.
- 27 – В УНГАРИЯ ЕДИН** от основните мотиви на танца с поскоци в 2/4 такт „ми-ми-та“, негов вариант създаден при пропорция 7/16 е т.нар. мотив „българска ръченица“. Интересен момент е, че сатарелата в Италия се появява по времето на Ренесанса често пъти като танц, състоящ се от бавен танц с равномерно ритъм, който преминава в бърз и често с неравноделен ритъм танц, възможно е да е бил точно в 7/16.
- 28 – RÉKAI MIKLÓS:** *Leányom, légy tizezrek ezreivé...*, In. György Erzsébet (red.) Lakodalmi szokások, Planétás 2001.
- 29 – ТОЗИ ОБИЧАЙ ПРОТИЧА** по подобен начин и при други етноси. Тъй като преди да се появят танците за забавление ритуалните действия са се извършвали при разделяне на половете. В Родопите, при смесените танци за забавление дори и след Втората световна война на хорото отпред са се хващали мъжете, а след това групата на жените. Двете групи са се свързвали с помощта на кърпа.
- 30 –** Затова 7. пример на **АННА ИЛИЕВА:** *Теория и анализ...*, 2007, на стр. 89 за четиримактов танц с петмактова мелодия не е правдоподобен.
- 31 – НИКОЛАЙ ГЕНЧЕВ:** *Българско Възраждане*, София 1988., 119. стр.
- 32 – KOSZEV-HRISZTOV-ANGELOV:** *Bulgária története*, Gondolat, 1971. 64. old.
- 33 – NIEDERHAUSER EMIL:** *Bulgária története*, Gondolat 1959. 87. old.
- 34 – НИКОЛАЙ ГЕНЧЕВ:** *Българско Възраждане*, София 1988., 122. old.
- 35 – NIKOLAJ KOLEV:** A bolgár népi kultúra lokális és regionális variánsai, In. III. Békéscsabai Nemzetközi néprajzi nemzetiségkutató konferencia előadásai 3. Budapest, 1986. 781. old.
- 36 – NIEDERHAUSER EMIL:** *Bulgária története*, Gondolat 1959. 95.
- 37 – NIEDERHAUSER EMIL:** *Bulgária története*, Gondolat 1959., 90. old.
- 38 – DEMETER GÁBOR:** *A Balkán és az Oszmán Birodalom*, 2014., 298. old.
- 39 – Niederhauser Emil:** *Bulgária története*, Gondolat 1959., 86. old.
- 40 – PLAMEN PAVLOV-JORDAN JANEV:** *A bolgárok rövid története*, Budapest 2005.
- 41 – KOSZEV-HRISZTOV-ANGELOV:** *Bulgária története*, Gondolat, 1971. 101. old.
- 42 – ОТИВАЙКИ В ДРУГИ СТРАНИ**, градинарите не опитват късмета си сами, а се събират на т.нар. „тайфи“, в името на общото дело и поради зависимостта си един от друг, те са били склонни да се откажат от основополагащи се права.
- 43 – НАЦИОНАЛНИЯТ ЕЛИТ** винаги търси в собствената култура елементи, които я различават от тази на другите народи, уголемява ги, подчертава ги, за да ги превърне в специфични национални особености, в сплотяваща сила.

„Преводачът е Данте, който влиза в ада“
Интервю на Емил Басат
с преводачката Стефка Хрусанова

„A fordító olyan, mint a pokolba belépő Dante“
Emil Baszat interjúja
Sztefka Hruszanova fordítóval

С преводачката Стефка Хрусанова се познаваме от доста години. Чел съм всичките ѝ преводи, в които е вложила огромен труд, търпение, любов и уважение към българското слово. Тя е истински отгадена на превода и в разговорите помежду ни ме е учудвало нейното дълбоко познаване на унгарската литература. Благодарение на нея се запознах с двама от много интересните съвременни унгарски писатели – Ласло Мартон и Ицван Върьош и участвахме заедно в представянето им в Унгарския културен институт. Помогна ми с превода си при интервюта с двамата творци. Включи се и във вечерите, посветени на творчеството на Имре Кертес. Тя даде идеята да направим една книга с разговори, в които да бъдат представени преводачи на българска литература на унгарски език и унгарски преводачи на българска литература. Помагаше активно при подготовката на проекта и защитата му пред Унгарското посолство.

Стефка Хрусанова е родена в София. Завършва софийската английска езикова гимназия и унгарска, английска и българска филология в Софийския университет „Св. Климент Охридски“ (1988), с две специализации по време на следването в университета „Лайош Кошут“ в Дебрецен. През 1993 г. завършва следдипломна квалификация по сравнително литературознание в Централноевропейския университет на Фондация „Сорос“, Будапеща и Прага. Многократно взема участие в летния преводачески семинар, организиран от унгарския литературен кръг „Атила Йожеф“. Член-основател е на международната работна група по проблемите на превода Linguaggi-di-versi, обединение на преводачи и поети от България, Италия, Словения, Франция и др.

От 1989 г. Стефка Хрусанова публикува в българския периодичен печат преводи на разкази, есета, стихове и статии от унгарските писатели Ендре Кукорели, Дьорд Конрад, Дежьо Костолани, Петер Зилахи, Ласло Дарваши, Адам Бодор, Золтан Кьорьоши, Арпад Чернак, Золтан Латинович и много други, както и преводи на литературна критика в „Литературен вестник“, „Литературен форум“, „Култура“, „Стършел“, списанията ЛИК, АРТ, „Lettre Internationale“, „Летература“. Съоснователка е и участва с публикации в списанието за деца „Фют“. През 1992 г. дебютира в унгарския печат с материали за българската култура на унгарски език (списание „Мондат“, Капошвар). Нейни преводи са публикувани и в списание „Хемус“, в антологията „А '84-es kijarat“, Будапеща.

Жо néhány éve ismerjük egymást Sztafka Hruszanovával. Olvastam minden fordítását, melyekbe annyi munkát, türelmet, szeretetet és a bolgár szó iránti tiszteletet fektetett. Őszinte elhivatottságot érez a fordítás iránt, és beszélgetéseink során csodálattal láttam, milyen alaposan ismeri a magyar irodalmat. Neki köszönhetően ismerkedtem meg két rendkívül érdekes kortárs magyar íróval – Márton Lászlóval és Vörös Istvánnal –, és együtt vettünk részt bemutatójukon a Magyar Kulturális Intézetben. Fordítóként segítségemre volt, amikor a két művésszel interjút készítettem. A Kertész Imre művészetének tiszteletére rendezett estekben is részt vállalt. Tőle származik az ötlet, hogy összeállítsunk egy interjúkötetet, melyben bemutatjuk a bolgár irodalom magyar és a magyar irodalom bolgár fordítóit. Aktívan részt vett a projekt előkészítésében és a magyar nagykövetséghez való közvetítésében.

Sztafka Hruszanova Szófiában született. A szófiai angol nyelvű gimnázium elvégzése után a Szófiai Ohridi Szent Kelemen Egyetemen diplomázott magyar–angol–bolgár filológia szakon (1988). Egyetemi éve alatt két reszképzenen vett részt a debreceni Kossuth Lajos Egyetemen. 1993-ban Budapesten és Prágában elvégezte a Soros Alapítvány által létrehozott Közép-Európai Egyetem összehasonlító irodalomtudományi diploma utáni képzését. Számos alkalommal vett részt a József Attila Kör által szervezett nyári fordítói szemináriumokon. Alapító tagja a fordítás problémáival foglalkozó, bolgár, olasz, szlovén, francia stb. fordítókat és költőket egyesítő Linguaggi Diversi nemzetközi munkacsoportnak. 1989-től publikál bolgár folyóiratokban novella-, esszé-, vers- és cikkfordításokat Kukorelly Endrétől, Konrád Györgytől, Kosztolányi Dezsőtől, Zilahy Pétertől, Darvasi Lászlótól, Bodor Ádámától, Kőrösi Zoltántól, Csernák Árpádtól, Latinovits Zoltántól és sok más magyar írótól, irodalomkritika-fordításokat a Literaturen vesztnik (Irodalmi újság), Literaturen forum, Kultura, Sztarsel (Bögöly) újságban, valamint a LIK, az ART és a Lettre Internationale/Leteratura folyóiratban.

Egyik alapítója a Fjut (Tyű) gyermekfolyóiratnak, melyben rendszeresen publikál. 1992-ben mutatkozott be a magyar sajtóban a bolgár kultúráról írt magyar nyelvű anyagokkal (Mondat folyóirat, Kaposvár). Fordításai jelentek meg a Haemusban és az A 84-es kijarat című, Budapesten megjelent antológiában.

Стефка Хрусанова превежда произведения предимно на унгарски автори от XX век. Досега са публикувани следните нейни преводи на самостоятелни книги:

Кукорели, Ендре. Брегът на спомените. Проза. София: Пан, 1996. 112 с.

Молнар, Ференц. Момчетата от улица „Пал“. София: Пан, 1998. 224 с.

Зилахи, Петер. Последният прозорец-жираф. София: Полис, 2001. 104 с.

Костолани, Дежьо. Корнел Еци. София-Москва: Pensoft, 2002. 383 с.

Серб, Антал. Пътешественик и лунна светлина или Другото желание. София: Стигмати, 2006. 296 с.

Мартон, Ласло. Сенчеста главна улица. София: Български писател, 2007. 168 с.

Кертес, Имре. Досуето К. С. София: Рива, 2008. 216 с.

Драгоман, Дьорд. Белият цар. София: Ерго, 2008. 304 с.

Вьорьош, Ищван. Изповедникът на Швейк.
София: Фондация „Изкуство срещу насилието“, 2009. 312 с.

Зилахи, Петер. Три плюс 1. София: Ерго, 2010. 304 с.

Литературната критика в Унгария през XX век. Състав. Ласло Бегеч. София: Гутенберг, 2011. 216 с.

Кукорели, Ендре. Развалината. История на комунизма. София: Ерго, 2012. 220 с.

Петьо, Шандор. Цирк над града. София: Ерго, 2013. 80 с.

Дюкич, Габор. Избрани стихотворения. София: Гутенберг, 2013. 72 с.

Мартон, Ласло. Принудително освобождение.
София: Гутенберг, 2015. 166 с.

Татар, Шандор. Чужда клетка. София: Гутенберг, 2015. 50 с.

Вьорьош, Ищван. Кръщение в потоп. София: Ерго, 2016. 240 с.

Sztefka Hruszanova elsősorban 20. századi magyar szerzők műveit fordítja. Eddig a következő fordításai jelentek meg önálló kötetben:

Kukorelly Endre: A Memória-part. Próza. Pan, Szófia, 1996. 112 o.

Molnár Ferenc: Pál utcai fiúk. Pan, Szófia, 1998. 224 o.

Zilahy Péter: Az utolsó ablakzsiráf. Popisz, Szófia, 2001. 104 o.

Kosztolányi Dezső: Esti Kornél. Pensoft, Szófia–Moszkva, 2002. 383 o.

Szerb Antal: Utas és holdvilág. Sztigmati, Szófia, 2006. 296 o.

Márton László: Árnyas főutca. Balgarszki piszatel, Szófia, 2007. 168 o.

Kertész Imre: K. dosszié. Piva, Szófia, 2008. 216 o.

Dragomán György: A fehér király. Ergo, Szófia, 2008. 304 o.

Vörös István: Svejik gyóntatója. Művészet az Erőszak Ellen Alapítvány, Szófia, 2009, 312 o.

Zilahy Péter: Három plusz 1. Ergo, Szófia, 2010. 304 o.

Irodalomkritika Magyarországon a 20. században. Összeállította Bedecs László. Gutenberg, Szófia, 2011. 216 o.

Kukorelly Endre: Rom – A komonizmus története. Ergo, Szófia, 2012. 220 o.

Pető Sándor: Cirkuszsátor a város fölött. Ergo, Szófia, 2013. 80 o.

Gyukics Gábor: Válogatott versek. Gutenberg, Szófia, 2013. 72 o.

Márton László: Kényszerű szabadulás. Gutenberg, Szófia, 2015. 166 o.

Sándor Tamás: Idegen sejt. Gutenberg, Szófia, 2015. 50 o.

Vörös István: Keresztelés özönvízzel. Ergo, Szófia, 2016. 240 o.

Kosztolányi Dezső: Aranysárkány. Gutenberg, Szófia, 2016. 308 o.

Костолани, Дежьо. Златното хвърчило. София: Гутенберг, 2016. 308 с.

Участва с преводи в множество антологии: „Доземи“ (1999), „Езически апокалипсис“ (1999), „От Карпатите до Балкана. Дневници и мемоари за България от унгарски емигранти. 1840-1850“ с превода на „Дневник от Турция“ на Габор Егреши (1999), „Двуликият Янус“ (2000), „Погледът на персиеца“ (2001), „В периферията на Запада“ (2001), „Панорама на унгарската литература – XX век“ (2002), „Унгарски учени за България. XIX век – средата на XX век“ (2003) и др.

Стефка Хрусанова превежда и от английски език. Досега това са книгите: „Островът на сините делфини“ от Скот О’Дел (1998), „Анн от Авонлий“ (1998, 2000), „Анн от Острова“ (1999) и „Анн от Дома на мечтите“ (2001) от Луси Монтгомъри. А през 2003 г. е публикувана стихосбирката „Кашмир“ на словенския поет Алеш Шегер в неин превод. Автор и редактор е на няколко научни справочника на български и на английски език, издадени от Българската академия на науките. Участва в създаването на бази данни на английски и български език, в сборници на Българската академия на науките.

През 2011 г. Стефка Хрусанова е удостоена с Медал за заслуги на Президента на Унгария, а през 2017 г. с голямата награда на унгарската фондация „Милан Фюц“ за цялостна преводаческа дейност.

ЕМИЛ БАСАТ Кои са Вашите учители в превода?

СТЕФКА ХРУСАНОВА Учителите ми по английски език в английската езикова гимназия в София и преподавателите ми в Софийския университет. Човек трябва да е подготвен да превежда отрано, защото преводът е един от най-важните елементи на кандидатстудентския изпит, както и на ежегодния езиков изпит във филологическите специалности на университета.

ЕБ Как станахте преводачка?

СХ Не смятам, че преводачеството е отделна професия. Всеки, който е завършил филология, трябва да може да превежда.

Естествено, всеки човек се специализира в определен вид превод. Той трябва да има обща култура, за да може да превежда всякакви стилове. Но науката придоби такова голямо развитие, че никой не може да бъде специалист във всички научни дисциплини. Затова един преводач не може да бъде универсален в днешно време. В рамките на самия превод на художествена литература също има специализация – да вземем дори най-простото разделение на поезия и проза. Мнозина смятат, че преводът на поезия е нещо много рисковано, дори се страхуват да превеждат поезия. Бих им препоръчала да не се страхуват – постепенно да

Fordításai helyet kaptak számos antológiában: Földig (1999), Pogány apokalipszis (1999), A Kárpátoktól a Balkán hegyeiig. Naplók és memoárok Bulgáriáról magyar emigránsoktól, 1840–1850. Egressy Gábor törökországi naplójának fordításával (1999), A kétarcú Janusz (2000), A perzsa tekintete (2001), A Nyugat periferiáján (2001), Magyar irodalmi panoráma – 20. század (2001), Magyar tudósok Bulgáriáról a 19. századtól a 20. sz. közepéig (2003) és még sok más.

Angol nyelvről is fordít. Eddigi munkái: Scott O’Dell: Kék delfinek szigete (1999), Lucy Montgomery: Anne az élet iskolájában (1998, 2000), Anne válaszáton (1999), Anne férjhez megy (2001). 2003-ban az ő fordításában jelent meg Aleš Šteger szlovén költő Kasmir című verseskötete. Több, a Bolgár Tudományos Akadémia által kiadott bolgár és angol nyelvű tudományos kézikönyv szerzője és szerkesztője. Részt vesz bolgár és angol nyelvű adatbázisok készítésében, a Bolgár Tudományos Akadémia gyűjteményeinek összeállításában.

2011-ben a Köztársaság Elnökének Érdemérmével tüntették ki, 2017-ben fordítói munkásságáért elnyerte a Füst Milán Alapítvány nagydíját.

EMIL BASZAT Fordítóként kiket tart a mestereinek?

SZTEFKA HRUSZANOVA Angoltanáraitam a szófiai angol nyelvű gimnáziumban és tanáraitam a Szófiai Egyetemen. A fordítás gyakorlását korán el kell kezdeni, mert a fordítás az egyik legfontosabb része mind a felvételi vizsgának, mint az éves egyetemi nyelvi szigorlatnak filológia szakokon.

ЕБ Hogyan lett önből fordító?

SZH A fordítást nem tartom külön szakmának. Mindenkinek, aki filológiát végzett, tudnia kell fordítani. Persze mindenki szakosodik a fordítás egy bizonyos válfajára. A fordítónak szüksége van általános műveltségre, hogy bármilyen stílust le tudjon fordítani. De a tudomány mára a fejlettség olyan fokára jutott, hogy senki sem lehet minden téren szakértő. Ezért napjainkban nem lehetséges univerzális fordítónak lenni. Magán a szépirodalmi fordításon belül is létezik specializáció – csak hogy a leg-

egyszerűbb felosztást, a költészetet és a prózát említsük. Sokan úgy vélik, a költészet fordítása kockázatos vállalkozás, sőt egyenesen félnek tőle. Azt tanácsolnám nekik, hogy küzdjék le ezt – fokozatosan kezdjenek el olyan verseket fordítani, amelyek tetszenek nekik. És látni fogják, hogy nincs benne semmi szörnyűség. Talán a versfordításnál több a technikai munka, ami unalmas lehet. A költészetben túl sok a matematika. Másfelől viszont sokkal nehezebb rím-telen költészetet fordítani. Felfedeztem, hogy a rímek valójában nem jelentenek nehézséget. Egy jó költőt, mondjuk, a klasszikusok közül, sokkal könnyebb fordítani. A szabad beszédnek is megvannak a sajátosságai – ott néha nehéz ráérezni az egyensúlyra, hogy milyen fókig érvényesüljön a ritmika. A költészetben e két szárnyat – a kötött és a szabad beszédet – össze kell békíteni, ezek nem egymást kizáró fogalmak. A prózának is megvan a maga ritmusa. A rossz próza sokkal fárasztóbb. Előfor-

започнат да превеждат стихове, които им харесват. И ще видят, че няма нищо страшно. Може би при превода на поезия има повече техническа работа, която е досадна. Прекалено много математика има в поезията. От друга страна, много по-трудно се превежда неримувана поезия. Открих, че римите всъщност не са страшни. Един добър поет, например от класиците, се превежда много по-лесно. Немерената реч също има своите особености – там понякога е трудно да се открие балансът – докъде трябва да стига ритмиката. Двете крила – на мерената и на немерената реч в поезията, трябва да се помиряват, а не взаимно да се отричат. Когато един поет е добър, не е важно в каква метрика пише. Прозата също има своя ритмика. Лошата проза изморява много повече. Понякога недобрата проза е прекалено протежирана, лансирана поради някакви извънлитературни съображения. Това е доста неприятно за преводача.

ЕБ Има ли преводачът право на избор?

СХ Абсурден въпрос. Правото на избор важи за всички – и в работата, и в личния живот. Хубаво е преводачът сам да избира. Определен народ възприема литературата си по един начин, а преводачът, който принадлежи към друг народ, не е задължително да харесва същите произведения. Това е противоречие, валидно за цялата световна литература. Като че ли определени автори са натрапвани на читателския вкус – тоест читателят задължително трябва да ги харесва. (Най-често срещаният пример е Пауло Коелю.) Първо избирам като читател, а после като преводач. Когато ми хареса една книга, се замислям дали ще мога да я преведа.

ЕБ А докато четете, не мислите ли как би звучало това или онова на родния език?

СХ Не. Това би било заболяване. То е като

самовлюбването при творците, да загубиш чувство за реалност. Не бива да се допуска. Един преводач трябва да умее да навлезе в стила на различните автори, той не може да натрапва винаги своя стил. Естествено, всеки преводач има свой стил, но при различните автори той трябва да адаптира своя стил към оригинала и да е готов в някои случаи да се откаже от своите пристрастия, да приема и други решения, които не са характерни за неговия начин на изразяване. Говоря за речника, лексиката, която ползва. Преводачът трябва да се стреми непрестанно да разширява лексиката си. Дори понякога малко да снижи стила за сметка на ефекта. Тоест преводачът не може да каже: „Аз тази дума не я употребявам“. Няма такова нещо. В същото време има и друга опасност – когато преводачите в прекаленото си усърдие да не кривнат встрани, прекалено заглаждат текста. С което го унищожават. Не е нужно всичко да се превежда като новините, да звучи гладко, преценено, претеглено от „всички контролни органи“. Тогава самият текст си губи смисъла. Преводачът трябва да следва „мозъчните извивки“ на автора, доколкото е допустимо в съответния език, защото има и неща, които понякога са непреводими и тогава се прибегва до обяснителни бележки. Има и други пристрастия – да се остави в оригинал всичко, което е непреводимо или трудно преводимо. Когато видя изписани имена на латиница в български текст, ми става смешно. Препоръчително е да се транскрибират, най-малкото за да има визуален комфорт. Визуалният комфорт на превода е много важен. Текстът не бива да дразни визуално, защото е грозно. Когато дразни, значи има нещо недовършено.

Има хора, които не си четат втори път преводите. Не става дума само за превод на художествена литература, а за превод на

дух, hogy egy gyenge prózai munkát valamiféle irodalmon kívüli megfontolásból túlságosan protezsálnak, előtérbe tolnak. Ez igencsak kellemetlen a fordító számára.

ЕБ Adott-e a fordító számára a választás szabadsága?

SZH Abszurd kérdés. A választás szabadsága mindenki számára adott – mind a munkában, mind a magánéletben. Jó, ha a fordító maga választ. Egy adott nemzet egy adott módon fogja fel a saját irodalmát, a fordítónak pedig, aki más nemzethez tartozik, nem feltétlenül ugyanazok a művek tetszenek. Ez az ellentmondás a teljes világirodalomra érvényes. Egyes szerzőket mintha ráerőltetnének az olvasóközönségre – azaz elvárják, hogy tetszenek az olvasóknak. (Erre leggyakrabban Paolo Coelho-t hozzák fel példaként.) Először mint olvasó választok, és csak aztán mint fordító. Ha tetszik egy könyv, elgondolkodom rajta, le tudom-e fordítani.

ЕБ És miközben olvas, nem gondol arra, hogy hangzana ez vagy az az anyanyelvén?

SZH Nem. Ez beteges volna. Mint a művészek önimádata, amikor az ember elveszti a valóságérzékét. Ezt nem szabad megengedni. A fordítónak tudnia kell belehelyezkedni az egyes szerzők stílusába, nem erőltetheti mindig a saját stílusát. Persze minden fordítónak megvan a stílusa, de az egyes szerzőknél ezt mindig az eredetihez kell igazítani, és készen kell állnia, hogy adott esetben lemondjon az elfogultságairól, elfogadjon olyan megoldásokat is, amelyek nem jellemzőek az ő kifejezőmódjára. A szókincsről, a lexikáról beszélek, amit használ. A fordítónak folyamatosan törekednie kell rá, hogy bővítse a szókincset. Néha még arra is készen kell állnia, hogy a hatás kedvéért engedjen a stílus emelkedettségéből. Azaz a fordító nem mondhatja: „Én ezt a szót nem használom.” Ilyen nincs. Ugyanakkor van egy másik veszély is – hogy a fordító, túlzott igyekezetében, hogy ne térjen el a szabályostól, túlságo-

san kisimítja a szöveget. És ezzel agyoncsapja. Nem kell mindent úgy fordítani, mintha újsághír lenne, hogy simán, gördülékenyen, „minden ellenőrző szerv által jóváhagyottan” hangozzon. Ezzel a szöveg elveszti eredeti értelmét. A fordítónak követnie kell a szerző „agytekervényeit”, amennyire az adott nyelv megengedi, olyasmis is előfordul, amit nem lehet lefordítani, s ilyenkor magyarázó jegyzetekhez kell folyamodni. Vannak más elfogultságok is – hogy mindent eredetiben kell hagyni, ami nem vagy csak nehezen fordítható. Ha egy bolgár szövegben latin betűs neveket látok, nevetethetném támad. Ezeket ajánlatos átírni, ha másért nem is, legalább a vizuális komfort kedvéért. A fordításnál nagyon fontos a vizuális komfort. Nem jó, ha a szöveg bántja az olvasó szemét. Ha így van, a fordító nem végzett teljes értékű munkát. Vannak, akik nem olvassák el még egyszer a fordításukat. Nem csak szépirodalmi fordításokról beszélek, hanem hivatalos dokumentumokról is – ezeknél ebből még komolyabb bajok származhatnak, mint az irodalmi szövegeknél. A fordításról végeérhetetlenül lehetne beszélni. Én a gyakorlatot az elmélet elé helyezem, mert köztudott, hogy a fordításelmélet a gyakorlat alapján alakult ki. Ez az elmélet olyan, mint valami keret, melyet a fordítás minden válfajára megpróbálnak ráhúzni. E kísérleteknél mindig látszik, hogy egyetlen fordítás sem szorítható be a keretek közé. Minden fordító maga dolgozza ki a szabályokat, melyek alapján dolgozik. Ez hosszú évek gyakorlatának eredménye.

ЕБ Megvan a saját definíciója a fordításra?

SZH A fordítással kapcsolatos filozófiai általánosítások meglehetősen furcsák. Filozófiailag lehet elmélkedni az eredeti alkotásról. A „grammatikai kategóriák filozófiája” azonban számomra meglehetősen egyoldalú, nem tükrözi a mű jellegzetességeit a maguk teljességében. A fordításelméletnek természetesen pozitív vonásai is vannak. Bizonyos fókig szükség van rá, de

официални документи – тогава стават други бедствия, които са много по-страшни, отколкото при грешка в художествения превод. За превода може да се говори безкрайно. Предпочитам практиката пред теорията, защото се знае, че теорията на превода е възникнала на основата на практиката. Самата теория е като че ли някаква рамка, която се опитват да наложат на всеки вид превод. Когато се правят тези опити, се вижда, че нито един превод не може да се вмъкне в тази рамка. Всеки преводач си изработва сам правилата, по които да работи. Това се постига с дългогодишна практика.

ЕБ Имате ли своя дефиниция за превода?

СХ Философските обобщения за превода са доста странни. Философски може да се разсъждава върху оригиналното произведение. А „философията на граматическите категории“ за мен е нещо едностранчиво, тя не отразява цялостно характеристиките на творбата. Разбира се, теорията на превода си има и своите положителни черти. До определена степен трябва да я има, но не бива да се прекалява с нея. Често разглеждат литературния текст само като изречения за граматически разбор, а той не може да се възприема единствено по този начин.

ЕБ Какво Ви дава преводът и какво е преводът за Вас?

СХ Зависи от каква гледна точка. Ако го погледнем несериозно, с ирония, бих казала, че е средство за самоизтезание. Особено в последно време. Защото вместо да изляза на места, които са ми интересни, вместо да се срещна с приятни хора, аз се затварям, тъй като трябва да превеждам нещо. Сама си избирам да се затворя. Това не е хубаво за самата личност, която превежда.

ЕБ А удоволствието, което изпитвате от това?

СХ Удоволствието е нещо относително в то-

зи случай. Навремето един инженер като някаква орисница ми каза: „Преводът ще ти бъде като хоби цял живот“. Професията преводач не се цени у нас. Това е страшно, защото преводът не е възнаграден в България и за съжаление вече е създадена традиция да се пренебрегва преводаческият труд.

ЕБ Има ли превод, който не обичате?

СХ Не обичам превода на юридическа литература от български на английски език. Но е изгодно да се прави, защото, от една страна, е високо интелектуално занимание, а от друга, има шанс да е добре заплатено. Не обичам и техническите преводи.

ЕБ Кой превод Ви е доставил най-голяма радост?

СХ Може би авторите, които сама съм избирала да превеждам, са ми доставили най-голяма радост. Един от тях е Дежьо Костолани и неговата книга „Корнел Ещи“, която излезе през 2002 г.

ЕБ Това е един от най-добрите Ви преводи. Кое прави Дежьо Костолани уникален за унгарската и за европейската литература и как бе възприета появата му на български? Може ли да намерим негов български аналог?

СХ ... Магнетизъм... Кинематографичност... Не е лесен. Няма лесен унгарски автор, но Дежьо Костолани е сред известните унгарски творци на европейско ниво. Това го прави по-близък откъм идеи с нашите писатели. Могат да се направят много паралели – той звучи съвременно, защото нивото на развитие на унгарския език е друго. Поради исторически обстоятелства. Костолани прилича на Йордан Йовков, на Светослав Минков, вероятно и на други български автори. Има много оригинален поглед върху житейските ситуации, изразен в блестяща форма в разказите му. Истински майстор на кратката форма. Диалогът му е прекрасен. Мога да кажа, че е готов за филмиране в Холивуд. Явно е бил

nem szabad túlzásba vinni. Az irodalmi szöveget gyakran csak grammatikai elemzésre váró mondatok halmazának tekintik, pedig nem lehet csupán ezen a módon felfogni.

ЕБ Mit ad önnek a fordítás, és mi a fordítás az ön számára?

SZH Nézőpont kérdése. Tréfásan és ironikusan szemlélve azt mondanám, az önkínzás eszköze. Különösen az utóbbi időben. Ahelyett, hogy eljárnék olyan helyekre, amelyek érdekelnek, ahelyett, hogy kellemes emberekkel találkoznék, bezárkózom, mivel le kell fordítanom valamit. Önként zárom be magamat. Ez nem tesz jót magának a személynek, aki fordít.

ЕБ És az öröm, melyet a fordítás okoz?

SZH Az öröm ebben az esetben viszonylagos. Annak idején egy mérnök, mint valami sors-tündér, azt mondta nekem: „A fordítás egész életemben a hobbid marad.” A fordítói hivatást nálunk nem becsülik. Ez szörnyű, mert a fordítást nem díjazták megfelelően, és sajnos már hagyománnyá vált a fordítói munka lenézése.

ЕБ Van olyan fordítás, amelyet nem kedvel?

SZH Nem szeretek jogi irodalmat fordítani bolgárról angolra. Mégis hasznos, mert egyrészt magas szintű intellektuális tevékenység, másrészt jobban megfizetik. A műszaki fordítást sem kedvelem.

ЕБ Melyik fordításban telt a legtöbb öröme?

SZH Talán azokban a szerzőkben telt a legtöbb örööm, akiket magam választottam. Ezek egyike Kosztolányi Dezső és az ő Esti Kornélje, mely 2002-ben jelent meg.

ЕБ Ez az egyik legjobb fordítása. Mi teszi Kosztolányi Dezsőt különlegessé a magyar és az európai irodalomban, és hogyan fogadták a bolgár kiadását? Van esetleg bolgár párhuzama?

SZH Mágnesesség... Filmszerűség... Nem könnyű. Könnyű magyar szerző nincs, de Kosztolányi Dezső az európai szinten ismert magyar művészek egyike. Ennek révén eszmeileg közelebb áll a mi íróinkhoz. Sok párhuzamot vonhatunk – hangzása modern, mert a magyar

nyelv a történelmi körülmények miatt eltérő mértékben változott. Kosztolányi Jordan Jovkovhoz, Szvetoszlav Minkovhoz és valószínűleg más bolgár szerzőkhöz is hasonlítható. Rendkívül eredeti módon szemléli a különböző élethelyzeteket, s ezt ragyogó formában fejezi ki az elbeszéléseiben. A rövid formák igazi mestere. A párbeszédei csodálatosak. Ki merem jelezni, hogy bármikor meg lehetne filmesíteni Hollywoodban. Láthatóan vonzódott a mozihoz. Nagyon kellemes stílus és jó humor jellemzi. A műveiből rendkívül érdekes személyiség rajzolódik ki. Ha most élne, bizonyára világszerte népszerű lenne.

ЕБ Szerzők széles skáláját fordította. Kiket emelne ki közülük?

SZH Feltétlenül meg kell említenem Molnár Ferencet. Az A Pál utcai fiúk újrafordítása igen csak felelősségteljes feladat volt. Ez tényleg világszínvonalú alkotás. Egy másik szerző Kukorelly Endre, a modern magyar irodalom jeles képviselője, merem állítani, hogy már kortárs klasszikusnak számít. Számos művét lefordítottam – költészetet és prózát egyaránt. Együttműködésünk már hosszú évek óta tart.

ЕБ Három évvel ezelőtt jelent meg a Rom. A kommunizmus története – „ironikus és önironikus elbeszélés arról, amit a kelet-európaiak szeretnének elfelejteni”. Mi hívta fel a figyelmét erre a műre?

– A könyv a szocializmus alatti élet panorámája a Szovjetuniótól az NDK-ig, a végül mégsem megvalósuló tökéletes társadalmi rendszeré, a kommunizmusé. Úgy érzem, a középpont, amely köré a szöveg épül, egy Nyecsajev-idézet: „Az emberiség két egyenlőtlen részre oszlik. Egytized személyes szabadságot kap és korlátlan rendelkezési jogot a többi kilencetized felett. Ezek pedig elkerülhetetlenül elvesztik identitásukat és valamiféle nyájja válnak.” Ez az idézet azért ragadt meg, mert aktualitása azonnal szemet szúr... A könyv a sugalmazások révén többet valósít meg az eredeti céljánál,

пристрастен към киното. Много приятен, с добро чувство за хумор. И личността в неговите произведения се очертава като много интересна. Ако беше жив сега, сигурно щеше да е популярен в целия свят.

СХ Диапазонът на превежданите от Вас автори е широк. Кой от тях бихте изтъкнали?

СХ Непременно трябва да спомена Ференц Молнар. Беше доста отговорна задача да направя нов превод на „Момчетата от улица Пал“. Това наистина е произведение от световна величина. Друг автор е Ендре Куко-рели, виден представител на модерната унгарска литература, бих казала, че вече е съвременен класик. Превела съм доста негови произведения – и поезия, и проза. Сътрудничеството ни продължава вече много години.

СХ Преди три години излезе неговата книга „Развалината. История на комунизма – ироничен и самоироничен разказ за това, което източноевропейците биха искали да забравят“. Кое привлече вниманието Ви към това произведение?

СХ Книгата е панорама на живота по време на социализма от СССР до ГДР, на така и несбъдналия се свършен обществен строй – комунизма. Струва ми се, че центърът, около който е изграден текстът, е един цитат от Нечаев: „Делим човечеството на две неравни части. Една десета част получава лична свобода и неограничени права да се разпорежда с останалите девет десети. А пък те неизбежно изгубват идентичността си и се превръщат в някакво стадо“. Този цитат прикова вниманието ми със своята бодяща очите валидност и днес... По внушенията книгата надхвърля целта си, някак си е насочена не само към анализ на миналото, а преминава в настоящето и предрича бъдещето...

Непременно трябва да спомена удоволствието от общуването с Ласло Мартон

– изключително оригинален творец и човек. За онова, което долових в книгата на Мартон „Сенчеста главна улица“ интуитивно, подсъзнателно, в „Досието К“ на Имре Кертес намерих пълно обяснение от историческа и фактологическа гледна точка. Тоест Кертес беше за мен логическо допълнение на Ласло Мартон. Може би двете книги трябва да се продават в комплект.

Към избраните автори, естествено, ще добавя и Ищван Вьорьош, Петер Зилахи, Антал Серб..., всичките могат да се видят в биографичните бележки за мен и посочената библиография. Поради липса на място тук няма как да анализирам подробно всекиго от тях. Смятам, че самите произведения в мой превод дават ясна представа за тези унгарски писатели.

СХ С какво Ви провокира „Досието К“?

СХ Бях чела в превод на български език предишните две книги на Нобеловия лауреат Имре Кертес – „Безсъдбовност“ и „Кадих за нероденото дете“. Нарочно не ги прочетох в оригинал, за да разбера как ще ми въздействат като българка и как чувствам проблемите, описани вътре. Издателство „Рива“ ми предложи да преведа „Досието К“. Известно е, че Кертес е с много хубаво чувство за хумор, макар че го смятат за доста странен. В случая заглавието отговаря на неговата цел, за която той споменава в множество интервюта преди написването на книгата. Кертес известява намерението си да събере повечето си интервюта на едно място, в едно издание. Много негови почитатели го карат да напише своята автобиография. Но той казва, че не му е в стила да пише автобиография в първо лице, единствено число. И използва за книгата си формата на интервю.

СХ Имате преводи и от други езици – от английски и от словенски.

СХ Особено приятно ми беше да работя над

valahogy nem csupán a múlt elemzésére irányul, hanem átmegy a jelenbe és megjósolja a jövőt is... Feltétlenül meg kell említenem, mennyire élveztem a Márton Lászlóval való érintkezést – mind művészként, mind emberként rendkívül eredeti. Arra, amit Márton *Árnyas főtutca* című könyvében ösztönösen, tudat alatt megéreztem, Kertész Imre K. dossziéjában teljes magyarázatot találtam történelmi és faktológiai szempontból. Kertész tehát számomra Márton László logikus kiegészítése. Talán csomagban kellene árulni a két könyvet. Az általam választott szerzők közül természetesen nem felejtettem el megemlíteni Vörös Istvánt, Zilahy Pétert, Szerb Antalt... Mindegyik név megtalálható a rólam szóló életrajzi jegyzetekben és az e cikkhez tartozó bibliográfiában. Itt helyhiányában lehetetlen lenne mindegyiküket részletesen elemezni. Úgy hiszem, a műveikből készült fordításaim alapján az olvasó világos fogalmat alkothat e magyar szerzőkről.

EB *Mivel csigázta fel a K. dosszié?*

SZH Bolgár fordításban olvastam a Nobel-díjas Kertész Imre két előző könyvét, a *Sorstalanságot* és a *Kaddis a meg nem született gyermekért*-et. Szándékosan nem az eredetit olvastam el, hogy lássam, miként hatnak rám mint bolgár, s hogyan érzem át a bennük leírt problémákat. A Riva Kiadó felkért, hogy fordítsam le a *K. dossziét*. Köztudott, hogy Kertésznek kiváló, noha sokak által furcsának tartott humora van. Ebben az esetben a cím annak a céljának felel meg, amelyet számos interjúban említett a könyv megírása előtt. Kertész közölte szándékát, hogy egy helyen, egy kiadásban összegyűjti a vele készült interjúk legnagyobb részét. Számos tisztelője szeretne volna, ha megírja az önéletrajzát. Ő azonban azt mondta, egyes szám első személyben önéletrajzot írni nem az ő stílusa. És a könyvét interjú formájában írta meg.

EB *Más nyelvekből is fordított – angolból és szlovénból.*

SZH Különös élvezettel dolgoztam Lucy Maud Montgomery kanadai író regényein, melyeknek főhőse a világszerte ismert Anne Avonlea-ből. Ezeket egyébként hamar elkapkodták, egyeseket közülük másodszor is kiadtak. Merem állítani, hogy ez jó reklám nem csak a szerzőnek, hanem a fordítónak is!... Örömmel fordítottam Aleš Šteger szlovén költő verseit – rendkívül tehetséges fiatal szerző. A tudományos nézőpont verseinek rendkívül érdekes eleme, kifejezőmódja pedig eredeti és vonzó, aminek köszönhetően az olvasó közel érzi magához. Költészete a valóságot, a természetet és a világegyetemet mint egészet tükrözi.

EB *Tartós érdeklődést mutat a magyar irodalomban zajló folyamatok iránt, s ennek egyik megnyilvánulása a Bedecs László által összeállított gyűjtemény, a 20. századi magyar irodalomkritika lefordítása. Hogyan született meg e kiadvány ötlete?*

SZH A könyv elkészítésének ötlete akkor merült fel bennünk, amikor szembesültünk vele, hogy magyar szépirodalmi művekkel foglalkozó bolgár irodalomkritika jóformán nem létezik. Egyedül az oktatási céllal készült hrisztomatiákban szereplő irodalmi elemzések és a magyarból fordított Kis magyar irodalomtörténet sorolhatók ide. Utóbbi régen elavult, és megjelent a téma modern feldolgozásának igénye, mindennek előtt a magyar szakos hallgatók és a már végzett szakemberek számára. Ezért Bedecs Lászlóval úgy döntöttünk, legalább egy kis mértékben orvosoljuk e hiányt. A cikkek összeválogatását órá bíztam, és úgy érzem, az eredmény egy igen érdekes könyv lett, mely a magyar irodalom néhány fontos momentumát tárgyalja. A 19. század elejétől folynak a kísérletek, hogy ezt az irodalmat az európai és szomszédos népek irodalmához közelítsék. Ez folyamatosan, számtalan szemináriumon felmerült. A magyar íróknak sajátos írás- és gondolkodásmódjuk van. Noha hatnak rájuk a világszerte ismert s mindennek előtt a nyu-

няколко романа от канадската писателка Луси Мод Монтгомъри със световноизвестната й героиня Анн от Авонлий. Между другото, те бързо се изчерпаха, някои от тях имат и втори издания. Смя да кажа, че това е добра реклама не само за авторката, но и за преводачката!... С удоволствие преведох творбите на словенския поет Алеш Шегер – изключително талантлив млад автор. Научната гледна точка е много интересен момент в стиховете му, с оригинален и атрактивен начин на изразяване, поради което става близък на хората. Неговата поезия отразява действителността, природата и космоса като цяло.

ЕБ *Проявявате траен интерес към процесите, които текат в унгарската литература и за това говори и преводът Ви на „Литературната критика в Унгария през XX век“, сборник от статии под съставителството на д-р Ласло Бедеч. Как се стигна до идеята за тази книга?*

СХ Идеята да се подготви тази книга дойде, след като видяхме, че литературна критика на български език за унгарски художествени произведения почти няма. Единствени са изданията с литературни анализи в христоматии с учебна цел и преводната „Кратка история на унгарската литература“, която отдавна остаря и се появи нуждата от съвременни разработки на тази тема, предназначени преди всичко за студенти по специалността и вече завършили специалисти. И така с д-р Ласло Бедеч решихме да запълним поне малко тази липса. Доверих му се за подбора на статии и ми се струва, че се получи доста интересна книга, в която се говори за някои важни моменти в унгарската литература. Опитите тя да се приближи до литературата на европейските и на съседните народи са от началото на XIX в. Непрекъснато, на множество семинари се говори за това. Унгарските пи-

сатели имат специфичен начин на писане, на мислене. Въпреки че те са повлияни от световноизвестни автори и на първо място от западноевропейските, унгарската литература си остава самобитна по характер, има нещо особено, което я различава от литературата на другите народи.

ЕБ *Това не е ли и защитна реакция, част от характерологията на унгарците?*

СХ Това е „активиран щит“, ако мога да се изразя със съвременни средства. Самите унгарци осъзнават тази изолираност и от много време се опитват да я преодолеят – най-силното движение е в началото на XX век около списание „Нюгат“ (Запад). Тогава са постигнати едни от най-големите творчески успехи на унгарската литература, тогава се създават и доста от световноизвестните унгарски автори. Това движение продължава и досега и ето резултатът. Всъщност може би награждаването на Имре Кертес с Нобеловата награда е своеобразен венец на стремежите на много творци преди него, на един процес, в който участва и той – дали иска или не, няма значение. Очаквам и други международни награди за унгарски писатели. Като погледнем исторически на тези тенденции, унгарците са успели да постигнат тази по-голяма отвореност на литературата към света, като в същото време запазват своите характерни особености. Заради които всъщност си заслужава да се чете и превежда унгарска литература. Защото ако бяха прекалено унифицирани с другите, нямаше да има смисъл да им се обръща внимание...

ЕБ *Как един преводач влиза в света на един писател и какво е усещането от това? Има ли значение личното познатство с превеждания автор?*

СХ Не е задължително да го познава лично. Някой път това е от значение, друг път не. Всеки писател се шегува: „Често не знам какво искам да кажа“.

гат-европейски alkotók, a magyar irodalom megőrizte sajátos jellegét, van benne valami egyedi, ami megkülönbözteti más népekétől.

ЕБ *Nem lehet, hogy ez védekezési reakció is, mely a magyarok karakterológiájához tartozik?*

СЗН Ez az „aktivált pajzs“, ha szabad ilyen modern kifejezéssel élnem. A magyarok maguk is tudatában vannak ennek az elszigeteltségnek, és régóta próbálják leküzdeni – a legjelentősebb ilyen irányú mozgalom a 20. sz. elején alakult ki a Nyugat folyóirat körül. Ehhez köthető a magyar irodalom számos művészi csúcsteljesítménye és világhírű szerzője. E mozgalom máig tart, s íme az eredmény. Tulajdonképpen azt is mondhatjuk, hogy Kertész Imre Nobel-díja számos őt megelőző művész munkájának egyfajta megkoronázása volt, egy folyamaté, amelynek ő is részese, akarva vagy sem, nem számít. Véleményem szerint a magyar írók további nemzetközi elismerésekre számíthatnak. Történelmi nézőpontból vizsgálva e tendenciákat megállapíthatjuk, hogy a magyarok úgy érték el a nagyobb fokú nyitottságot a világirodalom felé, hogy közben megőrizték jellegzetes sajátosságait. És végeredményben éppen ezek miatt érdemes a magyar irodalmat fordítani és olvasni. Ha túlzottan a többihez idomult volna, nem is lenne értelme foglalkozni vele.

ЕБ *Hogyan lép be a fordító egy író világába? Fontos, hogy személyesen ismerje az író, akit fordít?*

СЗН Nem elengedhetetlen a személyes ismeretség. Néha van jelentősége, máskor nincs. Minden író mondogatja tréfásan: „Sokszor nem tudom, mit akarok mondani.“ A fordítónak mindenképp „be kell lépnie az író agyába“, akkor is, ha nem akar. Másképp nem készülhet jó fordítás. Az író képességeitől függ, milyen jó vezető. Ez mindenképp meglátszik. A fordító olyan, mint a pokolba belépő Dante. A kérdés, hogy sikerül-e kivezetni onnan. A pokol az író agya. Az író ebbe van bezárva.

ЕБ *Ön alapító tagja a Linguaggi Diversi nemzetközi csoportnak. Erről mit érdemes tudni?*

СЗН A Linguaggi Diversi nemzetközi csoportot olasz és bolgár költők és fordítók hozták létre 1999-ben. Később szlovén, francia, osztrák, angol, magyar és más országokból való tagokkal bővült. Két-három évente munkaszemináriumot szervezünk egy adott nyelvről a résztvevők nyelveire való vers-, illetve néha próza-fordítás témájában. Megvitatjuk a szöveget, valamint a fordítók anyagi és szakmai jellegű problémáit, mindenki kifejti a saját álláspontját. Így fogalmat alkothatunk az európai irodalmi folyamatokról. Az utóbbi években a Linguaggi Diversi részt vett a tekintélyes Euro Science Open Forum tudományos rendezvényen, melyet kétfévente tartanak Európa különböző városaiban. E fórumnak van egy Science Meets Poetry szekciója, mely egész napos konferenciát tart, ahol vezető tudósok, Nobel-díjasok, irodalmi társaságok, fordítók és írók tartanak előadást. Az eszmecserék rendkívül érdekesek, és jó barátságok köttetnek.

ЕБ *Az ön nemzetközi tevékenységének a magyar irodalom népszerűsítéséért, nem csupán Bulgáriában, hanem más európai országokban is, fontos szerepe volt abban, hogy Magyarországon 2011-ben a Köztársaság Elnökének Érdemérmével tüntették ki.*

СЗН Ez a magas kitüntetés meglepetésként és óriási megtiszteltetésként ért, remélem, a továbbiakban is lesz lehetőségem fordításokat készíteni a számomra legizgalmasabb magyar alkotásokból.

*Emil Baszat interjúja
a Bolgár–magyar kétszólamú című könyvből*

Преводачът първо е длъжен да „влезе в мозъка“ на писателя, дори да не иска. Иначе няма как да се получи добър превод. От уменията на писателя зависи дали той е добър водач. Тези, които водят добре, си личат. Преводачът е Данте, който влиза в ада. Дали ще бъде изведен успешно оттам? Адът е мозъкът на писателя. Писателят е затворен в него.

ЕБ Вие сте член-основател на международната група *Linguaggi-di-versi*. Какво представлява тя?

СХ Международната група *Linguaggi-di-versi* беше основана през 1999 г. от италиански и български поети и преводачи. После се присъединиха участници от Словения, Франция, Австрия, Англия, Унгария и други страни. На две-три години правим работни семинари по превод на поезия, понякога и на проза, от даден език на езиците на всички участници. Обсъжда се текстът, също така и проблемите на преводачите от материален и професионален характер, като всеки изразява личната си гледна точка. Така получаваме представа за литературните процеси в Европа. През последните години групата *Linguaggi-di-versi* участва в престижната научна проява *Euro Science Open Forum*, която се провежда на всеки две години в различни европейски градове. На този форум има отделна секция, наречена „*Science Meets Poetry*“, целодневна конференция с доклади на лектори – водещи учени, Нобелови лауреати, литературни дружества, преводачи и писатели. Дискусиите са изключително интересни и се създават добри приятелства.

ЕБ Вашата международна дейност за популяризиране на унгарската литература не само в България, но и в други европейски страни, беше важна част от мотивацията да Ви присъдят медал за заслуги на президента на Унгария през 2011 г.

СХ Това високо отличие беше изненада за мен и голяма чест, надявам се и напред да имам възможност да осъществявам преводите на унгарските произведения, които ме вълнуват най-много.

Интервю на: Емил Басат

От книгата „Българо-унгарски гвуглас“

АНТАЛ СЕРБ

Пътешественик и лунна светлина
или Другото желание

SZERB ANTAL

Utas és holdvilág
(Részlet)

ВЕЧЕРЯТА БЕШЕ ХУБАВА, онази особена, зелена и с приятен вкус на яхния паста, която сервираха, наистина беше нещо специално и заслужаваше любопитството на Михай. Домакините наистина се гордееха с месото, защото в квартал „Трастевере“ го ядат рядко, но Михай не беше очарован от месото, с по-голямо въодушевление се зае с кашкавала, който беше непознат вид за него и голямо преживяване, като всеки нов кашкавал. Междувременно пи много, още повече, защото съседката му, Ванина, щедро му наливаше и защото не разбираше нито дума от разговора, затова поне в такава форма искаше да вземе от всеобщото добро настроение.

Но от виното настроението му не се подобри, той стана само по-несигурен, безкрайно несигурен. Сега вече беше вечер, Ева скоро ще пристигне при него... Трябва да стане и да си отиде. Сега вече няма никакви пречки, само че това италианско момиче няма да го пусне. Но по това време всичко беше вече толкова далечно, Ева, намерението му, копнежът му, всичко това беше далече, плаваше, плаващ остров в някакъв нощен Тибър, и Михай почувства, че вече е толкова безличен и вегетативен, колкото черницата на двора, че и той клати така клоните си в тази последна нощ, която сега вече не е неговата последна нощ, а на човечеството.

Защото вече беше нощ, италианските звезди висяха над двора. Михай стана и почувства, че е напълно пиян. Не разбра как се е случило, защото не си спомняше наистина да е пил много – макар че не внимаваше много, може и да беше пил много – и не чувстваше това кресчендо на духа, което обикновено предшества пиянството му. От минута на минута ставаше още по-пиян.

Направи няколко крачки на двора, после залитна и падна. Това беше много приятно. Галеше земята и беше щастлив. „О, колко е хубаво, мислеше си той, сега вече оставам тук. Сега вече не мога да падна.“

Забеляза, че италианците го вдигнаха и сред много приказки го внесоха в къщата, докато той кротко и извинително се оправдаваше, че наистина не иска да е в тежест на никого, да продължават, да продължават обещаващото да бъде отлично тържество.

После легна на едно легло и веднага заспа.

Когато се събуди, беше тъмно като в рог; главата го болеше, но иначе се чувстваше трезвен, само сърцето му биеше силно и беше неспокоен. Защо се напи така? Навярно допринесе и душевното състояние, в което беше, когато седна да пие, съпротивлението му беше много по-малко. У него въобще нямаше никаква съпротива, италианското момиче правеше с него каквото си искаше. Дали италианското момиче беше искало и той да се напие толкова?

Стана много неспокоен. Сети се за нощта, когато цяла вечер скита из улиците на Рим и после попадна тук, пред тази малка къща, и въображението му прожектираше тайнствени и греховни неща сред мълчаливите стени. Това беше къщата, където стават убийства. И тъкмо сега е тук вътре в къщата, стените изненадващо мълчат, лежи тук подвластен на мрака, както го искаше.

Лежа още известно време, с все повече нарастващо безпокойство, после

A VACSORA JÓ VOLT, az a különös, zöldszínű és kellemesen főzelékízű pasta, amit adtak, csakugyan speciális dolog volt és megérdemelte Mihály kíváncsiságát. A háziak ugyan a húsrá voltak büszkék, mert azt ritkán esznek a Trastevere negyedben, de Mihály a hústól nem volt elragadtatva, annál nagyobb lendülettel látott neki a sajtnak, ami számára ismeretlen típus és nagy élmény volt, mint minden új sajt. Közben sokat ivott, annál is inkább, mert szomszédja, Vannina, bőkezűen töltött neki, és mert nem értett egy szót sem a társalgásból, hát legalább ilyen formában akarta kivenni részét a közös jókedvből.

De a bortól nem lett jobbkedvű, csak bizonytalanabb, mérhetetlenül bizonytalan. Most már este volt, Éva nemsokára megérkezik hozzá... Fel kellene kelni és hazamenni. Most már semmi akadálya nincs, csak ez az olasz lány nem engedi. De ekkor már minden olyan távoli volt, Éva és a szándéka és a vágya, mind messze volt, úszott, úszó sziget valami éjszakai Tiberisen és Mihály úgy érezte, ő már olyan személytelen és vegetatív, mint az eperfa az udvar közepén és ő is úgy lógatja lombjait, ezen az utolsó éjszakán, ami most már nem az ő utolsó éjszakája, hanem az emberiséké.

Mert éjszaka lett, az olasz csillagok ott ácsorogtak az udvar fölött. Mihály felállt és érezte, hogy teljesen részeg. Nem értette, hogyan történt, mert nem emlékezett rá, hogy igazán sokat ivott volna – bár nem nagyon figyelte, lehet, hogy sokat ivott – és nem érezte a kedvnek azt a crescendóját, ami részegségét meg szokta előzni. Egyik percről a másikra teljesen részeg volt. Néhány lépést tett az udvaron, azután megtántorodott és elesett. Ez nagyon kellemes volt. Simogatta a földet és boldog volt. – Ó, milyen jó – gondolta –, most már itt tartok. Most már nem eshetem le.

Úgy tapasztalta, hogy az olaszok felemelték és rengeteg beszéd közt bevitték a háza, mialatt ő szerényen és bocsánatkérően szabadkozott, hogy igazán nem akar senkinek sem terhére lenni, csak folytassák, csak folytassák a kitűnőnek ígérkező ünnepséget.

Azután egy ágyon feküdt és azonnal elaludt.

Mikor felébredt, koromsötét volt; a feje fájt, de egyébként eléggé józannak érezte magát, csak a szíve dobogott erősen és nyugtalan volt. Miért rúgott be ennyire? Bizonyára hozzájárult az a lélekállapot is, amelyben volt, amikor leült inni, az ellenállása sokkal kisebb volt. Egyáltalán nem volt benne semmi ellenállás, az olasz lány azt tette vele, amit akart. Vajjon az olasz lány akarta azt is, hogy ennyire berúgjon?

Nagyon nyugtalan lett. Eszébe jutott az az éjszaka, amikor egész éjjel Róma utcáin csavargott és azután idevetődött, ez elé a kis ház elé és képzelete titokzatos és bűnös dolgokat vetített a hallgató falak mögé. Ez volt az a ház, ahol a gyilkosságok történnének. És íme most itt van belül a házon, a falak megdöbbenően hallgatnak, itt fekszik kiszolgáltatva a sötétségnek, amint akarta.

Egy ideig még feküdt, egyre növekvőnyugtalanásban, azután megpróbált felkelni. De a mozdulatok nehezeére estek és az érverés a fejébe nyilallt. Inkább fekve maradt. Fülelt. Szeme megszokta a sötétséget és füle a hallgatást. Ezer kis zajt, furcsa, közele, olasz zajt hallott mindenfelé. A ház köröskörül ébren volt. Az ajtó alól halvány világosság ugrott be. Ha ezek valamit terveznek... Micsoda örültség volt pénzt hozni magával! Hová is tette a pénzét? De hiszen felöltözve fekszik, a tárcájában kell lennie. Megtapogatta tárcáját. Nem volt a helyén. Egyik zsebében sem volt.

се опита да стане. Но движенията му се удаваха трудно и пулсът му отекваше в главата. Предпочете да остане легнал. Ослуша се. Очите му свикнаха с тъмнината и ушите му със слушането. Хиляда малки шумове, странни, близки, италиански шумове се чуваха навсякъде. Цялата къща беше будна. Под вратата се процеждаше бледа светлина.

Ако тези кроят нещо... Каква лудост беше да носи пари със себе си! Къде ли беше сложил парите си? Нали лежи облечен, портфейлът му трябва да е у него. Потърси опипом портфейла си. Не беше на мястото си. Нямаше го в някой джоб.

Значи едно е сигурно, откраднали са парите му. Може би двеста лири. Нищо... дали не искат и друго? Ще го оставят да си отиде и да се оплаче от тях на полицията? Трябва да са луди. Не, тези ще го убият, няма съмнение.

Тогава вратата се отвори, Ванина влезе, с нещо подобно на кандило в ръцете си. Погледна крадешком към леглото, после, когато видя, че Михай е буден, сякаш направи учудена физиономия и пристъпи към леглото. Дори каза нещо, което Михай не разбра, но което не прозвуча добре.

После остави кандилото и седна на края на леглото. Погали косата и лицето на Михай и го прикани на италиански да спи спокойно.

„Разбира се, чака да заспя и тогава... Няма да заспя!“

После с ужас се сети каква сугестивна сила има в това момиче и че със сигурност ще заспи, ако момичето поиска. Наистина, затвори очи, докато момичето галеше миглите му, и внезапно изпадна в неспокоен полусън.

В просъница му се стори, че в съседната стая някой говори. Чувахе боботенето на някакъв суров мъжки глас, от време на време бързия говор на друг мъж и между тях отливистия шепот на момичето. Несъмнено сега спорят дали да го убият. Момичето може би го защитава, може би не. Сега, сега трябва да се събуди. О, колко пъти беше сънувал, че приближава някаква ужасна опасност и че той не може да се събуди, както и да се опитва, и ето, сега сънят му става действителност. После сънува, че нещо проблясва пред очите му и се събуди с хриптене.

В стаята беше светло, кандилото на масата гореше. Стана и се огледа уплашено, но не видя никого. От съседната стая все още се чуваше глъчката на разговора, сега вече много по-тихо, и не можеше да установи кои говорят.

Страхът от смъртта го прониза. Цялото му тяло трепереше. Чувстваше, че се приближават към него, с ножове, хората-плъхове. Само кършеше ръце, нещо го дърпаше назад, не можеше да скочи от леглото.

Само кандилото го успокояваше малко, кандилото, което гореше, и хвърляше такива сенки върху стената, както някога в детската му стая. От кандилото се сети за много изящните очертания на ръцете на Ванина, които преди беше съзерцавал, без да ги забележи, докато момичето държеше кандилото.

„Защо се страхувам?“, сепна се той изведнъж. Нали сега, сега, сега щеше да се случи това, което искаше, което планираше. Ще умре – но той иска да умре – и до него ще бъде, може би отчасти и като изпълнител, едно красиво, носещо особена тайна момиче, като демон на смъртта, както на гробовете на етруските.

Tehát ennyi biztos, a pénzét ellopták. Talán kétszáz lírát. Nem baj... vajjon nem akarnak mást is? Hagyják, hogy elmenjen és feljelentse őket? Örültek lennének. Nem, ezek meg fogják ölni, kétségtelen.

Ekkor az ajtó kinyílt, Vannina lépett be, kezében valami mécsesszerű dologgal. Kémelve nézett az ágy felé, majd mikor meglátta, hogy Mihály ébren van, mintha csodálkozó arcot öltött volna és odalépett az ágyhoz. Mondott is valamit, amit Mihály nem értett, de ami nem jól hangzott.

Azután letette a mécsest és odaült az ágy szélére. Simogatta Mihály haját és arcát és arra buzdította olaszul, hogy csak aludjék nyugodtan.

– Persze, azt várja, hogy elaludjam és akkor... Nem fogok elaludni!

Azután rémülten jutott eszébe, milyen szuggesztív erő van ebben a lányban, és hogy biztosan el fog aludni, ha a lány úgy akarja. Csakugyan, becsukta a szemét, amint a lány végigsimította szempilláit és hirtelen zúgó félálomba hullt.

Félálomában úgy hallotta, mintha a szomszéd szobában beszélne. Valami nyers férfihang dörmögését hallotta, időnként egy másik férfi gyors beszédét és közben a lány sztakkato suttogását. Kétségkívül most azon tárgyalnak, hogy megölik-e. A lány talán védi, talán ellenkezőleg. Most, most fel kellene ébrednie. Ó, hányszor álmodta ezt, hogy közeledik valami szörnyű veszedelem és ő nem tud felébredni, akárhogy is erőlködik és íme most álma valóra vált. Azután azt álmodta, hogy valami villant a szeme előtt, és hörögve felébredt. A szobában világos volt, a mécses égett az asztalon. Felült és rémülten nézett körül, de nem látott a szobában senkit. A szomszéd szobából még mindig beszéd moraja jött át, most már sokkal halkabban és nem tudta megállapítani, kik azok, akik beszélnek.

A halálfélelem át- meg átjárta. Egész testében reszketett. Úgy érezte, hogy közelednek feléje, késekkel, a patkánynépek. A kezét tördelte csak, valami visszataszította, nem tudott kiugrani az ágyból.

Csak a mécses nyugtatta meg kissé, a mécses, amely lobogott és olyan árnyakat vetett a falra, mint egykor gyermekszobájában. A mécsesről eszébe jutott Vannina nagyon finom vonalú keze, amit az előbb bámult, anélkül, hogy figyelt volna rá, mikor a lány a mécsest tartotta. – Miért félek? – riadt fel hirtelen. Hiszen most, most, most meg fog történni, amit akart, amit tervezett. Meg fog halni – de meg is akar halni – és ott lesz mellette és tettesként is részben talán, egy szép, különös titkot hordozó leány, halál-démon gyanánt, mint az etruszk sírokon. Most már vágyódott rá. Vacogó foggal és rémülettől zsibbadt karral, de vágyódott rá, hogy megtörténjék. Nyíljék ki az ajtó és lépjen be rajta a lány, lépjen az ágyához és csókolja meg és ölelje át, mialatt a gyilkos kés elvégzi munkáját... lépjen be és ölelje át... csak jönne már... csak nyílnék már az ajtó...

De az ajtó nem nyílt, kint már a korai hajnal kakasai szóltak, a szomszéd szobában teljes csend volt, a mécses is kilobbant és Mihály mélységes álomba zuhant.

Aztán reggel lett, mint máskor. Világos szobában ébredt, barátságos, világos szobában, arra, hogy Vannina belép és megkérdi, hogy kialudta-e magát. Reggel volt, barátságos, normális olasz nyári reggel. Nemsokára iszonyú meleg lesz, de most még kellemes. Csak a tegnapi mámor utóíze gyötörte, más semmi.

A lány valamit mesélt, hogy milyen részeg volt előtte való este, de azért kedves

Сега вече жадуваше за това. С тракащи зъби и с изтръпнали от ужас ръце, но жадуваше това да се случи. Да се отвори вратата и през нея да влезе момичето, да пристъпи към леглото му, да го целува и прегръща, докато ножът на убийството свърши работата си... да влезе и да го прегърне... само да дойде... само вратата да се отвори...

Но вратата не се отвори, отвън вече кукуригаха първи петли, в съседната стая беше тихо, кандилото догоря и Михай потъна в дълбок сън.

После дойде утрото като всеки друг път. Събуди се в светла стая, в приветлива, светла стая, от влизането на Ванина и от въпроса ѝ дали е спал добре. Беше сутрин, приветлива, нормална италианска лятна сутрин. Скоро ще стане ужасно горещо, но сега е още приятно. Измъчваше го само послевкусят на вечерашната омая, нищо друго.

Момичето разказваше нещо, колко е бил пиан предната вечер, но е бил любезен и се е радвал на голяма популярност сред събралите се на тържеството, задържали го тук през нощта, защото се страхували, че няма да може да си отиде.

От отиването у дома се сети за Ева, която снощи със сигурност го беше търсила, за да бъде с него, когато... Какво ли си мисли за него? Че е избягал, избягал от самия себе си?

Тогава се досети, че по време на цялата уплашена и изпълнена с видения нощ изобщо не беше мислил за Ева. Паузата. Най-голямата пауза в живота му. Странно, да умреш заради жена, за която цяла нощ – и то каква нощ! – изобщо не се сещаш.

Пооправи дрехите си, сбогува се с няколко души, които седяха отвън в пивницата и го поздравиха като свой стар, добър приятел. Огрени от слънцето през малкото прозорче, те изобщо не приличаха на плъхове, бяха доблестни италиански пролетарии.

„И тези хора искаха да ме убият?, размишляваше той. Вярно е, изобщо не е сигурно, че са искали да ме убият. Но все пак е странно, че не ме убиха, дори много ме обичат, откакто са откраднали портфейла ми. Да, тези италианци са съвсем различни.“

Ръката му несъзнателно потърси портфейла. Портфейлът му си беше на мястото, над сърцето, където централноевропейецът, не без символично значение, държи парите си. Спря се изненадано и извади портфейла си. Двестате лири и малкото дребни пари, няколко по десет лири, бяха там без остатък.

Възможно е да са му върнали портфейла, докато е спал – но това не би имало никакъв смисъл. По-вероятно е изобщо да не са го крали. Да е бил в джоба му и когато установи, че е изчезнал. Михай се успокои. Това не беше първият случай в живота му, когато бялото му се струваше черно и когато впечатленията и вярванията му бяха напълно независими от външния свят.

Превод от унгарски език Стефка Хрусанова

volt és nagy népszerűségnek örvendett az ünnepi gyülekezésben és itt tartották éjszákára, mert attól féltek, hogy nem tudna hazamenni.

A hazamenetelről Mihálynak eszébe jutott Éva, aki tegnap este bizonyára kereste, hogy vele legyen, amikor... Vajjon mit gondol róla? Hogy megszökött, megszökött önmaga elől? Ekkor eszmélt rá, hogy az egész riadt és vizionárius éjszaka folyamán nem is gondolt Évára. A pauza. Élete legnagyobb pauzája. Furcsa dolog, meghalni egy nőért, aki egész éjszaka – és micsoda éjszaka! – eszünkbe sem jut.

Annnyira-amennyire rendbehozta ruháját, elbúcsúzott néhány embertől, akik kint ültek a sötétben és úgy üdvözölték mint régi kedves barátjukat. Hogy a nap besütött a kis ablakon át, egyáltalán nem volt patkányjellegük, derék olasz proletárok voltak.

– És ezek az emberek akartak meggyilkolni? – tűnődött. – Igaz, hogy egyáltalán nem biztos, hogy meg akartak gyilkolni. De mégis különös, hogy nem gyilkoltak meg, sőt nagyon szeretnek, miután ellopták a tárcámat. Hiába, ezek az olaszok egészen mások.

Keze önkéntelenül tárcája után tapogatózkodott. A tárca ott volt a helyén, a szíve fölött, ahol a közép-európai ember, nem minden szimbólikus jelentőség híján, a pénzét tartja. Megdöbbenve megállt, és kivette tárcáját. A kétszáz líra és a kis aprópénz, néhány tízlírás, hiánytalanul benne volt.

Lehet, hogy visszalopták a tárcát, mialatt aludt – de ennek semmi értelme sem volna. Valószínűbb, hogy el sem lopták. Hogy ott volt a zsebében akkor is, amikor megállapította, hogy eltűnt. Mihály belenyugodott. Nem ez volt az első eset életében, amikor a fehéret feketének nézte és amikor benyomásai és hiedelmei a külső valóságtól teljesen függetlenítették magukat.

Дар от сърце • Старите хора
Който не работи, не трябва да яде.

Български народни приказки

Szívből jött ajándék • Az öregek

Aki nem dolgozik, ne is egyék!

Bolgár népmesék

ДАР ОТ СЪРЦЕ

Тръгнали трима братя за чужбина – пари да печелят. Стигнали на един кръстопът. Най-големият казал:

– Тука ще се разделим. Аз ще поема нагоре по десния път, ти – обърнал се към средния брат – тръгни по левия, а пък ти – обърнал се към най-малкия – ще държиш средния път. Подир три години, на Димитровден, ще се намерим пак тука на този кръстопът и ще видим тогава кой какво е спечелил. Бива ли?

– Бива, бате – рекли двамата по-малки братя, целунали му ръка и се простили.

Най-големият брат слязъл в един град, станал хлебар и спечелил за три години пълна кесия с жълтици. Средният брат отворил кръчма до един мост. Запретнал ръкави и почнал да продава вино. Продавал вино и вода, продавал, докато си напълнил джобовите. А най-малкият се пазарил у един добър човек – стар овчар. Като минали трите години, момчето отишло при овчаря за сметката. Овчарят му начел припечелените пари, натрупал ги на купчина, извадил от нея си три ореха и рекъл:

– Аз съм човек стар и болен. Запрях вече и не мога да тичам подир овцете. Добре, че се намери ти, иначе стадото ми щеше да пропадне. Много съм ти благодарен за овчарлъка. Падат ти се толкова и толкова пари или тези три ореха, дето съм ги сложил напреде ти. Парите давам без сърце, защото те са като огъня: човек лесно може да изгори ръцете си с тях. А орехите давам от сърце. Ако щеш, вземи парите, ако щеш – орехите.

Момчето помислило, помислило и посегнало към орехите.

– Ще взема орехите, защото ги даваш от сърце.

Взело орехите, целунало ръка на стария овчар и си тръгнало. Тъкмо на Димитровден тримата братя се срещнали на кръстопътя. Големият ги попитал:

– Какви са печалбите?

– Добри са – отговорил средният брат.

– Дайте да ги видим! Ето, най-напред вижте аз какво спечелих! Той развързал кесията си. Средният брат също извадил от пазвата си една торбичка с пари.

– Не си лапал мухите в кръчмата – казал му големият.

Последен бръкнал в джоба си най-малкият и извадил трите ореха.

– Туй ли ти е печалбата за три години? – попитал го най-големият брат.

– Туй е – три ореха, но те са дадени от сърце – отвърнал малкият. – Даде ми ги един стар човек – овчар, задето му пасох стадото. Като баща се грижеше за мене.

Другите двама избухнали:

– Все бяхме виждали прости хора, но по-глупав мъж от тебе не ще се намери по целия свят. За три ореха – три години ратай, де се е чуло и видяло толкова чудо! Върни се да поискаш пари от овчаря, иначе да не си посмел да влезеш в бащината ни къща! – развикал се най-старият брат.

Момчето се нажалило и тръгнало назад. Тежко му било на душата.

– Аз мислех – думало си то, – че дар от сърце е най-хубавото нещо на земята, а то какво излезе!

Стигнало една чешма. Навело се да пие вода, но преглътнало само две

SZÍVBŐL JÖTT AJÁNDÉK

Elindult egyszer három fiútestvér messze földre, hogy pénzt keressenek. Elértek egy kereszttúthoz. A legidősebb fiú így szólt:

– Itt szétválunk. Én felfelé, jobbra indulok el, te – fordult a középső testvér felé – indulj el balra, és te – fordult a legkisebb felé – menj a középső úton! Három év múlva, Dömötör-napon, újra ennél a kereszttútnál találkozunk, és megnézzük, ki mennyi pénzt keresett. Megegyeztünk?

– Megegyeztünk, bátyó – mondta a két fiatalabb testvér, megcsókolták a bátyjuk kezét, és búcsút vettek tőle.

A legidősebb fiú elment egy városba, péknek állt, és három év alatt annyit keresett, hogy egy aranypénzekkel teli erszénnyel tért haza. A középső fiú kocsmát nyitott egy híd lábánál. Nekilátott bort árulni. Addig-addig árult bort és vizet, amíg meg nem telt az erszénye. A legkisebb fiú egy jó emberhez szegődött el – egy öreg juhászhoz. Amikor letelt a három esztendő, a fiú elment a juhászhoz, hogy elszámoljanak. A juhász egy halomba rakva leszámolta elé a fizetségét, azután elővett három diót az övkendőjéből, és azt mondta:

– Én már öreg és beteg vagyok. Eljárt felettem az idő, és nem tudok már a juhok után futni. Jó, hogy nálam szolgáltál, különben szétszéledt volna a nyájam. Nagyon hálás vagyok, hogy vigyáztál a birkáimra. Ennyi pénz a jussod, vagy ez a három dió, amiket itt látsz. A pénzt nem szívből adom, mert az olyan, mint a tűz: az ember könnyen megégetheti vele a kezét. De a diókat tiszta szívből adom. Ha akarod, vedd el a pénzt, ha akarod, vedd el a diókat!

A fiú töprengett, töprengett, és végül a diók után nyúlt:

– A három diót veszem el, mert azt tiszta szívből adja.

Elvette a diókat, kezét csókolta az öreg juhásznak, és útnak indult. A három báty pontosan Dömötör-napon találkozott a kereszttútnál. A legidősebb azt kérdezte:

– Milyen volt a fizetség?

– Jó – felelte a középső fiú.

– Na, hadd lássuk! De előbb nézzétek meg, én mennyit kerestem!

A legidősebb fiú kioldozta az erszényét. A középső testvér is előhúzott a kebeléből egy pénzzel teli zacskót.

– Nem loptad a napot a kocsmában – állapította meg a legidősebb testvér.

Végül a legkisebb fiú is belenyúlt a zsebébe, és elővette a három diót.

– Ennyi a fizetésed három év szolgálat után?! – kérdezte tőle a legidősebb bátyja.

– Ennyi. Három szem dió, de tiszta szívből adták – válaszolta a fiú. – Egy öregembertől kaptam, egy juhásztól, amiért vigyáztam a nyájára. Úgy gondoskodott rólam, mintha az apám lett volna.

A bátyjai nevetésben törtek ki:

– Sok ostoba embert láttunk már, de nálad butább férfit nem hordott még a föld a hátán. Három év szolgálatért három szem dió! Ki hallott vagy látott már ilyen csodát?! Menj vissza, és kérj pénzt a juhásztól, máskülönben ne merészelj belépni a szülőatyánk házába! – kiáltozott a legidősebb testvér.

A legkisebb fiú elsomorodott, és visszafordult. Igen nekibúsult szegény.

гълтки, защото било гладно. Бръкнало в торбата си – нямало трошица хляб.

„Я да счупя орехите, че да залъжа глада си!“ – помислило си момчето.

Счупило първия орех. Тогава станало чудо. Изведнъж счупеният орех пораснал, станал голям колкото бъчва столетница и от черупката почнали да излизат овце, овни със звънци, млади агнета – цяло стадо излязло от ореха.

От радост момчето не знаело какво да стори. Подбрало стадото и го подкарало към бащината си къща.

Вървяло, що вървяло, наближило родното си село.

„Я да счупя и втория орех, да видя какво има в него“ – рекло си то и счупило втория орех. Щом пукнало черупката, от ореха излезли два млади вола с големи рога. Подир воловете – кола, а на колата желязно рало.

– Бре! – ударило се момчето по челото, хванало синджирите на воловете и ги повело след стадото. Преди да влезе в селото, решило да счупи и третия орех. Счупило го. Тогава от черупката излязло едно момиче – толкова хубаво, че не може да се опише с перо.

– Води ме – продумало момичето – в бащината си къща; аз съм неродена мома и съм отредена да ти бъда невеста.

Качило момчето девойката на колата, повело воловете, звъннали звънци, те на стадото. Прибрало се в дома на баща си. Като видели братята стадото, новата кола и девойката – езиците си глътнали. Тогава им станало ясно какво значи дар от сърце!

СТАРИТЕ ХОРА

Един жесток цар изкарал закон да бъдат погубени всички стари хора.

– Каква полза от тях – казал той, – нито орат, нито жънат, нито дърва сечат. Само ядат хляб и се пречат вкъщи. По-добре ще живеем без тях.

Запретнали се царските палачи. Всичките стари хора минали под нож. Останал само един старец – баща на болярин. Дожаляло на болярина да вземе главата на стария си баща, затуй го укрil на тайно място и го хранил скришом, без да знае никой.

Жестокият цар имал луд чер кон: ритал, хапел, скачал, хвърлял ездачите. Никой не можел да се приближи до него и да го укроти. В столицата живеела една лукава знахарка. Царят заповядал да я повикат в двореца и почнал да я разпитва как може да укроти лудия кон.

– Как ли? – отговорила знахарката. – Заповядай, господарю, на твоите боляри да усучат въже от пясък. Вържеш ли коня с въже от пясък, той ще стане кротък като овчица.

Царят се почесал по тила и повикал болярите си.

– Хей, боляри – викнал им той, – слушайте какво ще ви заповядам! Още утре да ми донесете едно въже от пясък. Ако дойдете в двореца без пясъчно въже, главите ви ще взема!

Прибрали се болярите с наведени глави. Никому не идвало наум как мо-

– Azt hittem – mondta magában –, hogy a szívből jött ajándék a legszebb dolog a világon, és lám, mi lett a vége!

Egy kúthoz ért. Lehajolt, hogy vizet igyon, de csak két kortyot ivott, mert megéhezett. Belenyúlt a tarisznyájába – egy morzsányi kenyér nem sok, annyi sem volt benne.

„Feltöröm a diókat, hogy elverjem az éhségemet” – gondolta magában a fiú.

Feltörte az első diót. Ekkor csoda történt. A feltört dió hirtelen nőni kezdett, olyan nagy lett, akár egy százéves hordó, és a héjából csengős juhok és ürök, fiatal bárányok bújtak elő – egy egész nyáj tódult ki a dióból.

A fiú azt sem tudta, mitévő legyen örömeiben. Összeterelte a nyáját, és az apai ház felé hajtotta.

Ment, mendegélt, amíg a szülőfaluja közelébe nem ért.

„Feltöröm a második diót is, és megnézem, mi van benne” – gondolta magában, és feltörte a második diót is. Amint feltört a dió héja, két fiatal ökör lépett elő belőle hatalmas szarvakkal. Az ökrök után egy szekér gurult, a szekéren pedig egy vaseke hevert.

– Ejha! – csapott a homlokára a fiú. Megragadta az ökrök láncát, és a nyáj után vezette a barmokat. Mielőtt azonban bement volna a faluba, elhatározta, hogy feltöri a harmadik diót is. Feltörte. Ekkor egy leány lépett ki a dióhéjból, olyan gyönyörűséges, hogy azt le se lehet írni.

– Vezess – mondta a leány – a szülőatyád házába! Engem nem anya szült, és úgy van elrendelve, hogy a te feleséged legyek.

Felrakta a fiú a leányt a szekérre, hajtotta tovább az ökröket, csilingeltek a juhok csengői. Hazatért az édesapja házába. Amikor a bátyjai meglátták a nyáját, az új szekeret és a leányt, elnémultak. Akkor értették csak meg, mit is jelent a szívből jött ajándék.

AZ ÖREGEK

Egy kegyetlen cár parancsba adta, hogy veszejtsék el az összes öreg embert.

– Mi hasznuk? – kérdezte. – Nem szántanak, nem aratnak, és fát sem vágunk. Csak megeszik a kenyerünket, és otthon is láb alatt vannak. Jobb lesz nekünk nélkülük.

Nekigyürkőztek a cári hóhérok. Minden öreg kés alá került. Csak egy öregember maradt – egy bojár apja. Sajnálta a bojár öreg apja fejét venni, ezért elrejtette, és titokban etette, senki sem tudott róla.

Volt ennek a kegyetlen cárnak egy szilaj, fekete lova: rúgott, harapott, ugrált, ledobta magáról a lovasokat. Senki sem tudott a közelébe menni, és megszelídíteni. Élt a fővárosban egy álnok javasasszony. A cár megparancsolta, hogy hívják el a javasasszonyt a palotába, és kérdezzetni kezdte, hogy hogyan lehetne megszelídíteni a vad lovat.

– Hogyan? – mondta a javasasszony. – Parancsold meg, felség, a bojárjaidnak, hogy sodorjanak kötelet homokból. Ha homokból font kötéllel kötöd meg a lovad, szelíd lesz, mint a bárány.

A cár megvakarta a tarkóját, és hívatta a bojárjait.

– Hé, bojárrok – mondta nekik –, hallgassátok, mit parancsolok nektek! Még holnap hozzatok nekem egy homokból font kötelet. Ha nem hoztok holnap homokból sodort kötelet, a fejeteket veszem!

же да се усуче въже от пясък. Между боярите бил и оня, който пощадил живота на баща си. Като се прибрал вкъщи омърлушен, старецът го попитал:

– Защо си кахърен синко?

Боляринът му разправил какво иска царят.

– Туй ли е то всичко? Не бой се. Утре, като идете в двореца и царят рече: „Къде е въжето?“ – ти му отговори: „Царю, готови сме да усучем въже от пясък, но не знаем какво трябва да бъде – дебело, тънко, жълто или червено, дай ни по-напред мостра.“

На другия ден, като чул умния отговор, царят преклонил глава и казал:

– Прави сте, трябва да ви дам мостра, но няма откъде да я взема.

И царят простил живота на всички.

Същото лято настанала голяма суша. Всичко живо изгоряло – и трева, и плод. Пресъхнали реките и кладенците. Житниците се опразнили. Не останало жито дори за семе. Уплашили се хората да не измрат от глад. Загрижил се и царят. Повикал пак боярите и им заповядал:

– Каквото щете правете и струвайте, но утре, като дойдете, искам да ми кажете откъде да намерим жито за посев, инак главите ви ще взема.

Тръгнали си боярите сломени – не е лесна работа да се намери жито. Скритият старец видял, че синът му се връща и този път омърлушен, и попитал какво се е случило.

– Сега, тате – рекъл боляринът, – и ти не можеш ми помогна.

– Защо?

– Защото царят иска семе за посев, а никъде в страната няма жито.

– Не бой се, синко. Утре, когато се явите пред царя, ти му кажи да заповяда на селяните да разровят всички мравуняци на царството. В мравуняците има много жито, събирано зрънце по зрънце от мравките.

И наистина, щом селяните излезли по кърищата и разкопали мравуняците – намерили във всеки мравуняк по една торбичка едро зърно. Царят останал много учуден от находището и се обърнал към болярина, дето криел баща си. Попитал го:

– Кажи ми, кой ти даде този мъдър съвет?

– Не смея да кажа, господарю, защото ще ме погубиш.

– Няма косъм да падне от главата ти, кажи!

Тогава боляринът признал, че е укрил баща си и той го е научил какво да каже за пясъчното въже и де има скрито жито.

Скоро излязъл нов закон: никой да не закача старите хора, а когато вървят по улиците – всеки да им сторва път.

Lehorgasztott fővel mentek haza a bojárok. Senki sem tudta kifundálni, hogyan lehetne homokból kötelet fonni. A bojárok között volt az a férfi is, aki megkímélte az apja életét. Amikor elkomorodva hazaért, az öregapja azt kérdezte tőle:

– Miért vagy ilyen bánatos, fiam?

A bojár elmesélte, mit kíván tőlük a cár.

– Ó, hát ez minden? Ne félj! Holnap, amikor a palotába mentek, és a cár azt kérdi, hogy hol a kötél, te mondd azt neki: „Cár uram, mi készek vagyunk homokból kötelet fonni, de nem tudjuk, milyen legyen. Vastag, vékony, sárga vagy piros? Mutass előbb egy mintadarabot!”

Másnap, amikor a cár az okos választ meghallotta, fejet hajtott, és azt mondta:

– Igazatok van, mintadarabot kellene mutatnom nektek, de nem tudom, hogy honnan vegyem.

A cár mindenkinek megkegyelmezett.

Ugyanazon a nyáron nagy szárazság köszöntött be. Minden növény kiégett, elszáradt a fű, a termés. Kiapadtak a folyók és a kutak. Az élesztárak kiürültek. Nem maradt egy szem gabona sem. Félték az emberek, hogy éhen halnak. A cár is aggódott. Megint elhívatta a bojárokat, és rájuk parancsolt:

– Akármilyen is a módja, akármibe kerül is, de holnap, amikor visszatértek, mondjátok meg nekem, hogy hol találunk vetőmagot, vagy a fejeteket veszem!

Elkeseredve indultak haza a bojárok – nem könnyű dolog gabonát találni. A bojár apja látta, hogy a fia ismét komoran jön haza, és megkérdezte tőle, hogy mi történt.

– Most, édesapám – mondta a bojár –, te sem tudsz segíteni rajtam.

– Miért?

– Mert a cár vetőmagot akar, és nincs már gabona az egész országban.

– Egyet se félj, fiam! Holnap, amikor megjelentek a cár előtt, mondd meg neki, hogy parancsolja meg a parasztnak: ássák fel az összes hangyabolyt az országban! Sok gabona van a hangyabolyokban, amelyeket a hangyák szemenként gyűjtögettek össze.

És valóban, amikor a parasztnak kimentek a mezőkre, és felásták a hangyabolyokat, mindegyikben egy zacskóra való kövér gabonaszemet találtak. A cár nagyon elcsodálkozott a lelőhelyen, és ahhoz a bojárhoz fordult, aki elbújtatta az apját. Megkérdezte tőle:

– Mondd csak, ki adta neked ezt a bölcs tanácsot?

– Nem merem megmondani, felség, mert elveszejtesz.

– A hajad szála sem görbül, beszélj!

Akkor a bojár bevallotta, hogy elrejtette az apját, és ő hagyta meg neki, hogy mit mondjon a homokból sodort kötélről, és arról, hogy hol található a gabona.

Hamarosan új parancs született: senki se bántsa az öregeket, és az utcán jártukban mindenki engedje előre őket!

КОЙТО НЕ РАБОТИ, НЕ ТРЯБВА ДА ЯДЕ

Когато Галинка се жени, нейната майка поръчваше на старите сватове:

– Мамината дъщеричка не бива да се трепе, тя не е научена да работи. Пазете ми я. Не ѝ давайте метлата къщата и двора да мете, защото ще си направи очите. Не ѝ давайте менците вода да носи от чешмата, защото нейното рамо е крехко и не е научено да мъкне пълни менци. Сложете под главата ѝ пухена възглавничка, защото тя е научена да спи на мекичко.

Старите сватове се спогледаха, но нищо не казаха.

– Обещайте ми, че никога няма да ѝ казвате лоша дума. Нейните уши не са научени да слушат лоши думи.

– Кolkото за лоша дума, недей се тревожи, в нашата къща такова нещо няма – проговори старият сват и се качи на каруцата. До него се намести свекървата, а отзад седнаха младоженецът и Галинка. Потеглиха за другото село. Цял ден пътуваха, защото селото беше далеко.

Вечерта, щом пристигнаха, свекървата запретна ръкави, приготви една баница, закла пиле, свари го в тенджерата, слезе в зимника и наточи вино. А Галинка седеше на едно столче, скръстила ръце, и си думаше:

„Ах, каква чевръста жена е тая моя свекърва, също като майка ми. Добър живот ще живеем тук“.

Навечеряха се хубаво и легнаха да спят. Изтърколи се нощта.

На другия ден старият свекър се дигна рано и събуди всички:

– Хайде – викна той, – ставайте да вървим на нивата!

– Какво ще правим там? – потърка сънените си очи Галинка и почна сладко да се прозява.

– Ще копаям царевица.

– С мотики ли? – попита мамината дъщеричка.

– То се знае, че с мотики – обади се свекървата.

– Аз няма да дойда.

– Защо? – запитва младоженецът.

– Защото мотиката е тежка, а пък аз не бива да вдигам тежки работи.

– Остави я – рече бащата. – Нека разтреби къщата и приготви ядене за довечера. И тук трябва човек.

Отидоха домакините на нивата, а младата невеста остана вкъщи. До пладне се излежава. Като се дигна, тя усети, че е изгладняла, и почна да търси нещо за ядене, но не намери нищо в тенджерите.

– Нищо не ми оставили, забравили са ме – протегна се Галинка и влезе в градината да погледа цветята. – Ах, че хубави цветя! – викна тя, почна да ги къса и да ги мирише.

Малките пчели летяха бързо от цвят на цвят и радостно бръмчаха.

– Тези пък защо ли са се разбързали? – рече Галинка и тръгна лениво към близкото черешово дърво.

Полежа на тревата под дървото, пресегна, както лежеше, откъсна няколко череши, за да залъже глада си, и почна да се прозява. Тъй прекара деня.

AKI NEM DOLGOZIK, NE IS EGYÉK!

Amikor Galinka megházasodott, az édesanyja meghagyta az öreg nászasszonynak és nászurnának:

– Anya szeme fényének nem szabad dolgoznia, nincs hozzászokva a munkához. Kíméljétek! Ne adjatok neki söprűt, hogy sepperje ki a házat és az udvart, mert por megy a szemébe. Ne bízzátok rá a rézüstöket, hogy hozzon vizet a kútról, mert a vállai gyengék, és nem szokott hozzá, hogy tele üstöket cipeljen. Tegyetek a feje alá pehelypárnát, mert puhán szokott aludni.

Az öreg nászszülők összenéztek, de semmit sem szóltak:

– Ígérjétek meg, hogy soha nem illegetek csúf szavakkal! A füle nem szokott hozzá a szidalmazáshoz.

– Ami a csúf szavakat illeti, ne aggódj, a mi házukban nem fordul elő ilyesmi – szólt az öreg nászurnam, és felszállt a szekérre. Az anyós felült az ura mellé, hátul pedig az ifjú férj és Galinka helyezkedtek el. Elindultak a másik faluba. Egész nap utaztak, mert a falu messze volt.

Este, amikor megérkeztek, az anyós nekiállt ebédet készíteni, juhtúrós rétest süttött, levágott egy csirkét, lábosban megfőzte, lement a pincébe, és bort csapolt. Galinka ölbe tett kézzel egy széken üldögélt, és ezt gondolta:

„Ah, milyen fürge asszony az én anyósom, akárcsak az édesanyám. Jó életünk lesz itt.“

Szépen megvacsoráztak, és lefeküdtek aludni. Az éjjel hamar tovaröppent.

Másnap az öreg após korán felkelt, és mindenkit felébresztett:

– Gyerünk – mondta –, keljete fel, kimegyünk a szántóföldre!

– Hát oda meg minek megyünk? – dörzsölte álmosan a szeméit Galinka, és édesen ásítózott.

– Megkapáljuk a kukoricát.

– Kapával? – kérdezte anyja szeme fénye.

– Természetesen kapával – válaszolta az anyósa.

– Én nem jövök.

– Miért? – kérdezte a férje.

– Mert a kapa nehéz, nekem pedig nem szabad nehéz dolgokat emelnem.

– Hagyd! – mondta az apja. – Hadd takarítsa ki a házat, és készítsen ételt estére. Itthon is szükség van valakire.

A házigaárdák elmentek a szántóföldre, a fiatal menyecske pedig otthon maradt. Délig heverészett. Amikor felkelt, érezte, hogy megéhezett, és étel után kutatott, de a fazekak üresek voltak.

– Semmit sem hagytak nekem, megfélekeztek rólam – nyújtózkodott Galinka, és kiment a kertbe, hogy megnézzze a virágokat. – Ah, milyen szép virágok! – kiáltott fel, majd szedegetni és szorgolgtatni kezdte őket.

Aprócska méhek szálltak sebesen virágról virágra, és boldogan zümmögtek.

– Hát ezek meg hova sietnek? – kérdezte Galinka, és lustán a közeli cseresznyefa felé indult.

Lefeküdt a fa alá, a fűbe, fektében felnyúlt, leszakított néhány cseresznyét, hogy

Вечерта тримата копачи се върнаха обхътани от работа, капнали от умора. Озърнаха се и що да видят: къщата неразтребена, в менците няма вода, огнището угаснало, кокошките заспали ненахранени.

Свекървата хвърли мотиката и най-напред грабна менците. Донесе вода от чешмата. Накладе огъня, сложи картофи в тенджерата и замеси една бяла погача. Набързо приготви вечерята. Галинка я гледаше, седнала на един стол, и си клатеше краката.

Когато вечерята беше готова, свекървата покани всички:

– Хайде сядайте да вечеряме!

Галинка се намести първа. Свекърът взе погачата и я разчупи на три парчета. Едното даде на жена си, другото – на сина си, а третото остави за себе си.

– А на невестата? – обърна се към него свекървата.

– Тя не е гладна. Който не работи, не огладнява.

Галинка прехапа устни, нацупи се и стана от трапезата. Прибра се в стаята си и почна да плаче. Цяла нощ не можа да заспи от глад.

На сутринта се повтори същото. Тримата работници отидоха да садят зеленчукова градина. Галинка не рачи да тръгне с тях.

– Слънцето пече много – рече тя, – ще почернея.

Оставиха я пак вкъщи. И този ден разгадената невеста не пипна нищо. Намери под една паница крайщник сух хляб, оставен за кучето, изяде го и пак се излежава до вечерта в градинката. И нали не донесе вода да я полее, хубавите цветя почнаха да вехнат.

Късно вечерта тримата работници се върнаха пак, капнали от умора. Свекървата, навъсена, замеси погача и когато седнаха на трапезата, свекърът отново раздели погачата на три парчета. Галинка остана с празни ръце.

– Защо не даваш хляб на невестата? – попита свекървата.

– Защото, който не работи, не бива да яде! – отвърна свекърът.

Цяла нощ Галинка се въртя гладна в леглото и дълго мисли. Задряма при зори. Щом пропяха трети петли, тя скочи. Потърси с очи свекъра, свекървата и мъжа си, но не ги видя, защото бяха излезли на нивата още по тъмно. Тогава Галинка запретна ръкави. Разтича се насам-нататък. Измете къщата и двора. Донесе вода от чешмата, поля цветята в градинката, накладе огъня и сготви ядене за работниците. Замеси брашно в нощвите. Изпече една погача. Като свърши всичката къщна работа, грабна хурката и седна да преде на прага. Вечерта уморените работници, като видяха какво е свършила невестата – очите им светнаха. Галинка сложи трапезата, подаде погачата на стария сват и с трепет зачака да види какво ще направи. Свекърът пое погачата и я разчупи на четири къса. Най-големия подаде на Галинка и рече:

– Яж, чедо, ти заслужи хляба си, защото днес си се трудила здравата!

Галинка пое хляба и почна да яде. Никога не беше яла такъв сладък хляб.

elverje az éhségét, és ásítózni kezdett. Így töltötte a napját.

Este a házigazdák kimerülten, a munkától elgyötörve tértek haza. Körülnéztek, és mit volt mit látniuk: a ház nem volt kitakarítva, a rézüstökben nem volt víz, a tűzhely kialudt, a tyúkok pedig éhesen szenderültek álomba.

Az anyós eldobta a kapát, és először az üstöket ragadta meg. Vízet hozott a kútról. Tűzet rakott, krumplit tett a fazékba, és fehér lepénykenyeret gyúrt be. Sebtében vacsorát készített. Galinka csak ült egy széken, nézte, és a lábát lógatta.

Amikor elkészült a vacsora, az anyós mindenkit az asztalhoz hívott:

– Gyertek, üljete le vacsorázni!

Galinka elsőnek foglalt helyet. Az apósa fogta a kenyeret, és három darabra törté. Az első darabot a feleségének adta, a másodikat a fiának, a harmadikat pedig megtartotta magának.

– Hát a menyecske? – kérdezte tőle a felesége.

– Ő nem éhes. Aki nem dolgozik, az nem is éhezik meg.

Galinka az ajkába harapott, és duzzogva állt fel az asztaltól. Visszament a szobájába, és sírva fakadt. Egész éjjel le sem tudta hunyni a szemét az éhségtől.

Reggel mindez megismétlődött. A házigazdák ültetni mentek a zöldségeskertbe. Galinka nem akart velük tartani.

– Nagyon süt a nap – mondta –, még leégek.

Megint otthon hagyták. És az elkényeztetett lány ezen a napon sem nyúlt semmihez. Egy agyagtál alatt száraz kenyércsücsökre lelt, amit a kutyanak hagytak, azt ette meg, és megint estig heverészett a kertben. És mivel vizet sem hozott, hogy megöntözze a növényeket, a szép virágok hervadozni kezdtek.

A többiek ismét késő este, kimerülten tértek haza. Az anyós komoran lepénykenyeret gyúrt, és amikor asztalhoz ültek, az após megint három darabra törté a kenyeret. Galinka most sem kapott belőle.

– Miért nem adsz kenyeret a menyecskének? – kérdezte az anyós.

– Aki nem dolgozik, ne is egyék! – válaszolta a férje.

Galinka egész éjjel éhesen forgolódott az ágyban, és sokáig gondolkozott. Hajnalban elszunnyadt. Amikor a három kakas felkukorékolt, felpattant. Szemével az apósát, az anyósát és a férjét kereste, de sehol sem látta őket, mert azok még sötétben kimentek a szántóföldre. Ekkor Galinka nekiveselkedett. Fel-le futkosott. Felseperte a házat és az udvart. Vízet hozott a kútról, meglocsolta a virágokat a kertben, tűzet rakott, és ételt főzött a többieknek. Tésztát gyúrt be a dagasztóteknőben. Lepénykenyeret süttött. Amikor végzett minden házimunkával, megfogta a guzsalyt, és leült fonni a küszöbre. Este, amikor a fáradt házigazdák látták, hogy mi mindent tett a lány, felcsillant a szemük. Galinka megterítette az asztalt, odaadta a kenyeret az öreg apósának, és reszketve várta, hogy az mit tesz. Az após elvette a kenyeret, és négyfelé törté. A legnagyobb darabot Galinkának adta, és azt mondta:

– Egyél, gyermekem, megérdemled a kenyeret, mert ma erősen megdolgoztál érte!

Galinka elvette a kenyeret, és beleharapott. Soha életében nem evett még ilyen édes kenyeret.

ЗА АВТОРИТЕ

АНДРЕА ИВАН (1970*) – преводач от български и норвежки. Живее в Будапеща.

АНТАЛ СЕРБ (1901 – 1945) – международно известен унгарски писател, литературен историк.

ГЕРГЕЙ ЛАЙОШ КОВАЧ (1985*) – преводач, първият му успешен превод на българска литература е „Немили-недраги“ на Иван Вазов. Живее в Будапеща.

ДЖЕНИ МАДЖАРОВ (1955*) – български етнолог, завършил в Унгария. Живее в България.

ДЪОРД НЕМЕТ (1955*) – унгарски музикант, деец на движението „танцова къща“, 38 г. се занимава с българска народна музика, 10 години изследва българските танци.

ДЪОРД СОНДИ (1946*) – унгарски българист, преводач и поет, издател и литературен критик.

ЕМИЛ БАСАТ (1949*) – български културен журналист и литературен критик. Автор на три сборника интервюта с преводачи, единият от които с преводачи от и на унгарски език. Живее в София.

ИВАЙЛО БАЛАБАНОВ (1945*) – български поет.

ЛЕНКЕ ЧИКХЕЙИ (1944*) – българист, преводач, дългогодишен преподавател, доцент в специалността българска филология в Будапещенския университет „Лоранд Йотвьош“. Превела е на унгарски език хиляди страници от съвременни и класически български автори, исторически и научни текстове. Живее в Цеглед, Унгария.

СВЕТЛА КЪОСЕВА (1955*) преводач, редактор. Завършва история и философия в СУ „Св. Климент Охридски“. Преподавател в Българското училище в Будапеща.

СТЕФКА ХРУСАНОВА (19xx*) – преводач от унгарски и английски език.

A SZERZŐKRŐL

CSÍKHELYI LENKE (1944*) – bulgarista, műfordító, az ELTE bolgár szakának nyugalmazott docense. Több ezer oldalnyi kortárs és klasszikus irodalmi, valamint történelmi és tudományos szöveget fordított bolgárból. Cegléden él.

DZSENI MADZSAROV (1955*) – Magyarországon diplomázott bolgár etnológus. Szófiában él.

EMIL BASZAT (1949*) – bolgár kulturális újságíró és irodalomkritikus. Három, fordítókkal készült interjúkból álló kötet szerzője, melyek közül az egyiket magyarból, illetve magyarra fordítóknak szentelte. Szófiában él.

IVAJLO BALABANOV (1945*) – bolgár költő.

IVÁN ANDREA (1970*) – műfordító, norvég és bolgár nyelvből fordít. Budapesten él.

KJOSZEVA SZVETLA (1955*) – műfordító, szerkesztő. A *Szófia*i Szent Kliment Ohridszki Egyetemen történelmet és filozófiát végzett. A *Bolgár Nyelvoktató Nemzeti Iskola* tanára.

KOVÁCS GERGELY LAJOS (1985*) – fordító, első kiadásra került bolgárból készült fordítása Ivan Vazov *Bujdosók* című műve. Budapesten él.

NÉMETH GYÖRGY (1955*) – magyar zenész, a magyar táncház módszer követője, 38 éve foglalkozik hagyományos bolgár népzenevel, 10 éve a bolgár táncokat kutatja.

SZERB ANTAL (1901 – 1945*) – nemzetközileg elismert magyar író, irodalomtörténész.

SZONDI GYÖRGY (1946*) – magyar Bulgáriába, fordító és költő, kiadó és irodalmi kritikus.

SZTEFKA HRUSZANOVA (19xx*) – műfordító angol és magyar nyelvből.

X E M Y C

брой 1/2018 · година xxvii

Списание за култура и
обществен живот

Основано от *Дружеството*
на българите в Унгария през 1991 г.

Издание на *Българското*
републиканско самоуправление

Отговорен издател
г-р Данчо Мусев

Главен редактор
Светла Кьосева

Печат
FesztNet Kft.

Оформление, предпечат
Димитър Русев

Адрес на редакцията
1062 Будапеща, ул. „Байза“ №44

С подкрепата на
Министерството на човешките
ресурси, Управителство на
субсидиите за човешки ресурси

ISSN 1216-2590

H Æ M U S

1/2018 szám · xxvii évfolyam

Társadalmi és kulturális
folyóirat

Alapította 1991-ben
a Magyarországi Bolgárok Egyesülete

A Bolgár Országos
Önkormányzat kiadványa

Felelős kiadó
dr. Muszev Dancso

Főszerkesztő
Kjoszeva Szvetla

Nyomdai kivitelezésért felelős
FesztNet Kft.

Design, nyomdai előkészítés
Ruszev Dimitar

A szerkesztőség címe
1062 Budapest, Bajza u. 44.

Támogatta

EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTERIUMA
EMBERI ERŐFORRÁS TÁMOGATÁSKEZELŐ

ISSN 1216-2590

